

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Магурчак Андрій Миколайович

УДК 94 (477): 321.02 “1900/1921”

Громадсько-політична діяльність Миколи Порша
(1900 – 1921 рр.)

07.00.01 – історія України

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник – доктор історичних наук,
професор В. Ф. Колесник

Київ – 2006

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3 – 6
Розділ 1	
Історіографія та джерельна база дослідження	7 – 26
Розділ 2	
Участь М. Порша у створенні та діяльності українських партій: РУП, УСДРП (1900 – 1907 рр.)	27 – 60
Розділ 3	
Політична та громадська діяльність М. Порша в роки третьочервневої реакції та Першої Світової війни	61 –99

Розділ 4

М. Порш у суспільно-політичному житті доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.)	100– 153
Висновки.....	154–158
Список використаних джерел та літератури.....	159 –181
Додатки	182 –191

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне державотворення в Україні потребує глибокого вивчення, осмислення і наукової оцінки нашої історії. Українські політики, науковці, культурні і громадські діячі постійно вивчали і збагачували багатовіковий досвід народу, брали найактивнішу участь у громадському і суспільно-політичному житті країни. Тому важливим напрямом історичних досліджень є персоналістика.

До великих постатей, які творили історію України, безумовно, можна віднести Миколу Володимировича Порша, – визначного діяча українського соціал-демократичного руху, активного учасника національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр.

На жаль, історична наука поки що не відтворила в повному обсязі його участь в тогочасному громадсько-політичному житті і українському національному русі. Але необхідність дослідження життєвого шляху М. Порша зумовлена не лише недостатньою розробкою в історичних дослідженнях його громадсько-політичної діяльності, внеску в національно-визвольний рух, але й зростаючим в роки незалежності інтересом дослідників до українського державотворення першої половини ХХ ст.

М. Порш залишив у спадок значний масив публіцистичних праць, що не втратили своєї актуальності і вимагають ґрунтовного наукового аналізу та узагальнення. У цих працях показаний колоніальне становище України у складі Російської імперії.

Він належав до тієї когорти свідомих українських діячів перших десятиліть ХХ ст., які зробили помітний внесок в ідейно-політичне обґрунтування і становлення української державності в 1917 – 1921 роках. У роки української національно-демократичної революції М. Порш проявив себе активним політиком, значно вплинув на хід визвольної боротьби, особливо наприкінці 1917 – на початку 1918 рр.

Громадсько-політична діяльність М. Порша, поза сумнівом, заслуговує спеціального дослідження, що дозволить показати його місце в суспільно-політичному і національному житті України у перші десятиліття ХХ ст.

Мета дисертаційної роботи – висвітлення політичної діяльності М. Порша на тлі суспільно-політичних процесів в Україні (1900-1921). Для реалізації мети поставлені такі **завдання:**

- визначити стан дослідження теми та охарактеризувати її джерельну базу;
- розкрити внесок М. Порша у процес становлення та формування РУП, УСДРП;
- висвітлити громадсько-політичну діяльність М. Порша у роки третьочервневої реакції та Першої світової війни;
- на основі аналізу науково-публіцистичної спадщини М. Порша обґрунтувати тезу про національно-державницьку позицію політика;

– дослідити участь М. Порша у національно-визвольній боротьбі українського народу 1917 – 1921 рр.

Об’єкт дослідження – український національний рух через призму біографії М. Порша.

Предмет дослідження – участь М. Порша у громадсько-політичному житті України, розробка, обґрунтування і поширення ним української ідеї.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію підросійської України та Німеччини, тобто ті території, де М. Порш в окреслені роки провадив найактивнішу політичну та громадську діяльність.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження визначені 1900 – 1921 рр. Нижня межа яких визначається із вступом М. Порша в ряди РУП (1900), а верхня закінченням активної політичної діяльності (1921). Саме цей період відзначається максимальним внеском політика у суспільно-політичне життя України.

Методологічною основою роботи є принципи історизму та об’єктивності, що дозволили всебічно проаналізувати політичну діяльність М. Порша. При написанні дисертації були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи, зокрема конкретно-пошуковий (аналіз і систематизація джерел з проблеми), а також біографічний, хронологічний. Метод персоналізації дозволив визначити особистий внесок політика в український національно-визвольний рух перших двох десятиріч ХХ ст.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що в ній вперше проаналізовано і узагальнено політичну діяльність М. Порша. Уточнено біографічні факти, висвітлені маловідомі аспекти громадсько-політичної діяльності політика.

Уведено в науковий обіг значну кількість маловідомих і невідомих архівних матеріалів, а також публіцистичні твори політика. З’ясовано, що завдяки позиції М. Порша РУП у теоретичних та практичних аспектах набула соціал-демократичних рис. Розкрито природу суперечностей між М. Поршем та опонентами по РУП, УСДРП (Д. Антонович, В. Винниченко). Доведено, що М. Порш під час партійної кризи (1907-1910 рр.) відстоював старі методи діяльності партії, а також охарактеризована його діяльність в українському кооперативному русі. Досліджено внесок М. Порша у формування підвалин української державності у 1917 – 1921 рр., а саме: у військовому та дипломатичних аспектах. Спростовано поширену в історіографії тезу, що М. Порш до кінця своєї політичної діяльності був прихильником автономістських поглядів.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що її положення, фактичний матеріал, висновки та узагальнення можуть бути використані для підготовки вузівських курсів з історії українського суспільно-політичного руху початку ХХ ст.; узагальнюючих праць з історії України, біографістики; історії дипломатії українських національних урядів, військової історії України.

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертації обговорювалися на конференції „Дні науки НаУКМА” 24 – 28 січня 2005 р.; на міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів

та молодих вчених „Шевченківська Весна. Сучасний стан науки: досягнення, проблеми та перспективи розвитку” (Київ, 10-11 березня 2005 р.); на Всеукраїнській науковій конференції „Українська історична біографістика: забуте і невідоме” (Тернопіль, 25 – 26 травня 2005 р.), а також на IV Міжнародній науково-практичній конференції „Динаміка наукових досліджень – 2005” (Дніпропетровськ, 20 – 30 червня 2005 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені у семи наукових статтях у фахових виданнях, які входять до переліку ВАК України.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Громадсько-політична діяльність М. Порша до цього часу ще не була предметом спеціального дослідження. Однак існує низка наукових розробок, що прямо чи опосередковано аналізують роль і місце М. Порша в тогочасному суспільно-політичному житті України або присвячені окремим аспектам цієї теми.

У нагромадженні знань про діяльність М. Порша можна виділити декілька історіографічних періодів. Перший охоплює час від утворення РУП, УСДРП до національно-революційних подій 1917 р. У ту добу з’явилося чимало публікацій, присвячених практичним аспектам діяльності українських політичних партій Наддніпрянщини, авторами яких були переважно активні представники цих партій. Дореволюційна доба породила живий відгук

українських дослідників і публіцистів до національних проблем. Історіографія теми започаткована 1907 р. рецензією С. Петлюри на статтю М. Порша „Автономія України в світлі „соціал-демократичної критики” [224], яка була позитивною. Спроби осмислення суті і особливостей РУП і УСДРП зробили в своїх працях учасники політичного руху А. Жук, В. Дорошенко [158; 200; 180]. У цих роботах говориться про приналежність М. Порша до української соціал-демократії. Також згадує про М. Порша і К. Залевський [188], який у своїй статті значне місце відводить українським національним партіям, особливо РУП, УСДРП. Вона була опублікована у книзі „Суспільний рух у Росії на початку ХХ ст.” під редакцією Л. Мартова, П. Маслова та О. Потресова, носить упереджений характер, що зумовлено ідейно-політичною позицією автора.

Другий історіографічний період охоплює 1917 – кінець 1920 рр. Цей час приніс певну розкутість наукової думки і був позначений тим, що вітчизняні дослідники продовжували дослідження політичної історії українських партій. Це так звана „партійна історіографія” – невеличкі нариси з історії політичних партій, написані їхніми активними діячами і опубліковані в роки національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр. Серед цих розробок можна виділити праці П. Гайдалемівського, В. Степанка, Я. Довбищенка [168; 245]. Ці автори ставили за мету ознайомити рядових членів партії і громадськість з основними етапами становлення та розвитку партії, її програмними засадами. Тому, звісно, постаті М. Порша не приділяли значної уваги, а обмежувалися тільки згадками про нього.

У цей час як серед дослідників еміграції, так і у радянській Україні помітно зростає науковий інтерес до історії українських політичних партій. Наукові розвідки у більшовицькій Україні набувають ідеологічного забарвлення. Відносна свобода в історичних дослідженнях спостерігається лише в 1920-х роках. Негативною тенденцією стало те, що діячів українських партій кваліфікували як “буржуазних націоналістів”. Водночас було започатковано емігрантську історіографію РУП, УСДРП, яка базувалася на інших методологічних засадах.

Серед вітчизняних видань у 1920-і роки з’явилися праці, присвячені українським партіям в Російській імперії. Це насамперед кілька монографій та статей, що висвітлювали історію РУП, УСДРП. Серед них варто виокремити дослідження А. Дучинського, А. Ріша, П. Бензді, О. Гермайзе. Зокрема, останній у своїй статті [171] і монографії [172] розглядав заснування і діяльність РУП, її ідейну еволюцію. Щоправда, у цих працях він обмежився лише згадками про М. Порша. Це можна пояснити, насамперед, широким колом проблем, які розглядає автор, а також тим, що його дослідження були опубліковані в роки утвердження сталінізму. Відповідним чином це позначилося і на дослідженні П. Бензді [160], який розглядав історію українського соціалістичного та соціал-демократичного рухів. Участь М. Порша в переговорному процесі про об’єднання з “Спілкою” висвітлено у праці А. Ріша [228].

Деякі епізоди революційної діяльності М. Порша висвітлив А. Дучинський [182]. Опрацювавши значний архівний матеріал, який, на жаль, не

зберігся до наших часів, автор дійшов висновку, що РУП була досить впливовою партією. Він стисло зупинився на діяльності партійного осередку РУП на Полтавщині, який очолював М. Порш до 1904 р. Зокрема, висвітлив агітаційно-пропагандистську роботу М. Порша, розповсюдження ним партійної літератури серед населення (переважно сільського), складання чернеток відозв від імені РУП до інтелігенції, розробку національного питання та теорії марксизму.

У короткому нарисі А. Річицького „Центральна Рада від лютого до жовтня. Нарис з історії української революції” М. Поршу закидалося співробітництво з буржуазією і те, що всі його праці присвячено „обґрунтуванню націоналізму за допомогою марксизму” [227, с. 13-14].

Певний науково-пізнавальний інтерес у ракурсі обраної теми становить праця „1917 год на Киевщине. Хроника событий” [248], у якій подається хроніка революційних подій 1917 р. в Києві. У ній містяться цікаві факти про участь М. Порша у початковому етапі української національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр., які відсутні в інших джерелах.

Українські науковці міжвоєнного періоду становили значну частину української політичної еміграції. Її представники в силу об’єктивних причин змушені були залишити Україну. Головними місцями їх зосередження стали Відень, Прага, Берлін. Саме там були опубліковані праці учасників визвольних змагань, які добре знали М. Порша. У розвитку української зарубіжної історіографії цієї проблематики можна виокремити два етапи: міжвоєнний та повоєнний. Особливістю праць міжвоєнного періоду, в яких висвітлюється громадська та політична діяльність М. Порша, є те, що вони були написані після поразки української національно-демократичної революції 1917-1920 рр. Кожний автор, висвітлюючи перебіг політичних подій, давав їм власну оцінку. Зокрема, В. Дорошенко у короткій інформаційно-аналітичній розвідці [179], характеризує М. Порша як амбітного лідера партії і пов’язує з його іменем процес розбудови і зміцнення РУП після арештів у 1903 р. Дослідник вважає, що автором партійних програм РУП був М. Порш. Суперечності між М. Поршем та Д. Антоновичем В. Дорошенко пояснював амбіціями політиків.

Третій історіографічний період охоплює кінець 1920-х – 1991 р. Епоха сталінізму негативно позначилась на історичній науці, зумовила замовчування багатьох імен діячів українського національного руху, провідників українських партій. Відбулося повне відмежування радянських дослідників від західних досліджень. Тому український політичний рух перших десятиліть ХХ ст. у радянській Україні не досліджувався і, відповідно, діяльність М. Порша.

Процеси десталінізації у СРСР змінили стан досліджень “мало перспективних тем”. Радянські вчені досліджували не безпосередньо українські національні партії, а лише тактику щодо них КП(б)У, дотримуючись при цьому старих методологічних підходів. На жаль, вітчизняна історіографія, сповідуючи марксистську методологію дослідження національного руху, не приділяла значної уваги його визначним діячам, навішуючи їм ярлики. Не оминуло це і М. Порша. Офіційна радянська ідеологія називала його „буржуазним націоналістом”, оскільки його погляди і переконання суперечили

комуністичній ідеології. Це яскраво простежується в статтях, монографіях, авторефератах В. Сарбея, Ю. Гамрецького, П. Шморгуна, І. Кураса, С. Буравченкової, О. Юрченко, Л. Ілюхіна, А. Кормич [232; 169-170; 257; 204-205; 190; 259]. Такий підхід також наявний у довідково-енциклопедичних виданнях, працях з історії УРСР [190; 226; 250].

Процеси демократизації та гласності наприкінці 1980-х років, позначилися і на радянській історіографії. Однак переосмислення історичного минулого здійснювалося на марксистській методології. Яскравим свідченням цього є дослідження І. Кураса [204]. Зокрема, він вважав, що причиною зриву переговорного процесу щодо входження УСДРП до РСДРП було те, що М. Порш залишався на націоналістичних позиціях.

Прогалину заповнили праці дослідників еміграції. У цей час з'явилися роботи, які висвітлюють події національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Серед них можна виділити двотомну працю Д. Дорошенка „Історія України 1917 – 1923.” Цікавим є перший том, присвячений добі Центральної Ради [182]. У ньому автор фрагментарно відтворив діяльність М. Порша у період 1917 – 1918 рр. Маючи відмінні від М. Порша ідеологічні погляди, Д. Дорошенко позитивно характеризував діяльність політика.

Вагомим внеском в історіографію українських національно-визвольних змагань стало видання у міжвоєнний період узагальнюючого дослідження документально-довідкового характеру, у якому наявні відомості про М. Порша [249].

У 1942 р. І. Мазепа видав тритомник „Україна в огні і бурі революції 1917–1921” [212]. Аналізуючи працю, зазначимо, що дослідник серед когорти видатних тогочасних діячів УСДРП виділяє постать М. Порша. На основі фактичного матеріалу І. Мазепа загалом позитивно оцінює діяльність М. Порша і подає короткі біографічні відомості про нього.

Переважна більшість досліджень повоєнної української зарубіжної історіографії була присвячена вивченню різних аспектів української національно-демократичної революції 1917-1921 рр., при цьому значна частина матеріалу була присвячена її лідерам. Недоліком цих робіт є обмеженість у документальній базі, що було обумовлено об'єктивними причинами. Варто зауважити, що постаті М. Порша, на відміну від інших діячів, не надавалося належної уваги. Оцінки його діяльності були неоднозначними.

Зокрема, П. Мірчук у працях „Від Другого до Четвертого універсалу”, „Українсько-московська війна (1917-1919)” [216; 217] звинувачував українських соціал-демократів і особисто М. Порша у знищенні українського війська, а саме: демобілізації військ, скасуванні військових звань, формуванні військ на міліцейській основі. Слід зазначити, що в деяких моментах критика була справедливою.

Неоднозначно оцінював діяльність М. Порша П. Феденко. У своїй праці „Ісак Мазепа – борець за волю Україні” [252] автор виділяв М. Порша як найбільш політично „освіченого із загальною підготовкою”, який, проте, на події української революції 1917 – 1920 рр. суттєво не впливав. Це автор пояснював браком „персональної відваги, чи його нахилом до вигідного

життя” [252, с. 12], а також співпрацею із радянською владою. Але ці твердження не відповідали дійсності. Крім того, П. Феденко вважав, що М. Порш не був марксистським догматиком, а просто адептом німецького критика марксистської теорії Е. Бернштейна.

У своїй наступній роботі [253] П. Феденко показав причини суперечностей між П. Поршем та Д. Антоновичем, а також внесок М. Порша в розбудову РУП, УСДРП. На відміну від П. Феденка, М. Стахів [244] звинувачував М. Порша у заграванні з більшовиками за часів Центральної Ради, крім того, наводив уривок його виступу на 6-му з’їзді УСДРП, у якому М. Порш аргументував безперспективність соціалістичної революції і встановлення радянської влади в Україні.

Перша стаття, присвячена суто діяльності М. Порша, була підготовлена його соратником по партії А. Жуком у 1944 р. (у зв’язку зі смертю М. Порша). Вона мала з’явитися у календарі „Дніпро”, але з невідомих причин так і не була опублікована. Лише 1962 р. стаття майже без змін вийшла в „Сучасності” і була приурочена 85-річчю з дня народження М. Порша [186]. У National archive of Canada (НАС) зберігається чернетка цієї статті під назвою „Пам’яті Миколи Порша, будівничого РУП – УСДРП (сторінка з недавньої української історії з нагоди 85-ліття його народження і 18-ліття смерті)” [73]. А. Жук окреслив найважливіші етапи діяльності та еволюцію поглядів М. Порша: від марксиста до національно-демократичного діяча; від засудження співробітництва із несоціалістичними органами друку й установами до активного включення в український кооперативний рух, одним із провідників якого він був у 1912 – 1916 рр.

У статті звертається увага на суперечності між М. Поршем і Д. Антоновичем, зроблено спробу проаналізувати науково-теоретичний доробок М. Порша. Однак у ній опущено багато питань, що стосуються громадсько-політичної діяльності М. Порша, особливо у 1917 – 1920 рр., помилково трактуються деякі події. Зокрема, А. Жук вважав, що втративши провід у партії, М. Порш на початку 1910 р. змінив свої політичні погляди. Водночас заслугою М. Порша А. Жук вважав незалежність УСДРП від РСДРП. Загалом діяльність М. Порша у статті оцінювалася позитивно.

Праця П. Христюка „Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр.” [254] насичена обширним документальним матеріалом та інформацією про діячів революції. Свідчення П. Христюка про М. Порша є дуже скупими. Зокрема, він критикує діяльність М. Порша на посаді Генерального секретаря військових справ, звинувачуючи його у серйозних прорахунках.

З проголошенням незалежності України починається четвертий період у вивченні громадсько-політичної діяльності видатного діяча українського соціал-демократичного руху. Українська історіографія стала на позиції об’єктивності та історизму. Цьому сприяє доступ дослідників до засекречених раніше архівних документів. Пожвавився інтерес до раніше „мало перспективних” тем. У вітчизняній історіографії з’являються статті, розвідки, дисертаційні дослідження про визначних діячів першої половини ХХ століття.

Так, 1993 р. вийшла монографія Г. Касьянова „Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть” [194], у якій аналізується участь української інтелігенції в національному русі. На прикладі М. Порша автор показав ставлення певної частини тогочасного українського політикуму до національного питання, окреслив формулу розв’язання зазначеної проблеми в орієнтирах М. Порша, проілюстрував розбіжності щодо національного питання між М. Поршем та його однопартійцями.

У монографії Б. Андрусишина [159] зроблено спробу осмислити соціально-економічний зміст української революції. Він проаналізував програмові засади основних українських політичних партій, ставлення українських урядів до розв’язання робітничого питання. Оцінюючи дії керівників, які очолювали міністерства і відповідали за розв’язання соціальних проблем, автор зазначає, що саме від М. Порша залежало, „як могли розвиватися і як розвивалися насправді події”. Він вважав, що М. Порш менше приділяв уваги міністерству праці, ніж військовому. На нашу думку, дослідник не враховував тогочасну політичну ситуацію, яка безпосередньо визначала пріоритетні напрямки діяльності М. Порша.

Крім того, Б. Андрусишин відзначав ґрунтовну теоретичну підготовку М. Порша. Призначення М. Порша на посаду Генерального секретаря праці, на його переконання, було співзвучне з тими кроками Центральної ради щодо розв’язання соціально-економічних питань, які знайшли відображення у III Універсалі.

Серед узагальнюючих робіт, присвячених українським визвольним змаганням 1917 – 1921 рр., можна виділити працю Ю. Павленка та Ю. Храмова [221], монографії В. Солдатенка [237-239]. Перші два автори у своїй книзі висвітлюють історію формування, розвитку та падіння першої у XX ст. української держави, причому головну увагу було приділено періоду гетьманату. Аналізуючи діяльність партій у державотворчому процесі, автори дають оцінки деяким її лідерам. Серед українських соціал-демократів науковці виділяли тільки трьох визначних діячів: С. Петлюру, В. Винниченка, М. Порша, вважаючи, що саме вони намагалися зберегти рівновагу між національним та соціальними пріоритетами, суперечливо поєднуючи національне з марксизмом. У судженнях стосовно М. Порша бачимо певні неточності. Негативно висвітлювалася його військова діяльність („військові заслуги”). На жаль, автори не враховували внутрішніх та зовнішніх аспектів, на які змушений був зважати М. Порш. У дослідженнях В. Солдатенка, присвячених українській революції, постать М. Порша, на відмінну від інших, згадується лише побіжно.

Сучасний етап розвитку української держави характеризується формуванням багатопартійної системи, спонукає до поновлення наукової зацікавленості різними напрямками і течіями вітчизняної суспільно-політичної думки. Серед них можна виділити монографію В. Головченка [174], присвячену процесу зародження, формування та еволюції українського соціал-демократичного руху в Російській імперії до 1914 р. Опрацювавши значний масив архівів, в основному – фонд А. Жука, автор окреслив місце М. Порша

серед чільних діячів УСДРП. Зокрема, він звертав увагу на організаційні моменти діяльності М. Порша 1904 – 1905 рр., а також на суперечки між ним і Д. Антоновичем щодо національного питання. При цьому В. Головченко вважав, що великої різниці у поглядах обох керівників РУП не було [174, с. 53]. Автор дослідження піддавав сумніву причетність М. Порша до програмних документів РУП, УСДРП.

Обстоювання М. Поршем автономії України висвітлено в дисертаційному дослідженні О. Тимошенко [266], у монографіях С. Телешуна і В. Меші, а також у колективній монографії В. Колесника, О. Рафальського та О. Тимошенко [247; 214; 196], у статтях А. Заводовського та І. Михальського [187; 215]. Дослідниця О. Тимошенко, аналізуючи теоретичний розробок М. Порша в галузі національного питання, дійшла висновку, що лідер УСДРП непохитно стояв на позиціях національно-територіальної автономії України.

На думку С. Телешуна, М. Порш підходив до розгляду національного питання комплексно, але економічні диспропорції в Російській імперії розглядав з принципів „консервативного доіндустріального суспільства” [247, с. 92]. Дослідник критикує М. Порша за класовий підхід до формування української нації, оскільки її групи – пролетаріат і буржуазія – були ще в зародковому стані і розвивалися у специфічних для Російської імперії умовах.

Автори колективної монографії „Шляхом національного відродження: національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини 1900 – 1907” продовжили розглядати окреслені у праці В. Головченка питання, зробивши головний акцент на національному аспекті у програмах українських партій, а також детально проаналізували національну концепцію, запропоновану М. Поршем.

Поряд із монографіями, які висвітлюють різні аспекти державотворення першої половини ХХ ст., з’являються біографічні довідники [163, с. 149-151; 246, с. 29] й енциклопедичні видання, в яких подається інформація про М. Порша [178, с. 612-613; 183 с. 2273; 213, с. 350-351, 381-382].

У другій половині 1990-х – початку 2000-х рр. були опубліковані статті про діяльність РУП і М. Порша як одного із її лідерів. Зокрема, В. Верстюк, Т. Острашко [166], В. Солдатенко і Т. Бевз [240; 241] окреслили і проаналізували основні періоди діяльності політика.

Історія РУП відображена у статтях В. Гусєва [177], В. Солдатенка та В. Кривошея [242]. Вони, зокрема, звернули увагу на формування світогляду М. Порша, що, на їхню думку, відбувалося під впливом К. Каутського, якого М. Порш вважав найвидатнішим теоретиком марксизму. Розглядаючи окремі періоди життєвого шляху політика, автори допустили певні неточності. Значну увагу вони приділяють процесу партійного будівництва, яке очолював М. Порш, але ігнорують окремі періоди його діяльності.

Колоніальне становище України в Російській імперії розкривається у колективній монографії „Українське питання” в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [251]. Зокрема, у праці акцентується увага на історії РУП – УСДРП. Незважаючи на ґрунтовність цього дослідження, автори, розглядаючи діяльність лідерів української соціал-демократії, допустили неточності щодо

фактів політичної біографії М. Порша.

Формування багатопартійної системи стимулювало інтерес до вивчення взаємовідносин політичних партій, а отже, до діяльності її провідних діячів. Серед низки праць можна виділити монографію О. Висоцького [167]. Автор з'ясовує спільні й відмінні риси становлення та діяльності УСДРП та УПСР. У роботі відтворено цілісну картину функціонування цих партій на фоні подій української революції 1917 – 1921 рр. Значну частину матеріалу було присвячено теоретичним розробкам М. Порша, що стосувалися статусу України. При цьому автор робить суперечливі висновки. Зокрема, запропонований М. Поршем механізм отримання автономії України, на думку автора, ставив УСДРП у залежність від всеросійського революційного руху і не дозволив їй вийти за межі організації, що репрезентувала лише інтереси українського пролетаріату [167, с. 33].

До узагальнюючих робіт із політичної історії України ХХ ст. можна виділити шеститомну працю „Політична історія України”, особливо перші два томи [164; 206], а також монографії А. Павка [219-220] і О. Любовець [211]. Зокрема, автори колективної праці розглядають М. Порша винятково як репрезентатора національної ідеї. При цьому вони зазначають, що М. Порш як теоретик „вперше в українській політичній думці підтвердив серйозним економічним викладом наявність колоніального становища України, показав його соціальні наслідки” [164, с. 299]. Водночас, розглядаючи національно-визвольні змагання 1917 – 1921 рр., автори фрагментарно згадували М. Порша, і при цьому, на нашу думку, суб'єктивно трактували погляди лідера УСДРП. Наприклад, вони виділяють серед діячів УСДРП “ліву” течію, до якої нібито належав М. Порш [206, с. 204]. Дослідники не звернули увагу на той факт, що під час української національної революції відбулася еволюція поглядів М. Порша.

А. Павко у своїх працях, аналізуючи доктрину РУП – УСДРП, приділив значну увагу постаті М. Порша. Він відзначав його лідерство в партії, проаналізував програмні документи, до яких був причетний М. Порш. Загалом, ця робота має переважно інформативний характер, багато політичних аспектів діяльності М. Порша у ній не відображено.

Продовжує висвітлення діяльності українських партій монографія О. Любовець, у якій аналізується міжпартійна та внутрішньопартійна боротьба щодо шляхів суспільно-політичного розвитку України доби національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років. Авторка зазначає, що після повалення гетьманського режиму М. Порш відстоював парламентсько-демократичний шлях розвитку УНР. При цьому дослідниця робить помилковий, на нашу думку, висновок, що М. Порш схилив до радянської системи влади.

М. Порш, як і його однопартійці, був залучений до роботи в державних органах – Генеральному секретаріаті. Зокрема, він обіймав посади Генерального секретаря праці, військових справ. Це, звичайно, стало об'єктом новітніх досліджень із зазначених аспектів, особливо військового, хоча до цього часу ще з'явилося праці, яка б характеризувала військову діяльність М. Порша. Водночас, окремі аспекти цієї проблематики відображенні в

багатьох дослідженнях, автори яких звертали увагу переважно на негативні сторони діяльності М. Порша [176; 210; 231].

Серед дисертаційних досліджень, у яких побіжно розглядається діяльність М. Порша, можна виділити роботи В. Головченка, Л. Зінкевича, І. Барвінської, О. Бобина, В. Соловйова, О. Тимошенко [263; 264; 260; 261; 265; 266].

Таким чином, в українській історіографії відсутнє спеціальне комплексне дослідження, присвячене громадсько-політичній діяльності М. Порша. Саме це зумовило вибір теми роботи. Незважаючи на певні кроки дослідників діаспори в напрямку вивчення політичної біографії М. Порша, на жаль, не можна сказати, що ця робота є завершеною. Автори публікацій, не володіючи достатнім масивом джерел та літератури і перевіреними документальними даними, переобтяжені упередженими суб'єктивними оцінками.

Основу джерельної бази нашого дослідження становлять праці М. Порша, архівні неопубліковані та опубліковані документи. Основний джерельний масив матеріалів, який допомагає розв'язати цю проблему, умовно можна поділити на актові матеріали державних та громадських установ і джерела особистого походження.

До першої групи належать актові матеріали державних органів влади та офіційних установ України, зокрема Української Центральної Ради (УЦР), Української Народної Республіки (УНР), Ради Народних Міністрів УНР, Міністерства Закордонних Справ УНР, а також документи партійних організацій, тобто РУП, УСДРП.

Значна частина першої групи джерел не опублікована і зберігається у Центральному державному історичному архіві України в м. Київ (ЦДІАУ), Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО), Державному архіві м. Київ (ДАК), НАС. Серед різноманітних за типологією, походженням, фактологічною наповненістю та характером джерел найбільший науковий інтерес для нас становили фонди ЦДАВОВУ: 3807 (особистий фонд А. Жука), 1063 („Генеральний секретаріат”), 1076 („Військове секретарство УНР”), 1115 („Українська Центральна Рада”), 3696 („Міністерство Закордонних Справ УНР”), 1118 („Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави”), 3619 („Посольство Української Народної Республіки в м. Берліні”).

Так, у фонді 3807 містяться матеріали, що висвітлюють політичну діяльність М. Порша від утворення РУП до III з'їзду УСДРП а саме: протоколи, резолюції, постанови з'їздів РУП – УСДРП, листування з однопартійцями на політичні теми. Серед документів цього фонду є матеріали про участь М.

Порша в роботі з'їздів, про його ставлення до найважливіших питань, актуальних для партії. Вони також дають можливість простежити шлях М.

Порша до лідерства в партії, ілюструють ідейні та організаційні розбіжності між М. Поршем та деякими членами партії, а також його внесок у розбудову УСДРП, позицію лідера УСДРП щодо національного питання і його взаємовідносини із РСДРП і „Спілкою”.

Частина неопублікованих матеріалів, що висвітлюють деякі епізоди громадсько-політичної діяльності М. Порша, зберігаються в НАС. Формування цього фонду і його історію висвітлили М. Палієнко, І. Срібняк, І. Гирич [222; 173]. Так, архівні збірки РУП – УСДРП А. Жук, перебуваючи у Відні, передав до Праги в Музей визвольної боротьби. З приходом у 1945 р. радянських військ ці матеріали опинилися у ЦДАВОВУ (колишньому Центральному державному архіві Жовтневої революції) і кілька десятиліть перебували у спецфонді. Однак значна частина їх залишилася в помешканні А. Жука у Відні. У сімдесятих роках ХХ ст. Ю. Бошик і Ю. Жук (син А. Жука) переправили увесь архів у Канадський національний архів в Оттаві, де працює знаний архівіст Мирон Момрик. А у вісімдесятих роках був створений фонд Andriy Zhuk Collection, MG30C167. Завдяки М. Момрику автору вдалося отримати й опрацювати чотири справи з цього фонду.

Фонд А. Жука включає 31 опис (volumine) та 50 одиниць зберігання – справи (file) [173]. Описи фондів не містять вказівок про кількість сторінок у кожній справі фонду, справи-файли не пронумеровані й не підшиті. Описи укладено за тематичним принципом. Нас особливо зацікавили перший, третій і четвертий описи, присвячені матеріалам біографічного характеру визначних осіб, мемуарним нотаткам, листуванню, документам і матеріалам політичних партій. Як окрема група представлені матеріали про діяльність відомих діячів РУП – УСДРП: М. Галагана, Д. Дорошенка, Б. Мартоса, М. Порша та ін. Особливо цінним є четвертий опис, в якому зберігаються листування М. Порша із А. Жуком.

Участь М. Порша в національно-визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр. відображена в таких фондах. У ф.1076 (Генеральний секретаріат з військових справ, м. Київ) зберігаються накази, розпорядження по військовому міністерству, підписані М. Поршем. Значна частина їх присвячена кадровим питанням, що дає нам можливість прослідкувати кадрові зміни у військових частинах [7], зустрічам із військовими делегаціями окремих армій [10]. Вони також дають підставу зробити висновок, що акцент у військовому будівництві зроблено на формуванні Вільного козацтва. Частина документів показує процес українізації, перейменування назв частин із загальноросійських на українські. Однак цей фонд не повністю висвітлює військову діяльність М. Порша. Цю прогалину доповнює ф. 1063. Зокрема, в ньому вміщені виступи, доповіді М. Порша про військовий стан в Україні наприкінці грудня 1917 р. [4].

Протоколи засідань експортної комісії по збіжжю та товарообміну споживчими товарами, які охоплюють період 30 березня – 17 квітня 1917 р. виявлені у ф. 1118. Вони ілюструють переговорний процес і показують, які позиції обстоював М. Порш [16; 17].

Досить цінними є матеріали, що висвітлюють дипломатичну діяльність М. Порша. Основний їх масив зосереджено у фондах 3619, 3696: це звіти посольства про міжнародну ситуацію, внутрішню і зовнішню політику Німеччини, листування М. Порша із МЗС УНР, інформація про російських, гетьманським політичних діячів [26], проекти виходу із криз [24], документи

про ліквідацію військово-санітарної місії та передачу її справ посольствам [28].

Ставлення дипломата до найважливіших зовнішньополітичних проблем і шляхи їх розв'язання висвітлено у ф. 3696, де зберігаються матеріали конференції у Карлсбаді (серпень 1919 р.) [30], а також доповіді про роботу посольства, протоколи нарад представників держав, що утворилися на теренах Російської імперії, записка про діяльність П. Скоропадського в Берліні [29], листування дипломата із МЗС про фінансове становище та про дипломатичну діяльність місій за кордоном, про колишніх гетьманських посадовців у Німеччині, про ставлення європейських держав до уряду УНР та до східного питання [32-33]. Також у цьому фонді зберігається справа, яка висвітлює діяльність посла М. Порша в Німеччині [34]. Але матеріали цієї справи – заяви, накази про звільнення, причини не підтримки ним зовнішньої політики (21 арк.) – охоплюють останні місяці діяльності посла.

Листування та звіти, адресовані С. Петлюрі, ілюструють ставлення М. Порша до зовнішньої і внутрішньої політики Директорії [18]. Користуючись фондом 3286 (IV з'їзд УСДРП 30 жовтня – 3 листопада 1917 р.), автор цього дослідження вивчав протоколи, резолюції IV з'їзду УСДРП. Матеріали цього фонду дають можливість простежити позицію М. Порша у складних і водночас актуальних як для українських, так і для неукраїнських партій питаннях, а саме: війна і мир, федерація Російської імперії, Всеросійські Установчі Збори, ставлення до УЦР, Генерального секретаріату, земельне питання. Показано різні позиції щодо зазначених проблем лідерів партії, особливо В. Винниченка, В. Садовського та М. Порша. Слід зазначити, що в цьому фонді є дві справи, авторство з'ясовано лише щодо однієї з них. У висвітленні роботи зазначеного з'їзду вони доповнюють одна одну.

Фонд Української Центральної Ради (1115) показує роботу М. Порша в комітеті ЦР, а також його виступи та пропозиції щодо актуальних для УНР суспільно-політичних питань [11-14]. Зокрема, вони містять тексти виступів М. Порша, присвячених дню річниці ЦР, щодо обговорення законопроектів, скликання Українських Установчих Зборів тощо.

У ЦДАГО знаходяться документи ЦК УСДРП, які відсутні у інших архівах. Для нас цікавим є партійні програми РУП, до укладання яких був причетний М. Порш [52].

Серед фондів ЦДАУ (ф.274, 275, 705) департаменту жандармерії містяться донесення і повідомлення про політичну неблагонадійність М. Порша. Доповідні записки дають змогу проаналізувати його участь в РУП –УСДРП протягом 1903 – 1910 рр. [56; 59; 64]. Також подано його зовнішні характеристики [57]. Частково доповнює жандармський нагляд за лідером УСДРП справа із ДАПО [71].

Особова справа студента університету св. Володимира М. Порша зберігаються в ДАК ф.16 („Київський університет”). Вона подає відомості біографічного характеру, вказує причини звільнень із університету [67]. Крім того, в цьому архіві є матеріали, що висвітлюють участь М. Порша в кооперативному русі, а саме: протоколи засідань кооперативної секції Всеросійської виставки в Києві, проекти програм і наказів всеросійського

кооперативного з'їзду, листування з діячами кооперативних організацій [68-70].

Матеріали з теми дослідження автор дисертації також опрацював у відділі рукописів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України (ІР НБУВ). У ф.1 („Літературні матеріали“) міститься рецензія О. Скорописа-Йолтуховського на працю М. Порша „Із статистики України“ [76].

Важливим джерелом дослідження роботи є матеріали листування М. Порша, пов'язані з громадсько-політичною сферою діяльності лідера УСДРП. Значну їх частину автор дисертації увів до наукового обігу вперше. Зокрема, у ІР НБУВ ф. 159 („Русов Олександр Олександрович“) зберігається лист М. Порша до О. Русова про підготовку видання української газети [77]. У ЦДАВОВУ знаходяться листи М. Порша до В. Винниченка, С. Петлюри, В. Степанківського [42], у яких обговорюються найважливіші партійні та особисті питання. У НАС міститься 26 листів М. Порша до А. Жука, написаних упродовж 1908 – 1913 рр. (vol.4, fil.7). Вони висвітлюють причини та шляхи виходу із партійної кризи (1907 – 1910 рр.), видавничі питання, літературну діяльність „Слова“ (до редакції якого входив М. Порш), кооперативний рух.

Протягом 1910 – 1912 рр. тривало листування М. Порша із М. Грушевським. Матеріали цього листування зберігаються у ЦДІА України в особистому фонді М. Грушевського [65]. М. Порш консультувався з ним щодо написання статей та праць, просив посприяти в їх опублікуванні. На жаль, багато з епістолярію М. Порша не збереглося; втрачено майже всі листи до нього. Отже, епістолярна спадщина суттєво допомагає з'ясувати, які ідейно-політичні позиції обстоював М. Порш.

Твори М. Порша становлять вагомий частку опублікованих джерельних матеріалів. Особливе місце серед них займають спогади, надруковані у збірнику „Симон Петлюра в молодості. Збірка споминів“ (за редакцією А. Жука), де автор детально описав свою діяльність у період 1904 – 1905 рр., на жаль, обмежившись тільки ним. Свою увагу він зосередив на запеклій партійній боротьбі з її внутрішньополітичними суперечностями. Цікаві відомості подає М. Порш про роботу на партійних з'їздах, описує тогочасну атмосферу в партії, міжособистісні відносини М. Порша з Д. Антоновичем, С. Петлюрою тощо. Національне питання розглядається на основі партійних документів. Значна частина документів з проблеми дослідження опублікована в документальних збірниках. Серед них можна виділити двотомний збірник документів та матеріалів [78; 79] в якому висвітлюється державотворча діяльність М. Порша у період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Цінним джерелом для цієї роботи є періодичні видання, на сторінках яких М. Порш публікував свої науково-публіцистичні статті. Значна їх частина пізніше вийшла окремими працями, в яких висвітлюються економічні, статистичні і національні питання. Це – „Праця“, „Вільна Україна“, „Слово“, „Рада“, „Робітничка газета“, „Літературно-науковий вісник“, „Украинская жизнь“, „Записки українського наукового товариства“, „Україна“. Дописи

М. Порша в них – важлива база дослідження його поглядів у дореволюційний та революційний періоди.

Крім того, на сторінках періодики ми знаходимо цінну інформацію про роботу М. Порша на партійних з'їздах, у державних органах. Так, „Робітничая газета” інформувала читачів про участь М. Порша в роботі партійних з'їздів (IV – VI-го), публікуючи його виступи на зазначених партійних форумах. Цим вона не обмежилася і подавала відомості про роботу М. Порша у київській організації УСДРП, Малій Раді, Генеральному секретаріату. „Киевская мысль”, висвітлюючи роботу II Всеросійського кооперативного з'їзду (Київ, серпень 1913 р.), фрагментарно подавала інформацію про участь М. Порша в зазначеному заході.

На відміну від „Робітничої газети”, „Нова Рада” на своїх сторінках подавала досить цінну інформацію про роботу М. Порша в Генеральному секретаріаті, Центральній Раді.

Ще одне джерело цього дослідження – щоденники, спогади сучасників М. Порша, які суттєво вплинули на формування наукових оцінок його діяльності. Авторами мемуарів є колишні військові та політичні діячі, що діяли у різні періоди національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. Це матеріали суб'єктивного характеру, переповнені полемікою з політичними противниками з інших українських партій, однак містять свідчення про М. Порша в конкретних умовах його революційної, державної діяльності. Вивчення та аналіз доступної мемуарної літератури дали змогу виявити чимало цікавих фактів, а головне – пояснити мотиви, якими керувався М. Порш. Та обставина, що певний мемуарист суб'єктивно висвітлював історичний процес та персоналії, дотримуючись певних політичних поглядів, вимагала критичного ставлення до написаного.

Мемуари за змістовною спрямованістю умовно можна поділити на три підгрупи. Серед першої можна виділити спогади М. Чеботаріва, Ю. Колларда, М. Галагана, М. Могилянського [156; 150; 148; 151], які висвітлювали діяльність М. Порша у позитивному ключі. Другу репрезентують спогади П. Скоропадського, В. Петрова, В. Винниченка [155; 153; 148], де знаходимо негативні оцінки діяча. До третьої належали мемуари Є. Чикаленка, А. Гольденвейзера, С. Сумського [157-158; 149; 155], які неоднозначно розглядали діяльність М. Порша. Серед них найбільше за обсягом інформації про М. Порша містять спогади М. Чеботаря. Він зазначає, що в мемуарній літературі інформації про М. Порша обмаль, і вона не відображає реального образу лідера УСДРП.

Таким чином, слід зазначити, що історіографія дослідження діяльності політика започаткована ще за життя М. Порша. На сьогоднішній день нагромаджено значну кількість різноманітних за характером і змістом історіографічних досліджень, які так чи інакше примикають до обраної теми або частково розкривають її. Їх можна умовно об'єднати в такі групи: 1) публікації, які висвітлюють громадсько-політичну діяльність М. Порша; 2) нариси, розвідки, які висвітлюють історію РУП, УСДРП; 3) узагальнюючі праці з історії національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр.

Аналіз історіографії свідчить, що на сучасному етапі постать М. Порша викликає значне зацікавлення дослідників, проте вивчення вітчизняними істориками питань, що висвітлюють діяльність М. Порша у громадсько-політичному житті України на початку ХХ століття, є епізодичним. Досі немає комплексного системного дослідження цієї проблеми.

Ступінь джерельної бази досліджуваної проблеми є достатнім. Наявні джерела хронологічно охоплюють період 1900 – 1921 рр. Тематично документальний матеріал є досить різноманітним, має різне походження, що дає можливість повністю реконструювати картину зазначених у роботі періодів громадсько-політичної діяльності М. Порша. Вони допомагають визначити внесок видатного діяча у державне будівництво України 1917 – 1921 рр.

РОЗДІЛ 2

УЧАСТЬ М. ПОРША У СТВОРЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ: РУП, УСДРП (1900 – 1907 рр.)

Наприкінці XIX – на початку XX ст. активізувався український національний рух в Російській імперії. Вагомий внесок у цей процес внесла Революційна українська партія (РУП). До визначних її діячів, які впливали на політичне життя українського національного руху, належав Микола Порш. Він народився 5 жовтня 1877 р. у родині службовця в м. Лубни на Полтавщині [67, арк. 2]. Початкову освіту здобув у місцевій гімназії. Під час навчання наприкінці 90-х р. XIX ст. М. Порш познайомився з А. Жуком, П. Кратом, В. Корецьким. Разом вони засновують у Лубнах революційний гурток, який займається розповсюдженням агітаційної літератури, спрямованої проти самодержавства. У 1897 р., після закінчення гімназії, М. Порш вступає на історико-філологічний факультет Московського університету [67, арк. 2]. Хвороба унеможливила нормальний навчальний процес і М. Порш був змушений залишити навчання. Він виїхав до Німеччини. У 1900 р. юнак стає студентом історико-філологічного факультету університету Св. Володимира. Світогляд М. Порша сформувався під впливом російської дійсності, а також журналів „Образование”, „Начало”, „Жизнь”. Слід зазначити, що М. Порша виключали з університету за політичну діяльність і неоплату за навчання [67, арк. 2].

Очолований М. Поршем революційний гурток, перетворюється навесні 1901 р. на партійний осередок під назвою „Вільна Громада РУП на Полтавщині” [44, арк. 2]. Під керівництвом М. Порша Вільна Громада проводить агітаційну роботу серед місцевого населення, переважно у західних районах Полтавщини.

З цього часу М. Порш перебуває у вирі політичного життя РУП. У Лубнах він розповсюджує серед селян партійні видання і складає чернетки відозв від імені РУП до народних учителів [182, с. 304], а також займається теоретичними студіями питань марксизму, народного господарства та національних відносин.

У грудні 1902 р. у Києві відбувся Перший з’їзд РУП, на якому М. Порш представляв Вільну Громаду з Лубенщини [38, арк. 12]. Крім нього, в роботі партійного з’їзду брали участь лідер партії Д. Антонович від Харківської Вільної Громади, Є. Голіцинський (Київська Вільна Громада), В. Козиненко (редакційний комітет партійних видавництв), М. Кохановський (Полтавська Вільна Громада). На форумі М. Порш підтримав діяльність редакційного комітету, видання партійного часопису „Селянин”, а також новий склад ЦК РУП, до якого увійшли Д. Антонович, Є. Голіцинський, В. Козиненко, М. Ткаченко та В. Винниченко.

Конкуренція із загальноросійськими партіями підштовхнула керівників РУП до розроблення партійної програми. До цього процесу активно долучився і М. Порш. Київська Вільна Громада РУП у 1903 р. підготувала і запропонувала проект партійної програми „Нарис програми Революційної Української партії”. Дискусійним залишається питання про авторство цього документа. В історіографії існують різні погляди щодо нього. Так, дослідник соціал-демократичного руху В. Головченко заперечує авторство М. Порша, оскільки останнього у той час не було у Києві. Проект партійної програми, як

вважає В. Головченко, склали М. Ткаченко, П. Манівець, В. Козиненко, Є. Голицінський [174, с. 178].

На думку С. Телешуна „Нарис” написали у співавторстві М. Ткаченко та М. Порш, при цьому науковець не аргументує свого твердження [247, с. 43]. Дослідники А. Павко та Г. Касьянов вважають автором документа М. Порша [220, с. 73; 193, с. 107]. Теза В. Головченка, що М. Порша не було у 1903 р. в Києві, не відповідає дійсності. Дослідження звітів жандармських управлінь свідчить, що за ним велося спостереження в Києві з 7 до 11 листопада 1903 р. (кличка „Терновський”). При цьому М. Порша помилково зараховували до партії соціалістів-революціонерів [56, арк. 208]. Крім того, в 1903 р. М. Порш читав у Києві лекції рупівській молоді [46, арк. Ззв.]. Та й основні положення проекту програми частково відображені в його праці „Про автономію України”, яку він друкував у вигляді статей в газеті „Слово” протягом 1907 – 1909 рр., і лише згодом окремою брошурою. Також А. Жук [46, арк. 8] і В. Дорошенко [179, с. 23] підтверджували авторство документа М. Порша. Ми схилиємося до думки, що М. Порш був співавтором даного проекту.

Проект партійної програми був опублікований у четвертому номері партійного часопису „Гасло”. Основні ідеї „Нарису програми РУП” М. Порш із своїми однодумцями запозичив із аналогічного документа соціал-демократичної партії Німеччини ухваленого її Ерфуртським з’їздом у 1891 р. Цим самим М. Порш показав, що партія набуває чітких західноєвропейських соціал-демократичних рис. Серед причин соціал-демократизації РУП, О. Висоцький називає: переконливість соціал-демократичної ідеології у порівнянні із народницькою; популярність соціал-демократичної ідеології у Західній Європі, що означало її авторитетність для українських революціонерів, які прагнули знайти краще теоретично-раціональне обґрунтування своєї діяльності; намагання рупівців прилучитися до світового революційного руху, легітимізуючи тим самим свою діяльність [167, с. 31]. На думку авторів колективної монографії [206, с. 379] зазначали, що звернення М. Порша до досвіду німецької соціал-демократії, свідчили про відсутність у РУП політичної традиції щодо національного питання. М. Порш не став копіювати теорію і практику західноєвропейських соціал-демократів в аграрному і національному питаннях. У документі, зокрема, зазначалося, що головним ворогом пролетаріату є самодержавний уряд, який перешкоджає розвитку народів. Щоб вийти з цього становища, потрібно замінити його „федеративною республікою з діленням держави відповідно до історичних і національних окремих територій земель з повною автономією кожної області у внутрішніх справах” [52, арк. 2].

Для України в документі декларувалося право на автономію у „внутрішніх справах з забезпеченням рівноправності всіх її національностей і на підставі найширшої демократичної конституції з Народною Радою, як законодавчими зборами” [52, арк. 2]. До того ж автономним утворенням надавалося право на „повне державне відокремлення після бажання більшості людності”. На відміну від російських соціал-демократів, які обмежувалися тільки деклараціями права націй на самовизначення, у „Нарисі” чітко

ставилося завдання досягнення власної національно-територіальної автономії, хоча не було визначено шляхів її досягнення. Але в подальших розробках М. Порш окреслить і їх.

„Нарис” акцентував увагу рупівців на тому, що засобами економічної боротьби для міського і сільського пролетаріату є страйки. Проголошувалися демократичні права, свободи тощо. Програма передбачала захист інтересів селянства, а саме: скасування викупних платежів, ліквідацію податків і повинностей, конфіскацію удільних та монастирських земель, ліквідацію общин. Відмова від постулату „Самостійності України” з переходом до автономізму пояснювалися таким чином: ”пункт автономії України зараз для українського пролетаріату є важливішим і істотнішим, ніж пункт самостійної України. Крім того, автономія є етапом на шляху до самостійності. Через це Київська громада вважає, що самостійна соціалістична Україна мусить лишатися лише ідеалом, у програмі ж мінімум ця вимога цілком позбавлена рації і значення” [52, арк. 4].

Організаційна та агітаційна робота РУП у 1903 р. викликала значне занепокоєння російської імперської влади. Свідченням цього є каральні операції департаменту поліції, наслідком яких стало повне знищення основних осередків партії [63, арк. 18]. Діяльність М. Порша також потрапила в поле зору жандармерії. 9 жовтня 1903 р. під час обшуку в його лубенському помешканні поліція вилучила п’ятий номер революційного журналу „Освобождение” [61, арк. 221]. М. Порш визнав факт зберігання часопису, отриманого із закордону від невідомої особи [61, арк. 221]. Після арешту М. Порша лубенський партійний осередок видав відозву з цього приводу [45, арк. 3]. Фактично з 1903 до 1916 р. поліція здійснювала за М. Поршем постійний нагляд. У черговому донесенні департаменту поліції до Київського губернатора зазначалося, що “колишній студент Київського університету М. В. Порш відділенню відомий як особа сумнівна у політичному відношенні ще з 1903 року...., що Порш був в якості звинуваченого, при Полтавському Губернському Жандармському управлінню притягнутий по справі Полтавської групи Революційної Української Партії” [59, арк. 258]. За відсутністю доказів партійного лідера було звільнено та виселено з Лубен до Києва під нагляд місцевої поліції [59, арк. 258]. Але і за цих обставин М. Порш не відійшов від активної політичної роботи.

Арешти членів РУП значно послабили організацію, тому на початку 1904 р. партія, за свідченням А. Жука, “залишилася без усякого проводу, а партійна праця майже завмерла” [38, арк. 22]. Перебравшись на початку січня 1904 р. до Києва, М. Порш очолив місцеву Вільну Громаду. У цьому йому допомагали В. Степанківський, Л. Юркевич, М. Троцький. Разом з А. Гуком М. Порш розпочинає відродження партії. Мешкаючи нелегально в Києві і Ніжині, він одночасно керував роботою партійної організації у Лубнах [37, арк. 85]. Новому лідеру партії довелося відбудовувати обидві організації – ЦК і Київську Вільну Громаду.

Але найбільші труднощі чекали його у програмових і організаційних питаннях. „Національна партія була без національної програми. Ще більшим

анархізмом була сама організація партії”, – зазначав М. Порш [153, с. 31]. Він виробив проект партійної програми, в якій значне місце відводилось національному питанню, підготував два цикли систематичних лекцій з історії й теорії робітничого руху з докладним конспектом та покажчиком літератури до кожного (один – для майбутніх агітаторів, а другий – для пропагандистів), zorganizував гуртки для студентів і курсисток, де читав згадані лекції. Йому належала ідея організації так званих „бірж” для вуличної партійної агітації серед фабричного робітництва.

Нововведення М. Порша дали свої плоди. Так, у Київській Вільній Громаді РУП було утворено три пропагандистські гуртки, які налічували 18 робітників, під впливом яких перебувало 40 осіб [43, арк. 6]. Для гуртків пропагандистів та агітаторів було створені дві бібліотеки – нелегальну і легальну. За півроку такої напруженої роботи М. Поршу вдалося підготувати до активної політичної діяльності таких визначних майбутніх представників української соціал-демократії, як В. Садовський, Я. Міхура, Л. Юркевич та ін.

Багато зусиль докладав М. Порш до залучення РУП у міжнародний соціал-демократичний рух. Так, напередодні скликання соціалістичного конгресу в Амстердамі (серпень 1904 р.) лідер партії звернувся до бюро конгресу із пропозицією про включення в роботу конгресу представника РУП. І хоча в реєстрації було відмовлено, надійшло запрошення ввійти до складу інших національних соціал-демократичних організацій і, таким чином, взяти участь в конгресі. Пропозиція конгресу не відповідала амбіціям нового лідера партії. У заяві М. Порша зазначалося: „позаяк можу використати отриманий мною мандат, тільки як член австрійської, польської або російської делегації, а не як член самостійної української делегації. Я змушений відповідно доручень моїх українських товаришів скласти мандат” [43, арк. 6].

У теоретичній роботі М. Порш не обмежувався лише питаннями пропаганди та агітації, він займався і практичними питаннями партійної організації. Результатом цієї роботи було утворення програми для занять у студентських і робітничих гуртках і проект місцевої організації [43, арк. 2].

Внаслідок нововведень М. Порша протягом 1904 р. РУП за персональним складом набула винятково українського національного характеру, а національне питання в діяльності партії стало домінуючим. Ці зміни мали як позитивне, так і негативне значення. Позитивним було те, що партія значну увагу почала звертати на національно-культурні проблеми, перетворюючись, отже, в інструмент дерусифікації робітництва та інтелігенції. Водночас застосування національних ознак стало причиною ізольованості партії у революційному русі країни та джерелом внутрішніх конфліктів усередині неї [240, с. 4]. Зокрема, значна частина членів Закордонного Комітету РУП (М. Меленевський, подружжя Голіцинських, О. Скоропис-Йолтуховський), перебуваючи під впливом російської соціал-демократії, стали в опозицію до М. Порша. Вони мали намір реформувати партію шляхом вилучення з її програмних засад національного питання і перетворення її на осередок РСДРП. Тому новий курс М. Порша видавався їм занадто націоналістичним, шкідливим для всієї соціал-демократії.

Протягом 1903 – 1904 рр. Закордонний Комітет не провів жодного обговорення проблеми розвитку українського національного руху. Крім того, зміст і напрям видань визначалися переважно потребами тогочасного загальноросійського суспільно-політичного життя. М. Меленевський пояснював позицію Закордонного Комітету РУП тим, що „український революційний рух, який хоче йти вкупі з життям та мати на Україні свій вплив, не може замкнутися в рамках виключно української мови, української соціально-політичної пропаганди, обмежуючи себе від зрусифікованої частини робітництва” [175, с. 98].

На членів Закордонного Комітету суттєво впливали представники РСДРП. Прикладом цього є те, що влітку 1904 р. за посередництвом Ю. Ларіна „закордонці” налагодили зв’язок із ЦК РСДРП, а невдовзі разом із Ю. Ларінім до Львова прибув П. Тучапський із повноваженнями вести переговори про об’єднання від імені керівництва РСДРП [175, с. 98-99].

Проти реформ М. Порша в партії, які „не дуже-то припали йому до вподоби” виступив після звільнення із тюрми Д. Антонович [185, с. 107]. Слід зазначити, що Д. Антонович мав власний погляд на національне питання. Він схилився до ідеї „обласного самоврядування”, запозиченої у М. Драгоманова, та ідентичної гаслові М. Порша про національно-територіальну автономію України. Але Д. Антонович відкидав принцип національних організацій пролетаріату.

Щоб розв’язати всі дискусійні питання, Закордонний Комітет запропонував скликати партійний з’їзд у Львові. Більшість членів РУП сподівалися, що саме він подолає внутрішньопартійну кризу і розв’яже суперечливі програмні та організаційні питання. „Закордонців” підтримували члени Лубенського комітету, причому один із його лідерів (М. Коренецький) висловлював власні погляди, а не членів усієї організації [38, арк. 26].

Перед початком з’їзду (грудень 1904 р.) відбулася приватна нарада, на якій обмін думками між делегатами перетворився у дебати [38, арк. 22]. У цих дискусіях намічалось три основні напрями, що існували в партії. Перший репрезентував М. Порш (як член ЦК) та його однодумці В. Винниченко, С. Петлюра та ін. Вони вважали, що партія у своїй діяльності повинна дотримуватися національних засад. Ця група виступала проти політики російських соціал-демократів і, як писав В. Дорошенко, не хотіла „йти під високу руку РСДРП при їхнім зневажливим до нас відношенні.... Ми спочатку хотіли вибитися самі в силу, з якою російська партія мусила б числитися поважно” [179, с. 27].

Другий напрям репрезентували члени Закордонного Комітету (О. Скоропис-Йолтуховський, Є. Голіцинський з дружиною Катериною, М. Меленевський (Басок), П. Канівець, М. Ткаченко, В. Мазуренко), які виступали за об’єднання з РСДРП. М. Меленевський узагалі заперечував факт існування української соціал-демократії, оскільки, на його думку, відбулося „обрусіння” національного пролетаріату і перетворення РУП в автономну організацію РСДРП [228, с. 14]. Проміжну позицію займала група на чолі з Д. Антоновичем.

Які ж причини спонукали членів Закордонного Комітету відмовитися від партійного курсу, запропонованого М. Поршем? Слід визначити кілька чинників. На відміну від російських соціал-демократів та інших російських партій, РУП була малочисельною й організаційно слабкою. Крім того, вона мала слабкий вплив на пролетаріат. Принцип об'єднання „закордонці” прагнули використати для розвитку революційного руху. Лідери Закордонного Комітету вважали, що основне завдання загальноросійського руху полягає в необхідності повної централізації керівництва в революційній боротьбі пролетаріату. Національні моменти у програмі і тактиці РУП, запропоновані М. Поршем, на їх думку, гальмують процес входження партії у загальноросійський рух. Виходячи з цього, „закордонці” не підтримували курсу М. Порша на збереження РУП як національної партії.

Національне питання, яке стало тоді „каменем спотикання” і яке не розглядалося членами Закордонного Комітету, на думку М. Порша, можна було розв'язати у формі широкої національно-територіальної автономії України. Щодо партійно-організаційних питань він дотримувався думки, що партія повинна захищати інтереси українського пролетаріату, і сам принцип формування її повинен мати національний характер. Взаємовідносини із РСДРП М. Порш визнавав як підтримку російськими соціал-демократами національно-організаційного принципу діяльності окремих соціал-демократичних партій та будівництво спільної партії на федеративних засадах [38, арк. 23]. Цієї думки дотримувалися також А. Гук, В. Винниченко, С. Петлюра, В. Баланин.

М. Порш не бачив принципових відмінностей щодо постулату „обласного самоуправління”, оскільки, вважав що, окрім назви, нічого спільного з аналогічними домаганнями „закордонців” чи російських соціал-демократів немає. „Антонович фактично стояв на національних засадах, і коли б він змалював собі компетенцію свого самоуправління національного тіла України, з одного боку, то подумав би над державно-правовим змістом автономії України в проекті програми ЦК. З другого боку то виявилися б надзвичайно близькі, якщо неповна ідентичність обох позицій”, – зазначав М. Порш [38, арк. 25-26]. Коли Д. Антонович відверто виступив проти політики М. Порша щодо національного питання, М. Порш так охарактеризував позицію першого: він веде „у партії ліквідаторську роботу” [38, арк. 25-26]. А причина такої політики криється не в принципових програмних розбіжностях, а в боротьбі за керівництво партією.

Зазначимо, що напередодні цього з'їзду, навесні 1904 р., члени Закордонного комітету – М. Меленевський, П. Крита і М. Ткаченко – провели агітаційну кампанію у Львові за об'єднання з російською соціал-демократією [38, арк. 172]. Але все ж таки більшість місцевих організацій РУП підтримувала групу на чолі з М. Поршем, яка виступала за створення національної соціал-демократичної партії українського пролетаріату [148, с. 122].

Для цього М. Порш за свідченням О. Скорописа-Йолтуховського, „об'їхав майже всі Вільні Громади з агітаційним рефератом за прийняття в програму партії пункту „самостійності України” і власне цей пункт і був

платформою, на якій пройшли вибори делегатів на з'їзді" [38, арк. 31]. Крім того, О. Скоропис-Йолтуховський звинувачував М. Порша у "позбавленні можливості не тільки дискусією, яка в таких випадках грає малу роль, але і числом голосів протистояти прийняттю пункту „самостійності" в програму партії...." [38, арк. 31].

Члени Закордонного Комітету виступали проти постулату „самостійності", мотивуючи це тим, що „прийняття цього пункту в корінь підсікало б дальший розвиток РУП в с-д. напрямку, унеможлиблювало який би то не було для нас контакт не тільки з РСДРП, але, що тоді було для нас далеко важніше, і з Бундом" [38, арк. 31]. Ще напередодні скликання з'їзду у Львові О. Скоропис-Йолтуховський виробив проект резолюції з національного питання, в якому зазначалося, що: „В програму пролетаріату можуть бути внесені лише науково обґрунтовані і доказані тези, чого ще досі недоказано з поняттями „Самостійної України" [41, арк. 55]. І вважав це питання „відкритим до наступного з'їзду" [41, арк. 55]. Отже, О. Скоропис-Йолтуховський вважав завчасним вживати у партійних документах термінів, які, на його думку, є дискусійними. Аналіз протоколів з'їзду, свідчить: М. Порш не вживав у програмі партії тези "самостійності України", хоча не був проти нього, а ставив принципово питання про відокремленість РУП від РСДРП, а також про рівноправні відносини з російськими соціал-демократами.

Засідання з'їзду від імені Центрального Комітету відкрив М. Порш. Він оголосив Вільні Громади, присутні на з'їзді, а саме: київську, харківську, чернігівську, полтавську, чорноморську і Закордонний Комітет. До порядку денного було включено 32 питання, першим серед яких було визнання мандатів організацій. Планувалося розглянути такі питання: національне і аграрне, програма і центральні органи партії, пропаганда і агітація, робота серед сільського і міського пролетаріату та ін. [41, арк. 55]. Однак через дебати про з'ясування мандатів з'їздові не вдалося розв'язати всі ці питання.

Уже на початку з'їзду, коли обиралася президія, стався інцидент. М. Меленевський подав свою кандидатуру для обрання президії як делегат неіснуючої організації "Комі репортаж" [41, арк. 55]. М. Порш відреагував миттєво „це не є рішучий голос", „фабрикація мандатів" [38, арк. 26]. Така позиція М. Порша змусила М. Меленевського покинути з'їзд. Інцидент вже на початку з'їзду засвідчив боротьбу за провід у партії. Тактика „закордонців" зводилася до того, щоб „проштовхнути" організації, які не мали права голосу на з'їзді. За наполяганням М. Порша, ЦК РУП не визнавав мандатів Північного (Петербурзького) і Донського комітетів, відмовляючи їм у праві голосу [38, арк. 39-40]. Зокрема, М. Порш заявив, що „Петербурзький Комітет був затверджений не як повноправна організація, а для збирання грошей" [38, арк. 39-40]. Він запропонував цим організаціям брати участь у з'їзді, але із дорадчим голосом.

Критикуючи дії членів Закордонного комітету, М. Порш зазначав, що " в закордонній групі утворилася інтелігентська риза, яка хотіла поставити себе вище всіх. Бажали вони багато прав, багато голосів. Заяви закордонного комітету, Гильки (М. Меленевського) і все зарані було приготовано"

[38, арк. 40]. Проти політики М. Порша щодо участі у з'їзді даних комітетів виступили В. Винниченко, В. Кравченко, В. Козиненко, Д. Баландін. Зокрема останній висловив протест і запропонував з'їздові запросити всі організації на роботу з'їзду із вирішальним голосом [38, арк. 44]. Але цю пропозицію відхилили. Тоді представник Закордонного Комітету О. Скоропис-Йолтуховський заявив, що його комітет вважає цей з'їзд незаконним і покидає його.

Ситуація почалась загострюватися, і щоб нейтралізувати дії опозиційних комітетів і тим самим продовжити роботу з'їзду, до головуючого від п'ятьох членів з'їзду надійшла заява (яка пізніше із певними уточненнями М. Порша була прийнята) такого змісту: „Находячи, що поведження делегатів Вільної Громади на Полтавщині, Донської Вільної Громади, Закордонного Комітету являється порушенням партійної дисципліни, пропонуємо з'їзду через ЦК запропонувати цим організаціям прислати своїх делегатів на з'їзд” [38, арк. 45]. Щоби прояснити зміст заяви, М. Порш дав роз'яснення, в якому зазначалося: „ Ми маємо поведження лише делегатів, а не організацій, ми не знаємо ще, як на цю справу дивляться організації, а тому мусимо запропонувати їм прислати делегатів” [38, арк. 45].

Щоб не загострювати ситуацію, М. Порш був змушений піти на поступки і визнав за Північним комітетом право голосу. При цьому позиція лідера РУП залишилася незмінною щодо інших Вільних Громад, по яких виникали дискусії. Тоді його опоненти зробили все, щоб переконати делегатів у нелегітимності з'їзду. На пропозицію В. Винниченка і В. Козиненка було прийняте рішення перенести питання розгляду мандатів партійних організацій на наступний з'їзд [41, арк. 42зв-43]. Але питання визнання мандатів не було вирішальним у зриві з'їзду – його спричинила дискусія щодо національного питання між прибічниками М. Порша та членами Закордонного Комітету.

Не виробивши ніяких програмних засад, не розв'язавши найважливіших дискусійних питань, делегати закінчили свою роботу. Замість з'їзду відбулися дві наради: одна „закордонців”, а друга спільна – „обласників” та „автономістів” (як конференція РУП). ЦК було доручено скликати партійний з'їзд у наступному році та відкрити на сторінках центрального органу партії дискусію про спірні питання, і насамперед – про національне питання [38, арк. 27].

Отже, можна зробити наступні висновки: по-перше, суперечності на ґрунті національного питання фактично призвели до ідейного та організаційного розколу в РУП, а з'їзд фактично перетворився на нараду прихильників М. Порша; по-друге, М. Порш став одноосібним лідером партії, який формував її політичну платформу.

Сучасники по-різному оцінювали суть розколу РУП. Частина з них вважала, що цей процес був ініційований керівництвом РСДРП та зрадою “спілчанами” національної справи [150, с. 181]. Інші звинувачували “самостійників” у “вузькій націоналістичній позиції” і особисто М. Порша, “соціал-демократизм якого ми, закордонний гурт, слушно також ставили під знак запитання” [38, арк. 31].

Більш виваженої позиції у цьому питанні дотримувався В. Дорошенко, який вважав, що “в поглядах мусів кінець-кінців наступити конфлікт, особливо як з обох сторін зустрілися амбітні одиниці, котрі не могли або не хотіли порозумітися й знайти потрібного компромісу” [179, с. 27].

У першій половині січня 1905 р. М. Порш виїхав зі Львова до Стокгольма, де взяв участь у конференції соціал-демократичних організацій Росії [39, арк. 5], ініціатором скликання якої був Бунд. На конференції були присутні представники РСДРП, Бунду, Латиської СДРП і РУП [174, с. 70]. Конференція тривала два дні. На ній розглядалися організаційно-практичні завдання і вироблялося звернення до пролетаріату Росії [66, арк. 447].

Незважаючи на те, що спроби “закордонців” об’єднати РУП із РСДРП закінчилися поразкою, дебати навколо цього питання не припинялися. Щоб розв’язати його, ЦК РУП запропонував на сторінках партійного часопису “Праця” відкрити дискусію. Позиція М. Порша щодо національного питання викликала серед деяких членів партії невдоволення. Це яскраво проілюструвала дискусія на сторінках партійного часопису “Праця” між М. Поршем та Д. Антоновичем, яка розпочалася зі статей Д. Антоновича “Неіснуюче питання” і “Ще про неіснуюче питання”. Посилаючись на те, що партія після “Самостійної України” в жодному документі не згадувала про національне питання (щодо цього автор помилявся), Д. Антонович приходить до висновку, що „Центральний Комітет, очевидно, ближче пильнуючи за внутрішнім життям партії, раптом знаходить потрібним доручити редакції “Праці” відкрити дискусію між іншим в справі “національного питання”, чи не значить се, що в партії завівся “внутрішній ворог” – націоналістична ересь” [229, с. 3]. Національне питання автор порівнював із схоластичними диспутами середньовічних монахів. “Коли ми говоримо про класове питання, – писав Д. Антонович, – то ми дуже добре і докладно знаємо, що таке є класи... Та чи знаємо ми, що таке нація? Чи дає наука на се точну відповідь? А яке може бути обговорення національного питання, коли ми не знаємо точно, що таке нація? Що це питання видумане буржуазією для того, щоб затемнити класову свідомість пролетаріату” [229, с. 3]. Іншим “аргументом” Д. Антоновича було те, що “вік національностей, торжествуючої буржуазії одійшов у вічність і наступає вік торжества пролетаріату, а ми раптом опиняємося перед примарою, сим не існуючим для нас національним питанням” [229, с. 4].

Свої погляди щодо національного питання Д. Антонович продовжив у статті “Ще про неіснуюче питання”. Зокрема він зазначав: “Нехай би хтось довів, що край, що більше або менше співпадає в своїх межах з територією українського народу, стоїть до центру Росії в становищі колонії до метрополії. Та, на жаль, маленька остановка за тим, що ніде наука не довела, щоби прилучення України потягло за собою розвал продуктивних сил, або перенесення ваги державних обов’язків із центру на Україну” [230, с. 5].

Отже, Д. Антонович заперечував колоніальне становище України. Визнавши національне питання за “вигадку буржуазії”, він дійшов до парадоксального твердження – заперечення української нації: “Для новітнього розуміння нації такою ознакою є конечність, щоби нація мала принаймні

головніші складові частини суспільства капіталістичного ладу, а саме: класу продуцентів і класу капіталістів-обшарників. Відсутність якої будь із цих класів уже не допускає, щоб те суспільство могло бути назване нацією. Незаперечно, що для тої самої причини української нації зараз не існує...” [230, с. 7]. Як бачимо, автор показав свою необізнаність з даного питання і фактично відверто виступив проти М. Порша.

Виклавши своє бачення цього питання у статті “З приводу неіснуючого питання”, М.Порш спростував тези Д. Антоновича. Для підтвердження своїх думок він надрукував у партійному часопису “Праця” статтю К. Каутського “Національне питання в Росії”. М. Порш вважав, що національне питання для Д. Антоновича – “цілковита terra incognita”, що погляди останнього ведуть у “болото анархічної теорії”. М. Порш також відхилив тезу Д. Антоновича, що національна справа байдужа пролетаріатові. “Національний гніт, – писав М. Порш, – котрий однаковим тягарем лягає на пролетаріат і буржуазію пригніченої нації, в основі своїй є спинення розвитку продуктивних сил нації, гальмування її культурного розвитку та позбавлення тих політичних прав, які мають нації непригнічені” [96, с. 5]. М. Порш доводить, що “нікчемні думки” Д. Антоновича про байдужість національного питання для пролетаріату розходяться з суттю соціал-демократичної науки, яка відстоює боротьбу пролетаріату з денаціоналізацією: “В тій державі, котра складається із декількох націй, йде боротьба між національними групами буржуазії за рішучий вплив на економічну політику. Тому неминуча в капіталістичній державі денаціоналізація обов’язково веде до гальмування розвитку продуктивних сил, до культурної деградації, до позбавлення політичних прав пригніченої нації... Пролетаріат мусить подумати над здобуттям собі таких політичних форм, котрі гарантували б йому відсутність національного гніту і широку класову свідомість” [96, с. 5].

На думку М. Порша, проблеми національного пригнічення треба передати для розв’язання від центру до самих націй. Висуваючи гасло національно – територіальної автономії, М. Порш був переконаний, що вона зможе “розв’язати національне питання, коли в основі його не лежать конфлікти економічного характеру. Коли ці конфлікти виявляються, тоді пролетаріат мусить прийняти в свою програму тезу політичної самостійності” [96, с. 6]. У поглядах Д. Антоновича на національне питання М. Порш вбачав небезпеку для розвитку та існування соціалістичного руху, „бо коли б соціал-демократи українські поставились до національної справи байдуже, то цим самим віддали б українське робітництво під безроздільний вплив ідеологів і політиків буржуазії” [100, с. 29].

Отже, на відміну від Д. Антоновича, М. Порш не мав сумнівів, щодо колоніального становища України і запропонував власну концепцію виходу із цієї ситуації. Незважаючи на певні розбіжності, Д.Антонович у грудні 1904 р. підтримав М.Порша. Однак варто погодитися із твердженням, що позиція Д. Антоновича у Львові у грудні 1904 р. визначалася, очевидно, не лише партійними інтересами, а й особистими амбіціями і планами щодо лідерства в партії [196, с. 58].

Драматичні події внутріпартійного життя наприкінці 1904 – на початку 1905 рр., а також зірваного львівського з'їзду і початок революційного руху в російській імперії підштовхнули ЦК РУП на чолі з М. Поршем до вироблення партійної програми. М. Порш та його однодумці взяли за основу "Нарис програми РУП" Київської Вільної Громади, внісши певні зміни відповідно до нових суспільно-політичних умов.

У березні 1905 р. М. Порш підготував "Проект програми РУП, утворений ЦК", який був надрукований у партійному часописі "Праця". Зокрема був вилучений принцип федерації, але залишалася вимога демократичної республіки. Це зумовлено тим, що російські партії (крім есерів) критично виступали проти принципу федерації [209, с. 216-217]. Реалізація запропонованого у проекті змісту автономії України (сейм, „котрому належить право законодавства в тих внутрішніх справах, що торкаються тільки люду, який мешкає на території України”) у разі втілення його в життя фактично призвела б до федеративного устрою Російської імперії. Теза про автономію України у проекті програми РУП була доповнена положенням про широке місцеве самоврядування і право кожної нації на політичні інституції, які б гарантували їй громадсько-культурний розвиток. Отже, аналіз програми РУП свідчить, що М. Порш як її лідер взяв курс на перехід партії до засад соціал-демократії.

М. Порш чудово усвідомлював актуальність національного питання для РУП, оскільки не випадково воно домінувало у діяльності партії (як у практичних, так і в теоретичних формах). Чому саме в період 1904 – 1905 рр. дане питання стає одним із головних для РУП? Відповідь на це дає у спогадах Ю. Коллард. Зокрема він зазначає: „Сама партія РУП котилася в напрямі найменшого опору й робила щоразу більші „уступки” в національному питанні . Вона думала своїм наближенням до РСДРП відвоювати собі її позиції в Україні, але все більше губила під собою ґрунт, бо „рубала той сук, на якому сиділа”. У своїй попередній діяльності РУП не приділяла належної уваги національному питанню, залишити яке не викликало в народі українського національного руху, не завоювала собі певного становища в Україні як партії національної” [150, с. 164]. При цьому Ю. Коллард критикував позицію М. Порша, зазначаючи, що: „коли автономія не зможе буде розв'язати національного питання, то пролетаріат мусить прийняти в свою програму постулат політичної самостійності. Чому ж не зразу прийняти той постулат? Тільки самостійність гарантує відсутність національного гніту, українська нація для самостійного життя має всі політичні, економічні й географічні дані” [150, с. 165]. На нашу думку, М. Порш дотримувався концепції автономії, тому що, змушений був зважати на тогочасну внутрішньопартійну та суспільно-політичну ситуацію в Російській імперії.

Розпорошеність партійних сил після львівського з'їзду ускладнювала партійне життя. Фактично М. Порш самотужки продовжував роботу, оскільки С. Петлюра керував партійним видавництвом у Львові, А. Гук був арештований, а В. Винниченко на деякий час відійшов від партійної роботи. Повноцінної політичної діяльності як такої не було. Яскравим прикладом цього

може бути лист М. Порша до С. Петлюри, в якому перший скаржився на те, що „допомоги нізвідки, навпаки скрізь тормози лише, грошей ні копія, абсолютно ніхто навіть не дбає; кореспонденцію не шлють” [39, арк. 85]. Він також проінформував про арешти серед членів партії, конфіскацію літератури і друкарні РУП [39, арк. 86]. При цьому М. Порш запитував який стан фінансових справ у Львові, оскільки „нам смерть без грошей” і „коли грошей мало, не розпочинайте справи” [39, арк. 87]. Добре відгукнувся М. Порш про роботу в партії Б. Матюшенка, а також про партійні справи, які йдуть непогано, „коли б тільки гроші” [39, арк. 87], і прохав інформувати про події за кордоном зокрема, у Німеччині.

Підтримуючи постійно контакт із С. Петлюрою, М. Порш опікувався всім партійним життям. Так, у листі датованому 9 серпня 1905 р., М. Порш просив розповісти про стан видавничих справ, а саме: чи вийшов за липень і серпень „Селянин”, а також – чи надійшли відозви з Києва і Ніжина. Хвилювало його, чи опублікована брошура про виборче право. Працюючи над теоретичною розробкою національного питання, М. Порш просив переслати літературу про автономію, а також перший том „Капіталу” К. Маркса і О. Мегрінга „Історію німецької соціал-демократії”. М. Порш також запропонував укласти збірник революційних пісень, які мав В. Винниченко перекласти і опублікувати.

Опікуючись партійним видавництвом, М. Порш видав брошури в Одесі та Ніжині (назви їх встановити не вдалося). Разом з Б. Матюшенком М. Порш займався організацією дискусії з релігійного та інших питань. Мета дискусії – „встановити спільні точки в поглядах нашої секти і таким чином підготувати ґрунт для об’єднання...” [39, арк. 95].

У цьому йому допомагав В. Винниченко, який пропагував національне питання серед населення. РУП активно вела боротьбу за український пролетаріат, проводячи різні заходи: розповсюдження літератури і організація святкувань днів робітників. Однак не завжди їх вдавалося здійснити. Про це зокрема повідомляв В. Винниченко М. Поршу: „Святкування мая вийшло дуже погано, страйкували тільки рупівські робітники” [39, арк. 27].

Після дискусії у партійній пресі розпочалася боротьба між “самостійництвом” М. Порша і “обласництвом” Д. Антоновича. Аналізуючи листування між партійними діячами, М. Порш до середини 1905 р. не підозрював про справжні цілі Д. Антоновича. Навпаки, М. Порш запрошував його брати участь у партійній роботі, незважаючи на розбіжності щодо національного питання в партійній платформі. Так, у листі до Д. Антоновича, від 14 березня 1905 р., М. Порша просив: „Приїздіть сюди (до Києва) як можна швидше. Треба порадитися з Вами” [39, арк. 7]. Від розв’язання багатьох партійних справ „залежить дуже і дуже багато. З другого боку треба поспішати з розв’язанням їх” [39, арк. 8]. Зазнавши поразки у теоретичній дискусії з М. Поршем щодо національного питання, Д. Антонович, переслідуючи власні амбіції, став на шлях конфронтації зі своїм опонентом усередині РУП. Для цього Д. Антонович готував з’їзд, щоб змінити партійне керівництво. Про це ми дізнаємося із його листа від 27 травня 1905 р. (ст. ст.) [39, арк. 24]. Слід

зазначити, що М. Порш і не підозрював про підступні дії соратника по партії. Коли Д. Антонович проводив організаційні заходи для скликання з'їзду, М. Порш перебував за кордоном, його соратник С. Петлюра у Львові керував партійним видавництвом. Так, С. Петлюра отримав листа від Ш. Гайдамаки, який писав: „Одержав від Ангелка (Д. Антонович) листа – пише, що засновує гуртки, але ці гуртки безумовно увійдуть в Російську С-Д. Коротко кажучи він перейшов у Російську Соціал-Демократичну Партію” [42, арк. 11].

Єдиним членом ЦК у Києві був В. Винниченко, який міг вплинути на дії Д. Антоновича, але він передав усі справи Д. Антоновичу, мотивуючи тим, що він (В. Винниченко) „нікуди негоден” [42, арк. 30] і зазначаючи, що він відходить від партійних справ аж до серпня 1905 р. Однак він повідомляв М. Поршу про дії і заходи Д. Антоновича. Так, у листі, датованому травнем 1905 р., В. Винниченко зазначав, що керівництво ЦК передає Д. Антоновичу, а сам виходить з партії. Діяльність Д. Антоновича на посаді члена ЦК охарактеризував так: „... на 5 червня скликає „предварительний” з'їзд партії, для чого вже розіслав скрізь запрошення. Так порядок дня не буду писати. Радив би Вам приїхати, щоб не вийшло якої „герги”. Автономію же він би замінив, притримуючись як найширшого демократичного принципу, обласною автономією” [42, арк. 32]. Свої думки він пропагував у Лубнах, Полтаві, Харкові. Зокрема, у Полтаві Д. Антонович читав реферат з національного питання [42, арк. 50]. На жаль, архівні матеріали не дають відомостей про зміст цього реферату, але враховуючи те, що Д. Антонович під час дискусії на сторінках партійного часопису „Праця” критикував основні пункти позиції М. Порша щодо національного питання, можна припустити, що реферат мав негативний підтекст.

Скориставшись відсутністю у Києві членів ЦК М. Порша і С. Петлюри, Д. Антонович скликав 5 червня 1905 р. за участю представників Київського, Полтавського, Лубенського і Ніжинського комітетів, так званий “предварительний” з'їзд, який мав розв'язати питання про спілку з РСДРП, назву партії та ін. Д. Антоновичу не вдалося здійснити свій задум, оскільки зі Львова своєчасно повернулися М. Порш і С. Петлюра [38, арк. 75]. Проте він не полишав своїх задумів. Наприкінці вересня 1905 р. з його ініціативи у Харкові, таємно від ЦК РУП, відбулася конференція Харківського, Полтавського і Лубенського комітетів. Ініціатором скликання був Полтавський комітет. Дивним виглядав мотив скликання – „брак людей намічений особливо в трьох сусідніх комітетах” [43, арк. 26], причому Полтавський комітет був представлений у неповному складі.

На порядок денний конференції були винесені такі питання: партійна програма, ставлення до автономістів, до соціал-демократичних організацій, видання партійного органу, видання літератури з дискусійних питань. Отже, винесені на обговорення конференції питання свідчили про відверту опозицію щодо політики М. Порша. Під час обговорення питання про ставлення до частини однопартійців, які дотримувалися принципу будівництва РУП на засадах автономії, зазначалося, що слід вжити практичних заходів проти них. Проте в резолюції з цього питання вказано: „На увазі того, що ЦК відкрив

дискусію по національному питанню, яка ще не привела до розв'язання цього питання, конференція протестує проти вживання пункту про національну автономію в агітаційній літературі, бо при невизнаності його, це шкодить в практичній роботі” [43, арк. 26-26 зв.].

Крім того, делегати конференції вимагали з'єднатися на основі повної централізації з соціал-демократичними організаціями Росії у крайньому випадку – з соціал-демократичними партіями, що працюють в Україні. На конференції було запропоновано видавати від імені трьох комітетів агітаційний орган в Росії, тематика і редакційна політика якого повинні бути аналогічними до часопису „Селянин”. В ультимативній формі делегати конференції вимагали негайного скликання екстреного з'їзду для розв'язання нагальних проблем. Дана конференція засвідчила, що криза після львівського з'їзду не обминула партію, а навпаки, загострювалася, індикатором чого слугували міжособистісні відносини між М. Поршем та Д. Антоновичем.

Отже, по-перше, опозиційна частина РУП виступила проти редакційної політики ЦК, очолюваного М. Поршем; по-друге, своїми діями вона спровокувала розкол у партії, вимагаючи для своїх комітетів окремого партійного видавничого органу. М. Порш відреагував миттєво. Так, на засіданні ЦК РУП 28 вересня 1905 р. було розглянуто питання про комітети, які скликали конференцію. М. Порш висловив своє незадоволення діями опозиційних комітетів, зокрема тим фактом, що представника ЦК на конференцію не запросили [43, арк. 27]. Центральний Комітет запропонував скликати партійний з'їзд у грудні 1905 р. М. Порш кваліфікував дії Д. Антоновича як спробу “зробити партійну революцію” [38, арк. 75].

Як бачимо, скликання з'їзду було необхідним, щоб, за словами М. Порша, “покласти кінець розгардіяшу, який утворився в партії” [38, арк. 95]. Щоб нейтралізувати дії своїх опонентів, М. Порш зі своїми соратниками відвідав членів опозиційних комітетів (зокрема, у Полтаві, реагуючи на прохання своїх прихильників, які в листах повідомляли про діяльність членів опозиційних комітетів). Так, у листі до ЦК представники полтавського комітету пропонували накласти вето на всі попередні постанови конференції і скликати нову конференцію, щоб врятувати „життя партії” [38, арк. 27 зв.]. Як зазначав В. Степанківський (псевдонім Коваль), полтавський комітет був „наскрізь пересякнутий москвофільством і обласництвом” [195, с. 349]. Дії М. Порша він охарактеризував так: „Впевнений тон його і його переконуюча логіка і оповідання про процвітання нашої київської організації зробило тоді враження на зневірених полтавців. За допомогою Чацького (псевдонім М. Порша див. Додаток Г) вдалося просунутись глибше до полтавських робітників” [195, с. 350].

Тверезо оцінюючи ситуацію, Д. Антонович перед скликанням партійного з'їзду у грудні 1905 р. вийшов з партії і відійшов від політичної діяльності. До вже згадуваного суперництва між лідером РУП з Д. Антоновичем і М. Поршем за лідерство в партії слід додати й тактичні непорозуміння між М. Поршем і В. Винниченком, які сучасники пояснювали причинами суб'єктивно-особистого характеру [38, арк. 58]. С. Петлюра на другому з'їзді РУП з

обуренням пригадав В. Винниченку недисциплінованість (мандрування “на заробітки” у травні 1905 р.) та його “бунтарську” есерівщину [242, с. 139]. Непорозуміння між членами ЦК і В. Винниченком призвели до написання останнім заяви про вихід із партії, який так і не відбувся [39, арк. 109].

Щоб розв’язати найважливіші партійні питання, був скликаний Другий з’їзд РУП (грудень 1905 р.), який відбувся у маєтку Л. Юркевича у Сквирському повіті Київської губернії. На з’їзд прибуло 27 делегатів, що представляли всі Вільні Громади РУП в Україні, Петербурзі, а також партійне керівництво [39, арк. 52]. Роботу з’їзду відкрив Б. Матюшенко, головував на ньому В. Винниченко. На відміну від львівського з’їзду, де існувала значна опозиція щодо політики М. Порша, на цьому форумі проти його платформи в національному й організаційному питаннях виступили тільки В. Фідровський і М. Сахоров – прихильники Д. Антоновича [195, с. 352-353].

На з’їзді не обійшлося без дебатів. Дискусійним стало питання „про право голосу представників Полтавського Комітету” (В. Фідровського, Г. Іваницького, робітника Антипа). З’їзду була запропонована резолюція, прийнята одногolosно: „Маючи на увазі, що Полтавська В. Г., як організація національно-буржуазна в душі партії с. р. розходиться з партією РУП, що прийняла ясно С.-Д. напрям – з’їзд вважає існування такої громади в партії – неможливим і розпускає її” [242, с. 139]. Фактично в такий спосіб М. Порш хотів остаточно позбутися опозиційних членів.

На з’їзді М. Порш доповідав з питання ”Партія і професійні спілки”, виклавши власне бачення його розв’язання [38, арк. 95]. За наполяганням М. Порша, на з’їзді було перейменовано партію з РУП на УСДРП, а також ухвалено резолюцію з національного питання, в якій зокрема зазначалося: “Вважаючи, що національний гніт – один із проявів панування капіталу в сучасному буржуазному суспільстві, веде до культурної, економічної і політичної відсталості пригночених націй і тим шкодить розвиткові класової самосвідомості і класової боротьби пролетаріату цих націй, II черговий з’їзд УСДРП в інтересах розвитку класової боротьби і продукційних сил на Україні приймає в свою програму постулат автономії України з окремим сеймом, законодавчим в тих справах, котрі торкаються лише народу, що мешкає на території України” [51, арк. 1].

Однак у цій резолюції ще не було зафіксовано чіткого розмежування повноважень федеративних органів влади, з одного боку, і на рівні автономії України – з іншого. Тому її слід розглядати як ще один крок у пошуках оптимального варіанту майбутнього державного ладу України. У подальшому М. Порш у своїх працях більш деталізовано розмежує функції центру і автономних утворень. До складу ЦК партії було обрано М. Порша, а також В. Винниченка, А. Жука, С. Петлюру, П. Понятенка.

Аналізуючи статут партії, затверджений на II з’їзді УСДРП, можна зробити висновок: М. Порш хотів, по-перше, сконцентрувати партійну владу в очолюваному ним ЦК; по-друге, уникнути несанкціонованого скликання з’їздів і конференцій (приклад – дії Д. Антоновича).

Очолоючи партію, М. Порш прагнув до першочергового розв'язання тих питань, від яких залежала діяльність будь-якої тогочасної політичної організації. Це насамперед забезпечення літературою та фінансами. В цих питаннях йому допомагали Галина Чикаленко і Катерина Чайковська, які в цей час перебували за кордоном. Так, у листі від 27 травня 1905 р. Г. Чикаленко інформувала про перевезення літератури до Львова і просила передати їй „Працю” і „Селянина” [39, арк. 93]. К. Чайковська також передавала літературу, а М. Порш забезпечував транспортування її доставки в партійні осередки [39, арк. 44].

Фінанси для партійних потреб М. Порш отримував від членських внесків, і від поодиноких осіб в Україні, так і з-за закордону [39, арк. 87]. У цьому йому допомагав С. Петлюра, який у своїх листах неодноразово повідомляв про „грошові комбінації”, незрозумілі М. Поршу [39, арк. 81]. Дбаючи про партійне видавництво, М. Порш планував видавати українську газету, а для цього потрібні були кошти і публіцисти. Зокрема у своєму листі від 1 листопада 1905 р. до О. Русова він інформував про видання нової української газети, яка змістом і формою матиме соціал-демократичний характер [77, арк. 3].

Ознайомивши О. Русова з проектом нової газети, М. Порш просив матеріальної допомоги для її видавництва. Для пропагування нового партійного часопису М. Порш у листі до В. Винниченка радив останньому „оголосити в американських часописах і в галицьких, що незабаром має виходити часопис на українській мові, присвячений інтересам українського пролетаріату” [39, арк. 88] і повідомити в закордонній соціал-демократичній пресі, але не в російській, про український часопис і при цьому заручитися підтримкою тих, хто „співчуває нашому рухові” [39, арк. 89]. У винятково рекламних цілях М. Порш запитував, хто з галицьких соціал-демократів буде співробітниками часопису. Крім того, він повідомляв соратника по партії, що незабаром надішле текст оголошення основних тем часопису. У даному випадку мова йде про „Вільну Україну”, яка вийде у Петербурзі, а після її закриття основна увага буде зосереджена на „Слові”.

Наприкінці 1905 – на поч. 1906 р. було налагоджене видання політико-літературного наукового місячника „Вільна Україна”. Після приїзду до Петербурга в січні 1906 р., М. Порш і його однодумці С. Петлюра і П. Понятенко увійшли до редакційної колегії. На сторінках „Вільної України” (вийшло чотири номери) під різними псевдонімами (Див. Додаток Г) вийшли статті М. Порша: „Національні організації пролетаріату”, „Робітнича партія і економічна боротьба пролетаріату”, „Останній з'їзд Російської соціал-демократичної партії”, „Автономія України в світлі соціал-демократичної критики”. В них висвітлювалися найважливіші партійні питання організаційного та програмного характеру.

Особливої уваги заслуговує стаття „Автономія України в світлі соціал-демократичної критики”, яка була відповіддю на публікації ідеолога „Спілки” П. Тучапського (П. Лукашевич). Зокрема, П. Тучапський, формально визнаючи право націй на самовизначення, категорично виступав проти надання Україні автономії, допускаючи її тільки для поляків. Така позиція

пояснювалася відсутністю нібито „самостійної української культури”. „Оскільки Україна живе культурним життям, вона живе культурним російським”, – заявляв він [210, с. 39-40]. Але найголовніші причини, на його думку, були ті, що постулат автономії не відповідає інтересам класової боротьби пролетаріату України, оскільки економічне життя України тісно пов’язане із Росією, а передача певних повноважень українському сейму могла б загальмувати економічний розвиток держави.

Іншою причиною, на думку П. Тучапського, було те, що незначна кількість українського пролетаріату не зможе забезпечити демократичного складу українського сейму. Ці чинники змусили П. Тучапського зробити висновок, що РСДРП повинна відкинути автономію України. Однак з цим не погоджувався М. Порш, який вважав національне питання питанням про рівну політичну волю для всіх націй даної держави” [92, с. 24]. У державі, де панує національний гніт у різних сферах суспільного життя, слід „шляхом правових гарантій усунути ці перешкоди” [92, с. 24].

Критикуючи позицію П. Тучапського, М. Порш зазначав, що „ми виходимо із політичних і економічних умов об’єктивного характеру, ми визнаємо автономію лише тому, що вона допомагає розвитку продукційних сил і класовій боротьбі” [100, с. 42]. Оперуючи цифрами, М. Порш спростовував закиди свого опонента. Його аргументація спиралася також і на факти економічної децентралізації, яка, на думку М. Порша, спричинила децентралізацію політичну. Крім того, М. Порш наголошував, що в національному питанні УСДРП стоїть ближче до міжнародної соціал-демократії, ніж РСДРП. Він намагався обґрунтувати необхідність існування національних організацій пролетаріату на основі визнання міжнародною соціал-демократією права кожної нації на самовизначення взагалі і пролетаріату цієї країни зокрема. Наявність таких організацій, вважав М. Порш, дала змогу виробити найбільш доцільну тактику пролетаріату щодо національного питання і сприятливі для робітничого класу форми його розв’язання [90, с. 68-69].

На сторінках часопису М. Порш помістив кілька рецензій на праці суспільно-політичної тематики, а також переклади з німецької мови праць К. Каутського „Стара і нова революція” і Генрієтна Роленд-Гольста „Пролетарська свідомість і революція”. Слід також зазначити, що сам часопис „Вільна Україна” у деяких членів партії викликав невдоволення. Про це ми дізнаємося з листа Б. Матюшенка до М. Порша, в якому перший зазначав: „Щодо форм на жаль не можемо задовольнитися – непопулярно і якось важко взагалі написано. Особливо в останньому випуску ваша стаття” [39, арк. 127].

Крім редакційних справ, М. Порш займався в Петербурзі пропагандистською діяльністю серед студентів, і не без його впливу кілька членів місцевої української студентської громади, серед яких були Д. Донцов, І. Мазепа, М. Шадлун, у 1907 р. переїхали в Україну і стали активними членами УСДРП.

Щоб зрозуміти, які зміни відбулися в партії після того, як її лідером став М. Порш, слід проаналізувати діяльність і стан партії, очолюваної

Д. Антоновичем. Так, розвиток РУП протягом 1900 – поч. 1904 р. свідчив про відсутність міцних і стабільних зв'язків між керівництвом партії і місцевими осередками, які склалися з малопідготовлених кадрів. Як згадував Г. Галаган, „основні питання програмового чи тактичного характеру не виносились на широкий форум партійної і громадської думки” [148, с. 122]. Крім того, РУП не була партією у класичному розумінні цього слова: з розробленою програмою і статутом, фінансами і т.д. Ідейне самовизначення РУП на користь міжнародної соціал-демократії не було підкріплене відповідними організаційними заходами, і це зменшувало вплив партії на український визвольний рух. РУП „основну ставку” у своїй роботі робила на міський пролетаріат. Незважаючи на всі спроби, Д. Антоновичу так і не вдалося заручитися підтримкою міських верств населення, особливо фабрично-заводського пролетаріату, у створенні міцної партійної організації, оскільки вона не створювала конкуренції російським соціал-демократам. На відміну від Д. Антоновича, М. Порш зумів залучити на свій бік і в ряди партії значну частину міського пролетаріату у великих містах, використовуючи при цьому так звані „біржі” як дієвий інструмент у боротьбі з російськими партіями за вплив на фабрично-заводський пролетаріат.

Об'єднання з РСДРП М. Порш принципово пов'язував із визнанням діячами російської соціал-демократії автономії України та федеративного принципу побудови спільної соціал-демократичної партії. Опоненти М. Порша, виступаючи за об'єднання з РСДРП і створення спільних місцевих організацій, не ставили питання про політичні взаємовідносини між Україною та Росією [153, с. 35].

Револьюційні події 1905 р. дали поштовх до демократизації суспільного устрою, а саме до створення Державної Думи. В таких умовах багато тогочасних партій отримати можливість самореалізації. Однак їхнє ставлення до Думи і самих виборів до неї було різним. М. Порш, який на IV з'їзді РСДРП у Стокгольмі підтримав позицію більшості соціал-демократів про бойкот виборів до I Державної Думи, зокрема заявив, що ця тактика (бойкот) – найефективніша, оскільки веде за собою маси [80, с. 319, 525-526].

Причини такої рішучої позиції М. Порша (як і більшості членів УСДРП) допомагає зрозуміти відозва до „Українського робочого люду”, розіслана в середині січня 1906 р. місцевим організаціям. У ній зазначалося: „В Думу нас зовуть знаючи зарані, що в ній більшість буде складатися з ворогів народних... записуватися в „виборчі списки” для того, щоб роз'яснити, що це за Дума і не давати змоги обирати виборців” [63, арк. 8]. Натомість автори відозви вимагали демократичної республіки та автономії України [39, арк. 145].

Однак тактика М. Порша щодо виборів до I Думи зазнала поразки. Про це ми дізнаємося із листа А. Жука до М. Порша (останній перебував тоді у Петербурзі). „Щодо виборів в Думу, то всі селяни, особливо свідомі, відносились негативно до Думи і не покладаючи на неї ніяких надій, все ж лічать необхідним брати участь у виборах. Мотив такий ... Чим більше будуть надіятись на Думу широкі маси селянства, тим гірше буде розчарування їх. Дума нічого не дасть і це зреволюціонізує селян згодом. Коли ж агітувати за те,

щоб не брати участь, широкі маси селянства потім витолковують це по своєму: пани мов одбивали нас не посилати в Думу ..., а самі там засіли, і буде недовір'я до всяких агітаторів”, – зазначав А. Жук [36, арк. 73].

Перебуваючи в першій половині 1906 р. у редакційних та партійних справах у Петербурзі, соратник по партії А. Гук, інформував М. Порша про скликання партійної конференції, на якій планувалося обговорити організаційні та агітаційні питання, об'єднання з РСДРП, проблему страйків, „професіональний рух господарського і селянського пролетаріату” [39, арк. 146]. Висловив власне бачення щодо редакційної політики партії. Зокрема він запропонував: випускати „одно, двоє чисел „Слова” було-б не благородно, бо втратили б останній дозвіл. Тим більше, що грошей нема” [39, арк. 146]. Він також проінформував про складені відозви від ЦК, які стосувалися аграрного питання, страйку, національної тактики щодо Думи [39, арк. 149].

Також А. Гук охарактеризував діяльність певних лідерів партії як тривожні симптоми у ній. Зокрема Б. Матюшенко повідомляв і передав М. Поршу копію заяви п'ятьох членів партії, які були заарештовані поліцією. У ній зазначалося, що „УСДРП поки що не має ґрунту для своєї діяльності”, а тому національний розвиток у даний час перебуває в „ембріональній стадії”, „робить маси українського пролетаріату, а також українську інтелігенцію не здатною стати під прапор УСДРП” [39, арк. 133]. А вихід з цієї ситуації – вихід із УСДРП і приєднання до РСДРП [39, арк. 134].

І тут ми також спостерігаємо, що після 1904 р. це питання знову „набуває ваги”. Це звернення серйозно занепокоїло М. Порша. Тому він змушений був поїхати до Києва, де відбулося засідання ЦК з приводу заяви членів партії. На ньому виступив Л. Юркевич з відповідним рефератом. М. Порш піддав критиці позицію Л. Юркевича і заявив, „що ні він, ні його прихильники не дадуть розвалити партію, бо коли б дійсно з'їзд розв'язав це питання, то вони негайно відновлять її (партію)” [226, с. 360]. Особиста позиція М. Порша на засіданні ЦК сприяла тому, що дана заява була відхилена. Л. Юркевич не вбачав у ній приводу для розколу у партії, а тільки благородні наміри „розкрити перед нашим рухом ширші перспективи” [226, с. 360]. Виступ Л. Юркевича деякою мірою дав поштовх до розкольніцьких тенденцій у партії, які яскраво простежуються у другій половині 1907 р.

Однак існували певні тактичні непорозуміння М. Порша із членами ЦК. На засіданні ЦК УСДРП 15 серпня 1906 р. була прийнята резолюція, в якій зазначалося: „Членом ЦК може бути лише той, хто виконує функції члена бюро” [39, арк. 158]. Такий зміст резолюції М. Порш сприйняв як акцію, сплановану особисто проти нього, зробив заяву про вихід із ЦК, а також скликання Установчих зборів ЦК. Однак йому відмовили. Через короткий проміжок часу даний інцидент вдалося залагодити. Цей факт зайвий раз підтвердив, що в партії існувала певна опозиція щодо М. Порша, яку він мав враховувати.

Але незважаючи на ці непорозуміння, М. Порш протягом 1904 – 1907 рр. мав підтримку серед керівників і рядових членів партії (скажімо, його

підтримувала більшість місцевих осередків партії). Так, на засіданні Петербурзької групи УСДРП 25 вересня 1906 р., де обговорювалося питання про взаємовідносини з РСДРП, була прийнята резолюція з проханням до ЦК делегувати в Петербург М. Порша для прочитання кількох лекцій про українських соціал-демократів, автономію України і національне питання [37, арк. 124 зв.]. Однак через брак часу він так і не зміг приїхати до Петербурга.

Діяльність української думської громади, створеної членами української радикально-демократичної і української народної партій, М. Порш піддавав серйозній критиці у статті „Українська трудова громада і останній з'їзд української соціал-демократії”, надрукованій у „Раді”, оскільки вона, на його думку, стояла на „грунті кадетської економічної програми” [126]. Крім того, його обурювало, що „Спілка” у своїх виданнях і агітаційно-пропагандистській діяльності на середину 1906 р. не вживала української мови, а також у програмі не висувала національних вимог як таких. М. Порш справедливо зазначав, що така політика „Спілки” призводить до „асиміляторської течії” в українському національному русі [124].

Як лідер партії, М. Порш критикував дії тогочасного уряду, особливо ті, що стосувалися общини і аграрного питання. Зокрема він вважав указ від 9 листопада 1906 р. тактичним кроком уряду, „вигадкою бюрократії”, яка змушена піти на певні поступки [125].

Одне із стратегічних завдань діяльності партії М. Порш вбачав у визнанні її російською соціал-демократією. Налагодивши тісні стосунки з Бундом протягом 1905 р., очолюваний М. Поршем ЦК УСДРП звернувся до них 31 березня 1906 р. з проханням обговорити на Стокгольмському з'їзді питання про запрошення на нього представника УСДРП як партії, що брала участь у конференціях соціал-демократичних партій Росії. Із аналогічним клопотанням ЦК УСДРП звернувся до ЦК Латвійської СДРП [49, арк. 41 зв.]. Під час підготовки до IV з'їзду РСДРП у Стокгольмі (10 – 25 квітня 1906 р.), на якому розглядалось об'єднання національних соціал-демократичних партій в єдину російську соціал-демократичну партію, об'єднаний ЦК РСДРП не визнавав за потрібне запросити на нього делегацію УСДРП. Очікуючи на таку позицію російських соціал-демократів, М. Порш з власної ініціативи прибув до Стокгольма, щоб виконати доручення ЦК УСДРП – забезпечити об'єднання УСДРП і РСДРП на федеративних засадах. У зверненні М. Порша зазначалося: „УСДРП вважається єдиним представником українського пролетаріату в майбутній спільній партії, а також надсилає своїх представників на її з'їзд й до ЦК” і водночас „УСДРП самостійна в своїй діяльності, має право влаштування власних з'їздів, комітетів, центральних і місцевих, видавництва і інше” [90, с. 110-111].

Вищим органом для всіх національних організацій визнавався „з'їзд соціал-демократичної робітничої партії Росії”, а місцеві організації об'єднаної партії пропонувалося будувати на федеративних засадах („федеративні комітети”) [90, с. 110-111]. Коли з'їзд у Стокгольмі, розпочав свою роботу, керівник бундівської делегації М. Гольдман (Лібер) несподівано для делегатів

з'їзду поставив питання про запрошення представника від УСДРП. В. Ленін, який головував на з'їзді, зачитав листа УСДРП, у якому йшлося про численні приклади співпраці українських соціал-демократів з російськими колегами. Відкинувши звинувачення в націоналізмі, автори просили делегатів з'їзду допустити на нього представника партії із дорадчим голосом [80, с. 31-32].

Питання про запрошення представника УСДРП на з'їзд викликало жваву дискусію. Так, проти запрошення М. Порша категорично виступали С. Заводський та М. Меленевський, які у спільній заяві пропонували визнати незначний вплив УСДРП на пролетаріат, також відсутність будь-якої серйозної організації. М. Меленевський стверджував, що сама УСДРП „нежиттєздатна, бо український пролетаріат зовсім обрусів, і членів партії, що працюють серед нього, доводиться спершу навчити української мови” [80, с. 33]. Несподівано за запрошення М. Порша на з'їзд виступив делегат з Катеринослава Г. Алексинський, який представляв РСДРП. До того ж М. Гольдман проінформував з'їзд, що бундівські організації у своїй роботі стикалися із УСДРП, і запевняв, що українські соціал-демократи проводять активну роботу серед пролетаріату. Підтримавши позицію М. Гольдмана, з'їзд запросив М. Порша як представника УСДРП для роботи на з'їзді, але із дорадчим голосом.

Під кінець роботи Стокгольмського з'їзду М. Порш у своєму виступі оприлюднив умови об'єднання і просив передати це питання до комісії, яка займалася виробленням умов входження до РСДРП інших національних соціал-демократичних організацій. Однак член комісії Б. Вигільов (Литвинов), посилаючись на брак часу, від імені комісії повідомив з'їзд про неможливість негайного розгляду цього питання і запропонував передати його до Центрального Комітету. В. Крохмаль, який представляв об'єднаний ЦК РСДРП, наголосив, що йому нічого невідомо про діяльність УСДРП, і приєднався до думки Б. Вігільова [80, с. 34]. Тому було вирішено перенести це питання на наступний з'їзд. Подвійні стандарти, які застосовували ЦК РСДРП і комісія щодо УСДРП, остаточно переконали М. Порша у неможливості об'єднання на рівноправних умовах. Тому він зрозумів справжній підтекст „ухильного” рішення з'їзду. У цій ситуації М. Порш зробив заяву, в якій зазначав, що „ні ЦК РСДРП, ні наша партія не матимуть підстав для підготовки для об'єднання” [80, с. 451].

Які ж фактори спричинили провал невдалій місії М. Порша? Тут, на нашу думку, можна виділити такі чинники: 1) заперечення російськими соціал-демократами існування української нації; 2) невизнання УСДРП „національною” організацію як такою; 3) крім того, зрусифікований пролетаріат України вони вважали своєю соціальною базою і відповідно не хотіли втрачати на нього свого впливу. До цього можна ще додати, що напередодні від'їзду до Стокгольма М. Порш на сторінках „Вільної України” доводив право кожної нації на самовизначення взагалі та пролетаріату цієї нації зокрема. „Тільки така організація у змозі визнати позицію і тактику робітничого класу відносно національного гніту”, а також „корисні для пролетаріату форми розв'язання національного питання”, – підкреслював

М. Порш [90, с. 65]. Ця позиція також стала додатковим розрадником для російських соціал-демократів.

Після завершення Стокгольмського з'їду М. Порш приїздить до Лубен, щоб зробити відповідні доручення однопартійцям і ознайомити їх із останнім з'їздом РСДРП. При цьому він не полишає намірів продовжити переговори про об'єднання в єдину соціал-демократичну партію. Під його керівництвом розробляється проект щодо входження УСДРП до РСДРП, і розсилається ЦК УСДРП місцевим організаціям. До речі, проект містив певні зміни порівняно з попереднім, розробленим на Другому з'їзді партії. Зокрема, в ньому був відсутній пункт про виняткове право УСДРП представляти інтереси українського пролетаріату, а натомість передбачалося, що „українська соціал-демократія входить до РСДРП як соціал-демократична організація українського пролетаріату, що працює на Україні” [174, с. 45]. Був вилучений пункт про створення федеративних місцевих комітетів, а натомість вносилося пропозиція, відповідно до якої „умовами свого вступу до РСДРП українська соціал-демократія ставить визнання автономії України” [174, с. 45]. Запропонований М. Поршем варіант викликав неоднозначну реакцію у місцевих організаціях, особливо в Лубенській і Петербурзькій Вільних Громадах [37, арк. 123 зв.]. Але ЦК РСДРП відхилив даний проект.

У цій ситуації М. Порш змінює тактику. Він розпочинає переговори з цього питання з лідерами „Спілки”, щоб через них вплинути на ЦК РСДРП. Слід зазначити, що переговори між М. Поршем і Ю. Ларіним тривали протягом жовтня – грудня 1906 р. Вони дійшли компромісу з кількох питань. Зокрема, керівним органом у майбутній партії визнавався Головний Комітет, обраний на обласній конференції на основі пропорційного представництва від „Спілки” і УСДРП, до повноважень якого входили всі політичні питання, окрім автономії України. Місцеві організації обидвох партій мали право вносити на розгляд свої агітаційні, пропагандистські і технічні справи за принципами пропорційної вибраності [228, с. 38].

Питання про об'єднання УСДРП зі „Спілкою” і входження їх до складу РСДРП було розв'язане також: обидві організації зберігають власний погляд на автономію України, але відмовляються від назви „партія” і приймають програму та статут РСДРП. Українські соціал-демократи могли брати участь у загальнопартійних з'їздах та міжнародних соціалістичних конгресах у складі спільної делегації РСДРП, а також у формуванні єдиної соціал-демократичної фракції в Думі [228, с. 38].

Дані переговори стали предметом дискусій на черговому III з'їзді партії (червень 1907 р.). М. Поршу не вдалося переконати делегатів дотриматися раніше визначених домовленостей. Навпаки – підсумкова резолюція нагадувала ультиматум, а саме: РСДРП визнає автономію України, українська соціал-демократія має своє представництво в ЦК РСДРП і входить до неї як національна організація українського пролетаріату [38, арк. 115].

Отже, М. Порш зробив вагомий внесок у процес ідейного та організаційного становлення РУП, УСДРП, став провідним теоретиком і визначним їх лідером. Його заслуга полягає насамперед у тому, що в умовах

надмірної популярності інтернаціональних соціалістичних ідей, М. Порш усе-таки зумів зберегти національне обличчя УСДРП. Він послідовно відстоював автономістичну концепцію у реформуванні Російської імперії, а також необхідність збереження федеративного принципу існування УСДРП із РСДРП. Його опоненти по партії виступали за цілковите об'єднання без будь-яких умов, що по суті означало „втрату національного обличчя”.

Завдяки М. Поршу відбувся перехід партії на соціал-демократичні засади. Про це яскраво свідчать програмні документи, до яких він мав причетність. М. Порш як лідер УСДРП розв'язував найважливіші питання, які поставали перед партією: фінансові, забезпечення літературою тощо.

Бойкот М. Поршем виборів до Державних Дум був помилковим, оскільки звужував поле для маневрування УСДРП.

Відстоювання М. Поршем національного питання, призводило до внутрішньопартійних криз. Це яскраво засвідчила дискусія між М. Поршем та Д. Антоновичем. На відміну від своїх попередників, М. Порш основний акцент агітаційної та пропагандистської діяльності зосереджував на міських робітниках. Тим самим він намагався зупинити русифікаторський вплив РСДРП на українське міське робітництво. Намагання М. Порша добитися визнання УСДРП із сторони РСДРП зазнали поразки.

РОЗДІЛ 3

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ПОРША У РОКИ ТРЕТЬОЧЕРВНЕВОЇ РЕАКЦІЇ ТА ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Третьючервнева реакція значно ускладнила діяльність УСДРП, яка зазнала масових арештів. Проте М. Порша вони обминули. Більшість партійних керівників з метою уникнення репресій змушена була виїхати до Львова, де 4 липня 1908 р. створили Закордонну Групу УСДРП [48, арк.174-175]. Серед них були В. Винниченко, Д. Донцов, А. Жук, В. Степанківський та ін.

Між М. Поршем та „емігрантами” виникли розбіжності щодо партійної політики. Члени ЗГ УСДРП проявили ініціативу у партійному відродженні, зокрема вони намагалися скликати зальнопартійну конференцію у Львові 16 липня 1909 р. Зважаючи на те, що на неї прибули лише представники частини партійних організацій, було вирішено – вважати даний захід „приватною нарадою партійних робітників”. Учасники наради виступили проти традиційних форм керівництва партії і вимагали тактичних і програмних змін, а саме: використання всіх легальних можливостей у партійній роботі на місцях; співпраці із демократичними партіями та просвітницько-економічними організаціями; участі в кооперативному русі.

Нарада визнала за необхідне заснування друкованого органу і видавництва, а також зміцнення ідейної єдності партії (однак такий заклик не був підтриманий М. Поршем) [38, арк. 145]. Яскравим представником львівської партійної групи виступав А. Жук. На відміну від Російської імперії, Австро-Угорська гарантувала більше свобод та вільнодумства. „Емігранти”,

відкинули ті догматичні штампи, які використовували російські соціал-демократи і значною мірою сам М. Порш, а саме: марксистську догму, диктатуру пролетаріату тощо. І це, безумовно, породило інше бачення процесу відродження партії.

Для оприлюднення власного бачення подальшої тактики та ідеологічних засад УСДРП за ініціативою А. Жука був створений альтернативний партійний орган – журнал „Праця”. Спочатку редактори „Праці” толерантно ставилися до внутрішньопартійної дискусії, але коли йшлося про партійну тактику, стратегію та ідеологію на майбутній період, поступово зайняли рішучішу позицію. Значною мірою вона була зумовлена міжособистісними стосунками між В. Садовським, В. Винниченком та А. Жуком, з одного боку, та М. Поршем, з другого. Саме про це повідомляв А. Жук у листі до В. Дорошенка: „Взагалі Порш легковажив собі Антоновича і Винниченка, а вони його ненавиділи за це і приписували йому неймовірні речі (ніби М. Порш був агентом царської „охранки”) ... Також покійний В. Садовський, з великого почитателя Порша, обернувся в його ворога, коли Порш в якійсь полемічній статті неделікатно з ним обійшовся” [74].

Львівська нарада дала поштовх для активізації діяльності М. Порша. У діях „львів’ян” він убачав намір утворення окремої фракції, навіть самостійної партії, за що особисто звинувачував В. Козленка у „захваті власти” і підбурюванні „всіх організацій, розсилання відповідних листів. Взагалі то ц. к. збирає справоздання, розсилає директивні листи. Повідомляє всіх про все, кричить на гвалт, чинить огляди” [74]. А саму нараду М. Порш оцінював негативно: „Її політичне значення – нуль: ні одної змістовної резолюції, ясної і дійсно с.д., що показувала б поступ думки. Навпаки все має мізерну ціну, в порівнянні з всіма нашими здобутками ...” [74].

На думку М. Порша, опозиційна частина партії вороже ставиться до загальнопартійних принципів, переслідуючи мету – знищити ЦК або звести до мінімуму його роль. Однак лідер УСДРП визнавав неминучим існування опозиції з огляду, по-перше, на „брак різких класових меж в нашому громадянстві, невиразність соціальної структури нашої нації, невелику кількість міського робітництва, більш відокремленого від інших буржуазних класів, числове панування в українському робітництві сільського пролетаріату, перейнятого дрібнобуржуазними ілюзіями, домінуючу роль в українському національному русі дрібно буржуазної інтелігенції” [109, с. 13]; по-друге, „це фактична співпраця різних політичних представників, в тім числі соціал-демократичних в організаціях української „буржуазної” демократії, яка стала можливою внаслідок організаційного й ідейного занепаду партії” [109, с. 13].

Щоб дати відповідь поставлені „львів’ян”, питаннями М. Порш разом із Л. Юркевичем намагалися провести 18 квітня 1910 р. у Києві конференцію. До цього заходу спонукали також і місцеві партійні організації. Так, московська група УСДРП 8 квітня 1910 р. повідомляла М. Порша, що внаслідок обговорення рішень львівської наради зазнала розколу, хоча її більшість підтримала політику М. Порша і закликала відродити партію. У свою чергу москвичі запропонували провести конференцію об’єднаних партійних

організацій для оновлення ЦК і обрання Редакційного Комітету [58, арк. 610-611].

Взявши це до уваги, М. Порш при сприянні Л. Юркевича розробив порядок денний конференції, який включав такі пункти: „українська ситуація і наші завдання; російська ситуація і с.д.; форми організації; видавництво легальне і нелегальне; націоналізація життя: культурна просвітня праця, націоналізація господарства, кооперація; об'єднання з р.с.д.р.п.; міжнародний конгрес; львівська нарада; справоздання; вільні внески” [74]. Оскільки питання про кооперацію було предметом розбіжностей серед однопартійців воно дуже хвилювало М. Порша. Щоб уникнути звинувачень у таємничості дій, у всі партійні осередки розіслали запрошення щодо обрання представників на конференцію. Кожній організації надавався один голос, а київській – два [58, арк. 583]. Із запрошених не прибули на конференцію представники від петербурзької, полтавської та прилуцької організацій, а також члени Закордонної Групи УСДРП. Фактично більшість делегатів підтримували ЦК, що змусило організаторів конференції кваліфікувати даний захід як „нараду ЦК з участю представників від організацій”. Таке формулювання вимагало внесення деяких коректив у порядок денний: до нього були включені такі питання: скликання партійного з'їзду; кризове становище в партії і вихід з нього; обрання центральних органів партії; об'єднання з РСДРП; участь у міжнародному соціалістичному конгресі в Копенгагені. До речі, жандармерія мала достовірну інформацію про: місце проведення, делегатів із міст, організаторів – М. Порша, Л. Юркевича, яким дали кодові назви – „Сильний” і „Водопадний” [64, арк. 48].

Слід зазначити, що М. Порш, цим заходом намагався, по-перше, зняти питання про керівництво в партії, оскільки проти його партійної політики (і особи) виступали В. Винниченко, А. Жук та ін; по-друге, обговорити і розв'язати питання форми і тактики партійної політики. Однак, беручи до уваги критичний стан місцевих організацій, М. Порш змушений був перенести питання про проведення партійного з'їзду на невизначений час. Дивує рішення наради про необов'язковий характер її резолюції [58, арк. 584]. Це може свідчити про небажання М. Порша загострювати ситуацію у взаємовідносинах із опозиційною частиною партії.

На противагу львів'янам, М. Порш із своїми соратниками створив на початку 1910 р. у Львові офіційний партійний орган – „Робітник”, який відстоював традиційні форми діяльності партії. М. Порш кваліфікував альтернативний партійний орган як „орган опортуністичних елементів в українській закордонній соціал-демократії” [53, арк. 37]. Крім того, за сприяння М. Порша були опубліковані дві відозви, в яких критикувалися дії опонентів [38, арк. 143 зв.]. Так, відозва до студентства закликала до боротьби за відродження партії, з опорою на власні сили. Тогочасний кризовий стан партії був зумовлений відсутністю „доброї організації, бо невелика була наша свідомість і не добре ми знали своїх супротивників” [54, арк. 45].

У свою чергу прихильники „Праці” критикували представників ЦК і його офіційний часопис. Так, В. Винниченко у листі до редакції „Праці” зазначав,

що поява „Робітника” тільки викликає неприємне здивування й непорозуміння [50, арк. 94]. Як бачимо, партія фактично опинилася на межі остаточного розколу.

Незважаючи на те, що М. Порш і його прибічники провели не загальнопартійну конференцію, а тільки приватну нараду, її рішення свідчили: М. Поршу на деякий час зумів перехопити ініціативу у партійному відродженні і продовжував власну лінію в партії. Це яскраво проілюструвало видання нового партійного часопису „Наш Голос”, у якому провідні позиції надійно утримували прихильники ЦК.

Однак у травні 1910 р. було обрано новий склад об'єднаного ЦК і відповідно – редакції Центрального Органу, до ЦК увійшли Д. Донцов, В. Дорошенко, Д. Піщанський, Л. Юркевич і В. Степанківський. Відсутність М. Порша серед членів ЦК до якого він входив з 1904 р., була спричинена непорозумінням між Л. Юркевичем і боротьбою із „львів'янами”. З того моменту М. Порш вже суттєво не впливав на політику ЦК і займався пропагандою і діяльністю як рядовий член партії. Так, з 28 травня до 15 вересня 1910 р. він разом із С. Солохненко [55, арк. 1-6] виїжджає до Плотів Київської губернії. Основну увагу М. Порш тепер зосереджує на участі в кооперативному русі та на роботі Українського наукового товариства в Києві. Ці напрями його діяльності стануть предметом розгляду нижче.

Щоб поживити внутрішньопартійне життя, М. Порш запропонував заснувати нелегальний періодично-популярний орган, редакція якого мала складатися з п'яти осіб, які перебуватимуть за кордоном. До складу редакції передбачалося включити двох прибічників „Праці”, двох – „Робітника” й одного „нейтрального”, що сприяло б ідейному та організаційному зближенню обох течій у партії. Однак дана пропозиція не була реалізована, оскільки збори редакції визнавалися дійсними за наявності трьох осіб, що давало можливість усувати своїх конкурентів від роботи. Крім того, редакція отримувала право кооптації нових членів як з вирішальним, так із дорадчим голосами, що фактично нівелювало принцип паритетності. Ще одним негативним моментом було те, що всі партійні видання виходили за підписом ЦК, до якого входили члени редакції з вирішальними голосами [58, арк. 584 зв.].

Власне бачення виходу з кризового стану УСДРП і участі в національному русі різних верств суспільства М. Порш виклав у статтях „Сучасний момент в життю української нації і завдання української соціал-демократії” та „Наші організаційні завдання”, опублікованих 1910 р. на сторінках львівського збірника „На теми дня”. Причиною кризового стану партії М. Порш вважав невміння розв'язати „організаційне питання”, а звідси – „будувати за сучасних обставин нашу партію” [108, с. 30]. Адже як організація партія „зникла ще з кінця 1907 р.”, залишилися тільки окремі члени партії та розрізнені невеличкі групи й організації (без зв'язку і спільних інтересів). А це призвело, на думку М. Порша, до відсутності впливу „на наші національні відносини, котрий мала вона за колишніх часів” [109, с. 12]. Такий сумний стан справ став причиною змін в ідейній площині, яка „виявляє нам нині картину

ідейної слабості, котра особливим різким контрастом стоїть супроти сили і зросту політичної думки буржуазії.” [109, с. 12]

Значною мірою погіршили і без того скрутне становище партії, вважав М. Порша, окремі її члени, які недотримувалися „тих основ національної політики українського пролетаріату, котрі закладені були нашими 2-м і 3-м партійними з’їздами. Навіть більше, з підупадом партійної організації зникають будь-які ознаки самостійної національної політики української соціал-демократії” [109, с. 12], яка стає приватною справою поодиноких членів партії. Ці яскраві приклади свідчили про глибоку кризу в партії, де існували різні течії, які породили пізніше відверто опортуністичну ідейну течію серед української соціал-демократії. Головні гасла „опортуністів” – націоналізація господарства, співпраця з іншими партіями, просвітницько-економічними організаціями – М. Порш як марксист назвав буржуазними.

Для виходу партії з кризи М. Порш пропонував провести ряд організаційних заходів. Зокрема, він вважав, що партія повинна бути нелегальною, як і будь-яка соціал-демократична організація тогочасної Росії, оскільки її до цього спонукають суспільно-політичні умови та політичні завдання. Щоб надати партійному організмові „нової енергії”, потрібно добитися об’єднання як на загальнопартійному, так і на місцевому рівнях. Структурою, що забезпечить розв’язання цього питання, мав стати ЦК. Саме він повинен зайняти чітку і виразну позицію. Для збереження єдності партії необхідно, аби власне ЦК розв’язував усі загальнопартійні питання. Незважаючи на існування ідейних розбіжностей, М. Порш радив їх не перебільшувати.

Для зміцнення партійної єдності, як вважав М. Порш, водночас із ЦК, потрібно створити Центральний Орган, основними функціями якого мали бути розвиток основ партійної політики, творення ідейної єдності партії [108, с. 34]. А для цього потрібно відновлювати старі і створювати нові партійні осередки. До завдань місцевих осередків М. Порш також відносив згуртування культурницьких сил українського робітництва, які мають певний досвід і стали б „міцним культурним робітничим фундаментом для масової української, робітничої партії...” [108, с. 36].

Пропонуючи утворювати малочисельні партійні осередки, М. Порш зазначав, що вони, поступово згуртовуючи українське робітництво із певним досвідом „широкого партійного виховання”, заклали б фундамент для масової робітничої партії. М. Порш вважав за доцільне використання різних економічно-політичних конфліктів, особливо спричинених національним питанням. Це, на думку М. Порша, зумовить наростання революційних настроїв і стимулюватиме робітників до самоорганізації, тим самим „будитиме в масах інтерес до партії” [108, с. 37].

Створення місцевих організацій, на думку М. Порша, мало ґрунтуватися на самодіяльності робітництва, якому не слід чекати допомоги із зовні чи з боку інтелігенції. Для фінансової підтримки партійної організації кожний її член повинен платити внесок. М. Порш агітував за певні зміни в діяльності місцевих осередків, а саме: за самостійне читання членами організацій книжок,

газет, рефератів, за проведення дебатів на різні теми. Це, на переконання М. Порша, принесе більше користі членам організацій, ніж невдалі „систематичні” лекції „недозрілих пропагандистів, а також діяльність колишніх „пропагандистських гуртків” і „агітаційних бесід”, які за браком творчих сил не можна утримувати” [108, с. 37].

Водночас М. Порш відстоював дух партійної дисципліни, неодноразово наголошував, що обов’язком кожного члена партії є участь у діяльності місцевої організації. А ЦК у свою чергу повинен здійснювати суворий контроль над поведінкою своїх членів з метою позбутися „антипартійних елементів”. Не обминув увагою М. Порш і ті організаційні питання, які стосувалися взаємовідносин місцевих партійних осередків із легальними товариствами. Виходячи з класових принципів, він запропонував підтримувати активні зв’язки тільки з робітниками, організаціями, угрупованнями. А в „буржуазно-інтелігентських” товариствах М. Порш закликав створювати свої групи для агітації під проводом місцевої нелегальної організації з метою розповсюдження української легальної та нелегальної літератури і ознайомлення з українським рухом і українськими політичними партіями. Проте здійснювати це треба, поступово створюючи культурний ґрунт для збільшення чисельності нелегальної партійної організації, вважав М. Порш [108, с. 39].

М. Порш запропонував започатковувати в діяльності партійних місцевих організацій так званий інститут „мужів довір’я.” З огляду на брак сил і засобів у тих місцях, де були раніше партійні осередки, а тепер залишилися окремі члени і поодинокі прихильники, необхідно саме їм запропонувати працювати від імені партії, здійснюючи контролюючі та агітаційні функції. Однак як покажуть подальші події, ця пропозиція М. Порша, як і багато інших, з об’єктивних причин не були реалізовані.

До того ж М. Порш дуже критично висловився проти ідеї об’єднання всіх партійних організацій під керівництвом інтелігенції: „Ми поставимо нашу інтелігенцію під вплив робітництва, ми примусимо її служити інтересам і потребам нашого робочого класу” [109, с. 16]. З одного боку, це свідчить про відсутність реальної і продуманої політики у взаємовідносинах із інтелігенцією, яка могла б суттєво допомогти у партійному будівництві. З іншого боку, таке ставлення було зумовлене тим, що М. Порш сприймав тогочасну українську інтелігенцію „як верству, перейняту дрібнобуржуазною селянською ідеологією, ідеологією домінуючого класу в нашій нації” [109, с. 9].

Ці новаторські ідеї М. Порша викликали критику з боку опозиційної частини партії. Ідеться зокрема про заперечення принципу демократизму у будівництві місцевих організацій. М. Порш пояснював свою позицію тим, що тогочасний поліцейський режим набагато суворіший порівняно з дореволюційним. У партію проникло багато провокаторів і зрадників. Власне тому М. Порш і запропонував для збереження партії строго дотримуватися принципів обережності та конспіративності.

Крім того, М. Порш закликав використовувати у партійному будівництві пресу, спілки, клуби, товариства – за умови дотримання суворої партійної

дисципліни і сприяння розвитку партії [109, с. 16].

Неприйняття М. Поршем кооперативного руху демонструє його стаття „Кооперативний націоналізм” [98]. У ній автор рішуче критикував „львів'ян”, особливо А. Жука. Приводом для критики став той факт, що у Львові в лютому 1909 р. відбувся український просвітницько-економічний конгрес. На ньому із рефератом „Значення кооперації для нашого народу” виступив А. Жук [47, арк. 16 зв.]. Він, зокрема, наголошував: в умовах запеклої національної боротьби кооперативний рух, який виникає з соціально-економічних причин, мусить набути характеру боротьби за національну незалежність України. І для того, щоб ця боротьба була успішною, потрібно об'єднуватися в національні економічні і культурно-просвітницькі організації, які будуть „становити необхідну силу, точку опори для успішнішого ведення національно-політичної боротьби аж до повної перемоги” [47, арк. 17].

У позиції А. Жука М. Порш вбачав відхід від класових інтересів та марксистських ідеалів. Він заперечував тезу А. Жука, що кооперативний рух повинен мати національний характер: „Чи подумав автор про те, що цим він віддає кооперацію до рук націоналістичної дрібної буржуазії, що це означає пошматування пролетарських кооператорів на національні, ворожі одна одній частини, що це логічно веде не до національного єднання, а до стирання класових меж” [98]. М. Порш вважав перебільшеною тезу А. Жука про те, що кооперація організовує українців у націю. Принципово не виступаючи проти націоналізації народного господарства, М. Порш зазначав, що в тогочасних умовах це неминуче веде до економічного панування буржуазії. З цього погляду він відкидав кооперацію як економічну форму національної боротьби, хоча з 1912 р. сам активно працюватиме в цьому напрямку.

Критикуючи опозиційну частину однопартійців за співробітництво із „буржуазними” виданнями, в листі до А. Жука М. Порш у грудні 1909 р. писав: „Так, я цікавлюся Вашими літературними працями, як цікавлюся роботою всіх інших наших опортуністів по „Радах”, „Селах”, „Ділах”, бо вважаю таку роботу більш небезпечною для нас, ніж буржуазну демократичну. Це ворог внутрішній ... Активна праця в легальних культурних і економічних інституціях спільно з демократичними елементами, нарешті з'єднання всіх українських соціалістичних партій (а яка з їх не вважає себе такою) і т.д. – це такі мелодії, яких дійсно не можна не вважати покажчиком розкладу свідомості декотрих елементів в наших рядах – розуміється не тільки тих, котрі ці погляди висловлювали, але ширших груп. Ось через що – ще й перед нарадою я був такої думки, – нашим завданням повинно стати не тільки створення ідейної єдності в тих справах, котрі виникли за останні часи, а ще більше пильний догляд за прозорою чистотою нашої ідеології” [74].

М. Порш висловив своє негативне ставлення до „Дзвону”, який, на його думку, „збудований на особистих відносинах і тому є річ безнадійна” [74]. Політик був переконаний, що загострення відносин між ним та „львів'янами” спричиняли всілякі плітки „котрі кружаться коло мого імені і у Вас і у нас дякуючи інсинуаціям різних „дрібних і заздрісних душ” [74].

Відповідаючи на закиди А. Жука щодо відсутності реальної співпраці із партіями націонал-демократичного напрямку, М. Порш зазначав: „Ви звете мавпуванням наші переконання ... Коли наші погляди є мавпуванням в тому розумінні, що не ми перші їх вигадали, то і Ваші погляди нагадують теж один оригінал. Коли ми мавпуємо з соціал-демократів, то Ви мавпуєте з націонал-демократів. Не думаю, щоб перше мавпування було для марксиста нижчої якості ніж друге!..” [74].

Критикуючи своїх опонентів по партії, М. Порш виступав проти створення окремої так званої опортуністичної течії, посилаючись на досвід соціалістичних партій Західної Європи. Ці течії, на думку М. Порша, призводять до розколу в партії і дискредитують її серед робітництва. Він закликав ЦК як законний орган до ліквідації та заборони опортуністичних течій. Визнаючи деякі помилки директив ЦК (відповідно і свої) М. Порш зазначав, що для всієї партії буде кориснішим, коли саме ЦК, керуватиме місцевими організаціями, а не „залишатиме волю і змогу творити партійний хаос і анархію” (йдеться про представників Закордонної Групи УСДРП) [108, с. 33].

Розглядаючи причини тогочасного кризового становища партії і можливостей виходу з нього, а також ставлення до опозиційної частини партії у відповідь на її закиди, М. Порш аналізує український національний рух і класові взаємини в суспільстві, оскільки ці питання були надзвичайно актуальними для УСДРП. „Сучасна доба дає нові перспективи розвитку на порядок денний, з якого виходить національна проблема. Але вплив російської революції на національні відносини в державі, на національну проблему, не обмежився тільки на тому, що за часів революції з її класовими конфліктами розвинулася класова свідомість серед буржуазії різних націй і зародилися класові антагонізми між національними групами буржуазії”, – зазначав М. Порш [109, с.4].

М. Порш характеризував тогочасний лад як диктатуру російського дворянства, перейняту ідеологією націоналізму, що негативно впливала на свідомість робітничого класу. Одним із найвизначніших явищ тогочасної доби він вважав інтенсивний розвиток українського національного руху у Російській імперії. До того ж М. Порш, вважав, що український національний рух пройшов еволюцію від гурткового, інтелігентського, до масового.

Він у дусі марксизму намагався проаналізувати вплив на український національний рух основних верств населення. Селянство було ареною впливу різних українських партій, як певний клас найкраще зберегло головні національні ознаки. І тому саме воно своїми потребами та інтересами визначало зміст і напрям тогочасного українського національного руху. Проте селянство як соціальний прошарок не було однорідним. Протиставляючи середню і дрібну селянську буржуазію малоземельному селянству, М. Порш помилково, на нашу думку, виводив тезу про економічний антагонізм між ними, який неминуче сприятиме розвитку національної самосвідомості [109, с. 6]. Крім того, він вважав, що в силу об'єктивних обставин, саме селянство відіграватиме вирішальну роль у „буржуазному” національному русі

. Адже воно повинно сформувати в національному русі свою ідеологію, стати міцною соціальною базою для націонал-демократії в підросійській Україні, яка входила до Російської імперії. Отже, ми бачимо суперечність думок М. Порша, що можна пояснити труднощами нової післяреволюційної ситуації, які, очевидно, змусили М. Порша переглянути деякі ідейні переконання.

Інтелігенцію, на відміну від селянства, М. Порш вважав національно та політично свідомішою, хоча й вона за своїм соціальним походженням не складала суцільного прошарку. На думку М. Порша, капіталістичний устрій зумовив ідеологічну диференціацію тогочасного суспільства. Іншим чинником розшарування інтелігенції було те, що соціальні конфлікти під час революції сприяли інтенсивному розвитку класової свідомості серед усіх верств тогочасного суспільства, тим самим впливаючи і на диференціацію [109, с. 7].

Крім соціальних і економічних чинників, на українську інтелігенцію впливали і національні обставини. Серед неї зароджувалася певна частина, яка для свого існування вимагала в різних галузях більш широкої національної праці. Економічна диференціація тогочасного суспільства, на думку М. Порша, суттєво впливала на інтелігенцію, а та під впливом цих факторів, як помилково вважав політик повинна була диференціюватися ідеологічно. Інтелігенти – заробітчани, працюючи в національно-культурницьких товариствах та організаціях, що захищали інтереси тогочасного селянства, переймалися „буржуазною” селянською ідеологією. Це переконання М. Порша також було хибним.

На відміну від селянства та інтелігенції, українське робітництво, переконував М. Порш, за своєю національною свідомістю поступалося їм, тому що „неприродно було б, щоб робітництво мало розвинену національну свідомість в тієї нації, буржуазія якої з цього погляду несвідома або малосвідома” [109, с. 9]. Складаючись переважно із сільського пролетаріату, українське робітництво не мало власної розвиненої української культури, а чужої російськомовної цуралося. Однак становище дещо змінилося завдяки широкій просвітницькій роботі. М. Порш вбачав у цьому велику заслугу УСДРП, яка, прищеплювала робітництву українську культуру, пробуджувала в нього національну свідомість.

Культурно-просвітницька діяльність партії стала предметом дискусій між М. Поршем і В. Садовським на сторінках партійного часопису „Слово”, що призвело до напружених відносин між ними. Про це яскраво свідчать скликані 23 листопада 1908 р. з ініціативи В. Садовського збори редакції „Слова”, на яких були обґрунтовані принцип колективного пріоритету в питаннях редагування [50, арк. 4 зв.]. Також підкреслювалася потреба створити таку атмосферу навколо газети, яка сприяла б концентрації та згуртуванню літературних сил, розв’язанню міжособистісних конфліктів, а також ліквідації абсолютистських та деспотичних тенденцій у газеті [50, арк. 5 зв.]. Такий превентивний захід дав позитивні результати. Незважаючи на певні розбіжності щодо тактики та ідеології в партії, М. Поршу та прихильникам „опортуністичного” наряду вдалося уникнути редакційного розколу і тим самим добитися збереження газети.

Іншим чинником, який призводив до розбіжностей, було те, що на початку своєї діяльності „Слово” ставило своїм завданням політичну і соціальну просвіту широкого читача, вважаючи, що національна свідомість розвиватиметься разом із соціальною. Таку позицію підтримував М. Порш. Іншої думки були С. Петлюра, В. Садовський та Я. Міхур, які закликали „Слово” жвавіше реагувати на прояви української дійсності, чіткіше відстоювати свою позицію у визвольній українській боротьбі. Саме ця тенденція перемогла.

Партія переосмислювала своє ставлення до так званого „аполітичного культурництва”, прихильником якого були В. Садовський і Л. Юркевич. На сторінках „Слова” В. Садовський виступив зі статтею „Культурна робота”, в якій виклав погляди опозиційної частини партії. Наслідком бездержавності було незадовільний стан української культури і тому В. Садовський закликав своїх соратників по партії зосередитись на національно-культурній роботі серед дрібної сільської буржуазії та міського пролетаріату. Оскільки багато колишніх селян влилися до лав української інтелігенції, українська культура набирала все виразніших ознак сільського національного характеру і тому не змогла б конкурувати з російською міською культурою, яка була, на його думку, більш розвинутою. Тому в культурно-просвітницькій роботі, акцентував В. Садовський, основну увагу треба спрямувати на міський пролетаріат [145].

З цією позицією не погоджувався М. Порш. У статті „Національно-культурна праця і робітничий клас” він дорікав В. Садовському, що той за допомогою української інтелігенції, яка, не займала чітко вираженої класової позиції, хоче проводити національно-культурну роботу серед робітництва. На відміну від В. Садовського, М. Порш вважав основним об’єктом національно-культурної роботи повинно бути селянство, оскільки воно завжди відіграло велику роль у національному русі, а з розвитком капіталістичних відносин принесло в місто свої традиційні національно-культурні цінності, тим самим впливаючи на міське населення. Іншим аргументом був низький відсоток міських жителів, які представляють українську націю. Коли селянство стане національно свідомим, тоді „капіталізм гнати селян в наші міста та швидше вони набуватимуть собі національної фізіономії і накладатимуть національний відбиток на всі класи міської людності” [91].

Зміст національно-культурної роботи М. Порш вбачав у залученні марксизму як певної наукової школи, а для цього пропонував переглянути відповідні теоретичні і практичні питання, „дати характеристику й оцінку нашого минулого і тогочасного національного руху з усіх напрямків, дати оцінку на всі питання і справи тогочасного українського національного життя. Це створить міцний науковий фундамент для „класової культури українського робітничого люду” [91]. Досягти цього можна за М. Порша можна тільки використовуючи видавництва, які пропагують марксизм.

Із таким баченням даної проблеми не погоджувався В. Садовський, який дорікав М. Поршу за недотримання класових поглядів, і „не брати на себе роль ідеолога українського робітничого класу” [146].

Отже, посилена увага до проблем національно-просвітницької роботи з боку лідерів УСДРП, які мали протилежні погляди щодо об'єктів просвітницької роботи, була зумовлена тогочасними обставинами розвитку українського національного руху. Разом з тим вона відкривала нові форми партійної діяльності. Водночас, І. Лисяк-Рудницький справедливо зауважував, що М. Порш намагався пристосувати марксизм до місцевих обставин, відстоюючи програму української автономії з соціальних позицій [207, с. 18].

Цікавило М. Порша і питання впливу тогочасних українських партій на український національний рух. На його думку, найбільш яскраво інтереси української буржуазії представляє УНП. „Гасла, які проповідувала УНП – націоналізації всіх форм і галузей господарства, національної солідарності, національно-політичного єднання українців, а також основи національної політики всі інші партії беруть саме від УНП, яка висловлює класові інтереси української буржуазії і стає „спільним прапором всієї буржуазної демократії”, – зазначав М. Порш [109, с. 10].

Він також дорікав радикальним демократам за їх „ідеалістичні байки” – поступовість, глибокий демократизм українства. Узагальнюючи, М. Порш зазначав, що українська „буржуазна” демократія під впливом соціально-економічних чинників виражає інтереси середніх прошарків українського населення, домагається взяти провід в українському національному рухові і тим самим залучити робітництво у свої ряди. Порівнюючи взаємовідносини між різними верствами суспільства, М. Порш дійшов висновку, що в українській нації виникають і розвиваються міцні підвалини для національно-класової боротьби [109, с. 12]. Таке негативне ставлення до українських партій зумовлено тим, що М. Порш як один із керівників партії намагався поширити вплив УСДРП на український пролетаріат і таким чином стати єдиним провідником в українському національно-визвольному русі. Це в свою чергу призводило до конфронтації між групою українських соціал-демократів на чолі з М. Поршем і представниками ліберальної інтелігенції.

Активна діяльність М. Порша не давала спокою поліції, яка, як уже йшлося, ще з 1903 р. вела систематичне стеження за ним. Так, 12 січня 1909 р. у його помешканні відбувся обшук, внаслідок якого було виявлено листа та декілька брошур („Смелость слова”, „Трусость мысли”, „К вопросу об обществе Бунд”, „Еврей”), які були конфісковані [56, арк. 208]. Наступний обшук відбувся 23 листопада 1910 р. на причетність М. Порша до співпраці з іншими революційними діячами, однак ніяких результатів він не приніс [56, арк. 208].

Царський маніфест від 17 жовтня 1905 р. декларував українцям широкі політичні свободи, у тому числі – свободу слова. Цим скористалася українська періодична преса. Саме на її сторінках українські політичні і громадські діячі висловлювали своє бачення суспільно-політичних та економічних проблем тогочасної Російської імперії. Не був винятком і лідер УСДРП М. Порш. Протягом 1907 – 1913 рр. він опублікував значну кількість статей і праць на вищезазначені теми.

На початку ХХ ст. на порядок денний в Україні було поставлено першочергове розв'язання національного питання. Українські політичні партії прямо чи опосередковано пропонували змінити політичний статус України. Одні закликали здобути повну незалежність, інші – автономію у складі федеративної Російської республіки. Не обминув цього питання і М. Порш, який розробив власну концепцію з національного питання.

Зокрема він обґрунтовував необхідність національно-територіальної автономії України, виходячи з соціально-економічних чинників. Найбільш чітко погляди М. Порша викладено в його праці, що була спочатку надрукована у серії статей на сторінках „Слова” протягом 1907 – 1909 рр., а в 1913 та 1917 рр. вийшла окремими брошурами під назвами „Про автономію України”, „Автономія України і соціал-демократія” (усього було надруковано 300 примірників [72; 75]). Головною тезою автора було те, що централізаторська політика Росії гальмувала соціально-економічний розвиток України. На підтвердження своїх думок автор наводив статистичні дані, які свідчили, що „становище нашого краю в бюджеті російської держави стало ще більш несприятливим з погляду місцевих культурних та господарських інтересів” [87, с. 147]. Продовжуючи аналізувати фінансову політику центральної влади, М. Порш зокрема зазначав: “...Фінансова централізація позбавляла людність значного грошового доходу, ослабляла покупні сили населення, звужувала внутрішній ринок, перешкоджала утворенню місцевих грошових капіталів, відтягувала вже утворені капітали в промисловість та грошовий оборот центральних та великоруських і перш за все столичних губерній” [87, с. 151].

Економічну експлуатацію політик не зводив лише до фінансового тиску. Він також проаналізував структурний економічний дисбаланс між провінціями і центром. На основі статистичних даних М. Порш показував, що “правительство своєю податковою системою збирало дуже велику частину народного доходу людності нашого краю, і при тому, до речі буде додати, далеко більшу, ніж по інших краях держав більш за Україну розвинених з економічного погляду” [87, с. 144]. Єдиний шлях виходу із цієї ситуації, на його думку, полягав у проголошенні автономії України. Тоді основну частину коштів автономні одиниці залишали б собі, тим самим задовольняючи потреби місцевого населення. „А чим більше витрачатиме автономний край на потреби свого населення, – стверджував М. Порш, – тим більше держава зможе збирати грошей на потреби державні, бо з багатих автономних країв можна більше зібрати всяких податків, аніж з бідних неавтономних” [100, с. 17].

У розумінні М. Порша, автономія як форма державного устрою – „Право не тільки порядкувати, себ то, видавати обов'язкові постанови на основі державних законів, а ще право самим через своїх виборних видавати, замість державних, місцеві закони в своїх місцевих справах. От такий лад, коли якийсь край чи народ в державі має право самостійно влаштовувати по своїх місцевих законах називається автономією” [93, с. 20]. Автономію отримують тоді „Коли якийсь край дуже вже відрізняється своєю історією та своїм хазяйством од інших частин держави, коли через це він має у себе багато потреб й інтересів,

не однакових з потребами та інтересами інших країв, – тоді такому краєві, звичайно після довгої боротьби державна власть дає автономію” [93, с. 20]. Звичайно в умовах самодержавства реалізувати це було неможливим. Навпаки, М. Порш вважав, що проголосити автономію можна в державах „де заведено справді вільні демократичні порядки”.

М. Порш був переконаний, що головними принципами впровадження автономії в Україні мають бути: розмежування функцій центральної та автономної влади, демократично-парламентський характер влади, демократичні свободи, місцеве самоврядування. Розмежування функцій влади, на його думку, має відбутися в культурній, господарській та громадській сферах. До компетенцій автономної влади входять загальнонародна, вища і професійна освіта. У господарському житті під українську юрисдикцію переходять сільсько господарські та фінансові справи – „право вільно скласти свій розклад доходів і витрат (бюджет), накладати на людину краю податки, позичати гроші” [93, с. 20]. До функцій центральної влади М. Порш відносив захист загальнодемократичних свобод та прав людини, а також видання цивільних, торговельних, карних законів в „оборону робітників всіх народів держави,” військові справи, управління митницями і їх доходами, поштою. Головне завдання центральної влади, на думку автора, розв’язання „непорозумінь та незгод між окремими краями держави, коли вони самі не зможуть порозумітись” [100, с. 18].

Виконання всіх цих функцій М. Порш покладав на запропоновану систему органів влади в автономній Україні. Так, найвища законодавча влада повинна належати Сейму, до якого обирати і бути обраним може громадянин, який досяг 18 років. М. Порш також пропонував запровадити пропорційне представництво партій і націй у сеймі: „...треба встановити пропорціональне представництво, себто, щоб кожна нація та кожна партія мали змогу вибрати з -поміж себе стільки послів, скільки приходить на неї по числу виборців, котрі подали за неї, за її списки свої голоси” [93, с. 64]. Вибори до Сейму проводяться через кожні два роки, а сейм, у свою чергу, повинен збиратися щороку для вироблення законів. М. Порш також пропонував розділити Україну на виборчі округи по 100 тисяч осіб у кожному, а в селах, містах, волостях, повітах запровадити місцеве самоврядування [93, с. 65]. Така увага до широкого місцевого самоврядування зумовлювалася багатонаціональним складом населення України. М. Порш пропонував надати органам місцевого самоврядування функції законодавчої ініціативи.

Найвища виконавча влада – Рада Міністрів, складається із декількох послів, термін її повноважень – 2 роки. Передбачалися права референдуму та законодавчої ініціативи. Опоненти М. Порша закидали йому, буцімто автономія підриває цілісність Російської держави. Відповідаючи на ці закиди, М. Порш зазначав: „...тільки автономія ставить державу, в якій живе декілька різних народів, на новий міцний фундамент. На місце сили, яка примушувала народи жити в гурті, автономія ставить волю народів, вигоду для них в великій людській громаді, в великому державному союзі народів. Держава, яка дає широку автономію своїм народам, далеко міцніша, ніж та, яка противиться

їхньої автономії” [93, с. 29]. Такий лад можна установити в Україні зокрема і в Росії загалом? М. Порш пише: „...такий лад, вироблений Всеукраїнськими Установчими Зборами, повинен затвердити Всеросійський парламент, Всеросійські Установчі збори, для нашого краю, як і для всіх інших країв Росії, а змінити його вже держава не повинна без згоди краєвого сейму України” [22, арк. 121]. До того ж М. Порш пропонував українським партіями пропагувати гасло автономії під час виборчих кампаній до Державної Думи, щоб „здобути таким чином реальну політичну силу, що виведе Україну на новий вільний шлях” [101, с. 135]. Самим політичним партіям він відводив роль каталізатора цього процесу. Найголовніше завдання під час агітації, на думку М. Порша, – „зв’язати автономію України з демократичним розв’язанням земельного питання на Україні” [101, с. 137]. При цьому зазначаючи, що „ми повинні дбати і про те, щоб не були пригнічені і ті нації, що живуть на території України. Лише тоді буде розв’язане не тільки українське національне питання на Україні” [101, с. 139].

Запропонована М. Поршем модель, на думку С. Телешуна, зразок державного соціалізму, підпорядкування господарського життя чиновництву автономії, що по-суті, суперечило пануючій тоді в Європі концепції недержавного, античиновного соціалізму [247, с. 92]. Ми вважаємо, що автономістична концепція М. Порша у випадку її реалізації призвела б до самостійності України.

Слід зазначити, що М. Порш був не єдиним, хто намагався теоретично обґрунтувати автономістичну концепцію. Серед тогочасних розробок можна виділити праці П. Смутка і М. Стасюка [235; 243]. Але в них не були визначені функції і завдання автономних одиниць. Загалом ці праці мали ознайомлювальний характер.

Відстоюючи принцип автономії України, який мав поширитися на всі сфери суспільно-політичного життя, М. Порш не випадково проявляв підвищений інтерес до з’ясування вкладу України у формування бюджету імперії. Так, у праці „Україна в державному бюджеті Росії” він обґрунтував принцип децентралізації фінансової політики центрального уряду, з огляду на об’єктивну необхідність розвитку „недержавних” національностей. На думку М. Порша, фінансовий централізм, який призводив до соціально-економічного дисбалансу між окремими націями, вже вичерпав „свій соціально-економічний зміст” [87, с. 138]. До того ж М. Порш піддавав сумніву твердження деяких російських громадських та політичних діячів (наприклад П. Струве) про те, що інвестори, які вкладають кошти в економіку провінцій Російської імперії, насамперед України, будуть розмовляти російською мовою. Його аргументація зводиться до того, що централізаторська економічна політика центру приводить до антагонізму між ним і провінціями (в яких більшість становлять корінні нації). „Місцевий капітал не може залишатись байдужим до цих антагонізмів, оскільки його ріст залежить від культурного і господарського розвитку місцевої національності, затриманої фінансовою централізацією” [86, с. 24].

Провівши аналіз статистичних даних, М. Порш дійшов висновку, що половина прибутків від українських губерній, які надходили до державного бюджету, поверталася на їх потреби. Однак рівень оподаткування українських губерній був набагато вищим за аналогічні оподаткування в губерніях європейської Росії. У такій політиці центральної влади М. Порш убачав національно-економічну несправедливість. Вихід з цієї ситуації – „передання багатьох питань місцевим силам на розв’язання, перенесення багатьох уповноважень, законодавчих та виконавчих, на місцеві публічні союзи, широкий розвиток місцевого і краєвого самопорядкування, автономія окраїн і національних територій – ось самотній шлях, продиктований теорією і досвідом практичної політики в різних країнах, для боротьби із справжнім державним лихом, з тією колосальною фінансово-економічною централізацією, котра ослаблює сили як цілої російської держави, так і її складових частин” [86, с. 24].

М. Порш також вказував на ті основні джерела російських фінансів, (так звані „посередні податки”), що гальмували промисловий та с/г розвиток провінцій: „...ми раз по-раз чуємо з офіціальних уст про величезну вагу, про розвиток російської промисловості і торгівлі, але однак і досі не маємо в нашому бюджеті того неминучого фінансового наслідку сього економічного явища, котрий носить назву прогресивного податкового налогу. Таким чином, і в першій десятилітті 20-го віку податкова політика нашої держави не виявила ніяких тенденцій і ніякого серйозного наміру, як се ми бачимо по інших державах, перейти до системи простих податків” [95, с. 407].

Аналізуючи державний бюджет Росії, М. Порш дійшов висновку, що видаткова його частина на господарські цілі порівняно із 1901 р. зменшилася на 30% у 1910 р., а це відповідно зменшувало фінансування місцевих бюджетів, у тому числі з українського. Таке вкрай недостатнє фінансування соціальних галузей зумовлювалося кількома факторами: військові видатки у 1906 – 1910 рр. коливалися від 17,9% до 19,4%, а видатки на ліквідацію наслідків російсько-японської війни 1904 – 1905 рр. становили 617,2 мільйонів крб. [94, с. 171]. Іншим фактором були зовнішні боргові виплати Російської імперії. Крім того, протягом 1901 – 1910 рр. державний бюджет Російської імперії був дефіцитним [95, с. 401]. Отже, М. Порш показав споживчий характер російського бюджету, який гальмував господарський і культурний розвиток провінцій Російської імперії.

Земельне питання завжди було в епіцентрі суспільно-політичного життя тогочасної Російської імперії. Тогочасні економісти, публіцисти, науковці в своїх дослідженнях намагалися вивчати це питання. Не був винятком і М. Порш. Так, у своєму нарисі „Із статистики України”, М. Порш намагався в загальних рисах дати оцінку землеволодінню, а також соціальним групам, які використовували землю.

При написанні даного нарису М. Порш використовував різні джерела, але головним був загальноімперський перепис 1897 р. Статистичні дані цього перепису, що стосуються земельних відносин (які впорядковувала російська бюрократія, за словами М. Порша), він піддав сумніву. Такий підхід

критикував колишній однопартієць М. Порша О. Скоропис-Йолтуховський у рецензії „Буйні фантазії на хисткому ґрунті”.

М. Порш чи не один із перших серед тогочасних українських політичних діячів намагався дати узагальнюючий статистичний аналіз суспільно-економічного розвитку Наддніпрянської України як окремої одиниці. Цим коротким нарисом він хотів „спровокувати” українську інтелігенцію на „важку підготовчу працю для систематизації статистичного матеріалу що до України” [97, с. 2]. Політик справедливо вважав, що науковому вивченню соціально-економічного розвитку тогочасної України не приділялося належної уваги, оскільки вона „не могла, як індивідуальна цілісність, бути предметом наукової уваги, наукових дослідів” внаслідок свого колоніального становища у Російській імперії. Недолік даної роботи М. Порша полягає в тому, що він провів статистичний аналіз тільки Наддніпрянської України (8 губерній), а не цілої України в етнографічних межах. Це пояснюється тим, що, по-перше, М. Порш не ставив перед собою такого завдання, по-друге, відсутністю об’єктивного матеріалу, з інших етнографічних територій України.

Аналізуючи працю М. Порша, О. Скоропис-Йолтуховський характеризував автора її як „палкого політика, хоч і уміркованого вченого” [76, арк. 3]. Загалом рецензія носила однобічно негативний характер, деякою мірою зумовлений власним несприйняттям автором М. Порша. Так, автор рецензії зазначав, що М. Порш оперує недостовірними даними, критично не аналізує наведених цифр (мається на увазі перепис 1897 р.) і не подає наукового обґрунтування порівнянь. Зокрема О. Скоропис-Йолтуховський вказував на непослідовність М. Порша, який твердив, що російська бюрократія маніпулює фактами поземельної статистики [97, с. 9], а на інші статистичні дані він при цьому посилається як на достовірні. Інші джерела, які використав М. Порш, останній також відносить до бюрократичних і – відповідно – неправдивих. Наведені М. Поршем дані про „надлишок” робочої сили на Волині, на думку автора рецензії, використані із „бюрократичної статистики”.

Іншим мінусом роботи М. Порша рецензент вважав відсутність даних по повітах. Навіть ті показники, що запропоновані в роботі, на думку О. Скорописа-Йолтуховського не відповідають реальній дійсності. Основною хибою праці М. Порша, переконаний О. Скоропис-Йолтуховський, є відсутність критичного аналізу і порівнянь наведених даних. Критик вважав, що сам принцип і форми збирання даних статистичних комісій не відповідали науковим стандартам, дорікав М. Поршу, що той не здійснив порівняння українських показників з аналогічними в інших державах, називає вживану М. Поршем термінологію (наприклад, „самостійні”) недоречною.

Оперуючи статистичними даними Центрального Статистичного Комітету, М. Порш характеризував землеволодіння від 1877 до 1905 р. (у підросійській Україні), показав його еволюцію. Так, середній розмір землеволодіння всіх суспільних станів порівняно з 1877 р. зменшився у 1905 р. Найчисленнішим прошарком суспільства було селянство, яке складалося із колишніх поміщицьких і державних селян. „Поміщицькі хоч по числу дворів, і складали 56,2% всіх надільних дворів, проте мали 44,9% всієї надільної землі.

Державні селяни навпаки, складали 39% всіх селянських надільних дворів наділеної землі мали 47,9%”, – писав М. Порш [105, с. 21].

Протягом досліджуваного періоду (1877 – 1905 рр.) М. Порш констатував втрату дворянами в Україні 34% своєї приватної земельної власності. Однак найменше цей процес зачіпав Правобережну Україну. Водночас селянська приватна земельна власність збільшилася на 2. 314. 96 десятин, найбільший приріст якої ми спостерігаємо в Лівобережній та Степовій Україні [105, с. 9].

На основі статистичних даних М. Порш поділив Україну на три регіони: правобережний, лівобережний, степовий. Із них найбільше приватних селянських володінь зосереджено у лівобережній, а найменше – у степовій Україні. Порівняно із приватною земельною власністю колективна становила, за підрахунками М. Порша, 6,7% [105, с. 18]. Уся приватна земельна власність, якою володіли дворяни і селяни, в різних районах губерній була зосереджена так: найбільші дворянські володіння були зосереджені на Волині і Київщині, а селянські – на Харківщині і Чернігівщині [105, с. 31].

За даними М. Порша, значна частина селянства була безземельною в правобережній і степовій Україні. Крім того, він вважав, що розв’язання земельного питання в Україні буде суттєво відрізнятися від аналогічного в Росії, що зумовлено особливостями економічного розвитку цих регіонів. Але для докладнішого аналізу цього питання (по окремих районах), на думку М. Порша, бракувало наукових матеріалів, які б характеризували земельні відносини. До того ж „...статистика в Росії – наука порівняно молода, а головне од того, що імперська статистика перебувала в руках російської бюрократії” [97, с. 1].

Подаючи у своїй праці статистику землеволодіння між різними верствами суспільства, М. Порш зазначав, що така загальна характеристика не дає можливості повною мірою уявити економічну роль окремих регіонів та губерній у розвитку с/г України.

Отже, своїми статистичними розвідками М. Порш намагався показати стан земельної власності в Україні, зміни, які відбулися, а також картину статистичних досліджень зокрема.

Після створення „Слова” влітку 1907 р. М. Порш входив до складу редакції. Завданням „Слова” було насамперед популяризувати партійну програму й соціал-демократичний світогляд серед робітничої та селянських мас. На сторінках часопису були надруковані статті М. Порша, які можна згрупувати в такі блоки – економічне становище Росії і робітниче питання; діяльність Державних Дум і участь у них українських делегатів; критика урядових постанов. Отже, тепер розглянемо дані блоки.

Аналізуючи стан народного господарства російської імперії, М. Порш зазначав, що витрати бюджету значно випереджали розвиток народного господарства і лягли важким тягарем на селян і робітників. Економічна політика урядовців призводила до фінансових позичок і збільшення державного боргу, який, за даними М. Порша, станом на 1909 р. становив 10 млрд. карбованців. Автор констатував, що основні видатки із бюджету йдуть

на військові потреби (21%), виплати по державному боргу (16%) та ін., а витрати на культурно-господарський розвиток становили 4% [82].

Важливим чинником, який свідчив про глибоку кризу народного господарства, на думку М. Порша, було збільшення імпорту і зменшення експорту хліба, скажімо, імпорт хліба порівняно з 1906 – 1908 рр. зріс у два рази.

Неврожаї загострювали соціальне напруження в Україні. М. Порш закликав уряд не шкодувати грошей на фінансову допомогу і критикував його за те, що той дав 11 мільйонів крб. на потреби морського флоту. Крім того, він звертав увагу на стан здоров'я сільського населення як основного джерела виробника сільськогосподарської продукції [104].

Захищаючи інтереси робітників, М. Порш акцентував на тому, щоб держава не забороняла організовувати вільні робітничі організації – професійні спілки, кооперативи, а також на законодавчому рівні видала закони про охорону праці та здоров'я робітників і також державний контроль над трестами [83]. Це було вкрай важливо, оскільки значна частина робітників працювали на небезпечних підприємствах, насамперед на шахтах. Високий ступінь виробничого травматизму був спричинений незадовільним технічним станом, недбалістю керівництва. Щоб попередити трагічні ситуації, М. Порш пропонував провести технічний і матеріальний огляд стану шахт і т.д [106].

Критикував і М. Порш новий виборчий закон від 3 червня 1907 р. А заклики до об'єднання всіх українських партій незалежно від соціальних станів та ідеологічних переконань, на думку М. Порша, приречені на поразку. Він аргументував це тим, що різні класи переслідують власні цілі, їх об'єднання призвело б до „равнення направо” і зашкодило б трудовому люду і українському визвольному рухові [85]. Така позиція М. Порша безумовно впливала на значну частину однопартійців і не сприяла консолідації українського національного руху через те, що М. Порш не міг переступити через класові постулати.

Критикуючи діяльність III Думи, М. Порш, констатував що вибори перетворили Думу в орган великих землевласників та чиновників. З іншого боку, „Розклад партій в Думі дає підстави стверджувати, що робота її не буде продуктивною і вона стала „злим духом трудящого люду” [84].

М. Порш вважав, що українські представники у Третій Думі, не зможуть суттєво впливати на політичні процеси, не оборонятимуть української справи, а саме – відстоювати гасла автономії України. Однак незважаючи на це, він привітав класові розмежування серед українських представників у Думі, а також появи серед них національної самосвідомості, яку виразно „представляє буржуазія і вона показуватиме силу українського руху” [81]. Діяльність Третьої Думи у сфері законодавчої ініціативи політик оцінював незадовільно, оскільки розклад сил у Думі не сприяв цій ініціативі [88].

Антиукраїнські виступи П. Струве у російській пресі викликали гостру критику серед представників українства на сторінках вітчизняної преси. У відповідь на шовіністичні закиди виступив М. Порш. Так, на сторінках „Літературно-Наукового вісника” (ЛНВ) була надрукована його стаття

„П. Струве в українській справі”. Основну увагу в ній він звернув на економічний бік „аргументів” П. Струве. М. Порш характеризував його як ідейного ворога, якому притаманні – імперіалізм, націоналізм, мілітаризм [99, с. 327]. Такі виступи М. Порш пояснював тим, що російська буржуазія в умовах світової конкуренції потребувала захисту з боку сильної державної влади. А розпалювання шовіністичних настроїв на прикладі П. Струве було своєрідним маневром імперської влади з метою відвернути увагу громадськості від наболілих соціальних проблем Російської імперії.

Напади П. Струве не здивували М. Порша, оскільки це стало звичним тогочасним явищем на сторінках російської періодики. В антиукраїнських виступах П. Струве М. Порш вбачав позицію переважної більшості російської демократичної інтелігенції. Які ж гасла пропагував П. Струве? Зокрема, він зазначав, що в певному розумінні існує „самостійна малоруська культура”, і не бажав заборони української мови. Але разом з тим П. Струве переконаний у тому, що поруч із державною російською мовою українська є місцевим діалектом або говіркою. Такий стан справ визначений історичним розвитком Росії і може бути змінений тільки з повним руйнуванням Російської імперії і російського суспільства [100, с. 328]. Для спростування даної тези М. Порш навів думку академіка Ф. Корша, який на основі філологічних знань заперечував думки П. Струве.

Крім того, П. Струве дійшов такого висновку: „Не маючи нічого проти культурних змагань підтримувати та виховувати „місцеві” особливості побуту та мови, я свідомо та рішуче висловлююся проти загострення цих „краєвих” тенденцій до політичного та культурного партикуляризму, що відкидає загальноросійську культуру, її орган та символ – загальноросійську мову та змагання українське краєве поставити в один ряд та на один щабель з національною стихією, котра по-моєму глибокому переконанню в єдиній Росії повинна бути з усього погляду єдиною” [99, с. 330]. М. Порш, констатував домінування російської мови та культури у всіх сферах суспільного життя Російської імперії, пояснюючи колоніальним становищем України. М. Порш був переконаним, що український національний рух, набираючи все більших обертів, гальмуватиме процес русифікації. А це змусить чиновників рахуватися із українською культурою.

Заперечуючи тезу про культуротворчу роль російської мови в Україні, М. Порш аргументував це тим, що: по-перше, російська мова переважно побутує в містах, де її любіють російська інтелігенція та зрусифіковані верстви населення, які становлять незначну частину українства; по-друге, тогочасний капіталістичний розвиток призводить до націоналізації міст, рушійною силою, якої виступає сільське населення, українське за походженням, і саме воно буде суттєво впливати на мовну ситуацію в містах [99, с. 331].

П. Струве вважав, що російськомовна культура має стати загальноімперським явищем під впливом тогочасної економічної еволюції, яка зводилася до того, що капітал „буде розмовляти” тільки російською мовою, а капіталістичні умови, які створюють сприятливі умови для залучення робочої

сили із російських районів, призведуть до збільшення росіян, а тим самим пануванням їхньої мови [99, с. 331-332]. Така позиція дивувала М. Порша, і він змушений її спростовувати: „Капіталізм в селянському господарстві творить селянську буржуазію, котра не знає іншої мови, окрім української. По містечках, містах і селах нашого краю з місцевої людності виростає дрібна і середня торгова і промислова буржуазія” [99, с. 332]. І хоча великий капітал дійсно розмовляв російською мовою, М. Порш вважав, це явище тимчасовим. Оскільки зріст національної самосвідомості спостерігатиметься у всіх сферах народної культури, а це у свою чергу пошириться на матеріальну культуру. Цьому також сприятиме український національний рух, який вимагає націоналізації галузей промисловості, торгівлі та народного господарства. Але для цього в Україні немає стимулів, тому що в ній „відсутня демократизація російського капіталу та розвинена національна свідомість серед мас” [99, с. 333].

На прикладі Чехії М. Порш показав, що еміграція російського населення (насамперед промислових робітників) не приведе до розповсюдження їхньої культури на українське населення, оскільки росіяни зазнають асимілятивних впливів з боку українців. Русифікацію гальмуватиме природний приріст українського населення, що яскраво підтверджував всеросійський перепис 1897 р., а також національний консерватизм українців.

Отже, відповідаючи на антиукраїнські виступи П. Струве, М. Порш висловив погляди значної частини тогочасної української інтелігенції, яка на сторінках періодики намагалася відстоювати українське питання.

Відійшовши від партійної діяльності, М. Порш працює в Українському науковому товаристві в Києві. У 1912 р. його обрали членом даного товариства. Наукова діяльність товариства проявлялася у вигляді публічних наукових і секційних засідань. Так, у 1911 р. відбулося 10 публічних наукових засідань, на яких було прочитано 20 доповідей, серед яких був виступ М. Порша 30 січня на тему: „З сучасного економічного життя” [255, с. 159]. Наступного року він також робить доповіді на теми: „Економічні відносини України до інших районів Росії на робітничому ринку на підставі останньої загальної переписи”, „Статистичні нариси про робітництво на Україні” [256, с. 162].

Працюючи над статистичними працями, М. Порш постійно радився із М. Грушевським. Так, у листі до М. Грушевського від 3 листопада 1910 р. М. Порш зазначав: „Перш за все, чи не здадуться до „Записок наукового товариства” чи до ЛНВ рецензії на дві праці М. Рекліцького (полтавського статистика) „Козаки Золотопожеского уезда по данным рушенцевской описи 1767 г.”, Полтава 1909, „Статистический справочник по югу России (11 укр. губер.) 1910 г”. Що торкається першої, то на мою думку, її треба було б зредагувати (коротко); що як до другої, котра містить в собі силу цікавого статистичного сучасного матеріалу, то відносно неї можна подати і критичну і реферативну помітку. Отже, коли на Вашу думку, ці рецензії варто написати, то я зроблю це” [65, арк. 1-2].

Наступною працею М. Порша була – „Движение преступности в России с 1885 года и по настоящее время”. Особливу увагу в ній звернуто на

українські губернії в Росії. Однак він не полишав думки про написання аналогічної праці про Україну (у розширених часових рамках). При цьому просив М. Грушевського посприяти йому в опублікуванні праці в „Записках” або в ЛНВ під назвою „Злочинна Україна”. Робота мала б складатися з трьох частин: злочинність по всій Україні (її реальний характер), географія злочинності в Україні (по районах і губерніях), причини злочинності в Україні. Основний акцент у цих дослідженнях М. Порш намагався зробити на економічних обставинах [65, арк. 2-3]. Однак із невідомих причин ця праця М. Порша так і не була надрукована.

Крім того, М. Порш просив М. Грушевського поклопотати перед редакцією „Записок...” прийняти його монографію „Українське робітництво після перепису 1907 р.”, над якою він закінчував роботу. Також він хотів помістити на сторінках ЛНВ рецензію на роботу В. Винниченка, яка стосувалася „етики, як загальної, так половой”. Оскільки, на думку М. Порша, літературні твори В. Винниченка, маючи великий вплив на тогочасну молодь, „несуть в собі соціальну і індивідуальну отруту”, він закликав вести з автором рішучу ідейну боротьбу, в тому числі й наукову [65, арк. 3-4]. Займався і М. Порш дослідженням становища робітництва України у серії публікацій на сторінках „Записок”, які потім вийшли окремою працею. Серед них особливу увагу привертає стаття „Робітництво України. Нариси по статистиці праці”.

Розглядаючи Україну як окрему економічну одиницю, не порівнюючи її з іншими економічними частинами імперії, М. Порш визнавав, що ринкові умови пустили „глибоке коріння в народному господарстві нашого краю, що соціальна диференціація зайшла доволі далеко в нашому суспільстві: від $\frac{1}{4}$ в самостійній частині всієї людності до більш $\frac{1}{3}$ серед самостійного промислового населення вже в 1897 були цілком пролетаризовані” [102, с. 125]. Однак розвиток ринкових засад не відбувався рівномірно у всій Україні – найбільш динамічно він проходив у степовій частині України, умови якої були аналогічні з провідними економічними районами імперії. Такий своєрідний дисбаланс розвитку українських територій М. Порш пояснював історичними чинниками.

Аналізуючи стан народного господарства України через історичну призму, М. Порш зазначав, що воно випереджає за економічними темпами загальноімперські темпи розвитку. На думку М. Порша, найяскравіше про це свідчить велика кількість збудованих нових фабрик, висока концентрація робочої сили [102, с. 125]. Структура народного господарства також зазнала змін: у ньому промисловість починає домінувати над сільським господарством.

Характеризуючи структуру промисловості України в 1897 р., М. Порш дійшов висновку, що в ній переважали гірництво, харчова та металургійна галузі. Саме тут були зосереджені найбільші маси робітників. При цьому М. Порш звертав увагу на сезонний характер багатьох галузей промисловості, що у свою чергу впливало на становище робітників України. „Велике число непостійних, сезонних елементів в ньому, поруч з загальною технічною і економічною відсталістю деяких головних галузей нашого народного господарства, – писав він, – надає цілому робітничому класові у нас характеру

відсталого, утворює пересічний рівень пролетаря нижчий, ніж по цілій державі, а не то, що по окремих найбільш розвинених районах імперії” [102, с. 126]. Цьому сприяли об’єктивні чинники – відсутність навчання в українських школах, земського самоврядування, а також незбалансованість структури вітчизняного народного господарства.

Низький рівень культурного розвитку українського робітництва, М. Порш підкреслював, що в деяких сферах промисловості України робітники більш освічені, відзначав „ доволі високу грамотність її міської людності” [102, с. 127]. Це було скоріше винятком і кардинально не впливало на рівень значної частини українського робітництва.

М. Порш дійшов висновку, що індустриальне робітництво було нечисленним. Так, на 100 осіб промислового населення припадало тільки 11 промислових робітників, коли в європейській частині Росії ця цифра складала 23 особи, а по імперії – 17. Зважаючи на нижчий рівень промислового розвитку порівняно із загальноімперським, ценз промислового робітництва ще більше знизився (мається на увазі 1897 р.), якщо оцінювати його щодо розподілу по окремих найважливіших галузях виробництва [102, с. 114].

З огляду на те, що у 90-х роках ХІХ ст. фабрично-заводська промисловість була зосереджена в середніх за розміром підприємствах, де працювала значна частина робітників, М. Порш робить висновок, що промисловість відігравала незначну роль у загальнодержавних масштабах, а робітництво у свою чергу не мало впливу на економічні і політичні процеси.

Розвиток ринкових відносин на початку ХХ ст. вніс певні зміни у структуру фабрично-заводської промисловості України. Про це, на думку М. Порша, свідчать збільшення великих підприємств, а також вища концентрація робочої сили, ніж в інших районах імперії. Незважаючи на такі суттєві зміни, існували також певні негативи: зокрема фабрично-заводська промисловість була зосереджена за межами „культурних огнищ держави в повітах, а не в містах. За сучасних умов громадського і політичного життя в Росії це значно зменшує продуктивну силу російської промисловості, соціальну, економічну і політичну вагу робітничого класу” [102, с. 128].

Не обминув увагою М. Порш питань еміграції робітників із інших районів імперії. Велика кількість робітників прибувала в Україну з Росії. Так, на основі перепису 1897 р. і власних підрахунків, М. Порш дійшов висновку, що серед промислового робітництва українці становили 73,4%, а частка зайнятості серед сільськогосподарських працівників складала майже 90%. Автор стверджував, що в Україні достатньо власної робочої сили для задоволення промислових потреб. Водночас вважав, що значна частина емігрантів не створять серйозної конкуренції українським робітникам, але їх присутність може призвести до культурної децентралізації в силу національних та політичних обставин [102, с. 128]. Завершуючи свою працю, М. Порш оптимістично вважав, що розвиток капіталізму сприятиме розквіту народного господарства.

Українська кооперація на початку ХХ ст. посідала вагоме місце в українському національному русі. Значну підтримку розвитку

кооперативного руху надавали представники українських соціал-демократів. М. Порш у період партійної кризи 1907 – 1910 рр. із класових принципів відкидав кооперацію як одну із форм національного руху. Однак протягом короткого проміжку часу такі погляди М. Порша зазнали еволюції. Цей факт можна пояснити безперспективністю класових догм, а також залученням значної частини однопартійців М. Порша до кооперативного руху.

Уже на початку 1910 р. М. Порш збирав матеріали про кооперацію в Галичині і Буковині для підготовки публікації, просив А. Жука надіслати йому статистичні дані про Галичину, Буковину (кількість українського, польського, румунського населення; кількість сільського населення серед трьох національностей; народна освіта та фінансування їх місцевих бюджетів) [74].

Слід зазначити, що кооперативний рух у тогочасній Наддніпрянській Україні поступово набував значних обертів. Яскравим прикладом цього є велика кількість кооперативних спілок, товариств, союзів, а також обсяг проведених серед українського населення просвітницьких робіт. Із створенням товариства „Наша кооперація”, яке налічувало за різними даними від 26 до 150 осіб [60, арк. 4; 35, арк. 66], М. Порш став одним із його функціонерів. Товариство ставило за мету сприяти розвитку української кооперативної справи, видавало свій часопис з однойменною назвою „Наша кооперація”, що виходив з 31 січня 1913 р. до 31 грудня 1914 р. [35, арк. 66].

На сторінках даного часопису М. Порш опублікував статтю „Українська кооперація в 1913 році”, в якій подавав дані про кількість відкритих споживчих та кредитних товариств, які, за його підрахунками, становили приблизно 6 тис. [89, с.12]. Іншим позитивним фактором, який сприяв розвитку українського кооперативного руху, М. Порш вважав ріст „кооперативної свідомості”. Зазначені чинники дали йому підставу зробити висновок, що українська кооперація переходить на вищий рівень свого розвитку. Також він підтримав пропозиції кооператорів про об’єднання окремих товариств [89, с. 12]. Крім того, М. Порш зазначав, що кооперація набуває національного характеру. Щоправда, на перешкоді їй стоять уряд і чорносотенні організації. Однак політик залишався оптимістом, вбачаючи в кооперації важливий чинник національного відродження.

Як член товариства „Наша кооперація”, М. Порш брав участь у нараді кооператорів, скликаній київським губернським земством, на якій розглядалися питання про створення кооперативної школи, організацію в 1914 р. губернського загально кооперативного з’їзду. М. Порша було обрано до організаційного комітету із проведення даного з’їзду [198, с. 17].

М. Порш долучився до організації проведення Другого Всеросійського кооперативного з’їзду, який відбувся в серпні 1913 р. у Києві. Так, на засіданні організаційного комітету 7 грудня 1912 р. М. Порш підтримав рішення наради про дату скликання та президію з’їзду, склад секцій, надання права вирішального голосу в секціях усім учасникам з’їзду. М. Порш взяв участь у роботі організаційного комітету 21 грудня 1912 р. і 10 січня 1913 р. [69, арк. 4] для обговорення програмних питань майбутнього з’їзду.

Щоб репрезентувати на з'їзді різні частини українства, А. Жук у листі до М. Порша писав про передачу 254 крон і 100 руб. для видання двох брошур: однієї – про експонати галичан на виставці, а другої – про кооперативний рух у Галичині. Перша брошура призначалася для безкоштовної передачі учасникам виставки, а друга – для продажу. Крім того, А. Жук просив розрекламувати дані брошури серед редакцій київських газет, а також серед відомих тогочасних українських і російських кооператорів. Для кращого ознайомлення української громадськості із здобутками галицької кооперації, М. Порш запропонував друкувати брошури в часописі „Наша кооперація” [70, арк. 54].

З метою підготовки до скликання Другого Всеросійського кооперативного з'їзду, А. Жук переслав для М. Порша кілька брошур, серед яких „Національні і соціальні відносини в Галичині”, „Сучасний стан кооперативного руху в Галичині” та ін. а також проінформував про скликання міжнародного кооперативного конгресу, на якому галичан мав представляти І. Петрушевич, і просив М. Порша посприяти презентації на конгресі представників від Наддніпрянської України [70, арк. 53]. Значна частина цих клопотань М. Поршем була задоволена.

Участь М. Порша в кооперативному русі не обмежилася роботою в товаристві „Наша кооперація” і в організаційному комітеті для проведення Всеросійського кооперативного з'їзду. Він також був задіяний у роботі кооперативної секції для проведення Першої Всеросійської кооперативної виставки в 1913 р., яка відбулася у Києві. Протоколи засідань секції висвітлюють роботу М. Порша в даній секції щодо організації статистичних робіт на виставці. Зокрема, М. Порш розглядав питання про форми роботи закордонних кооперативів [68, арк. 36-36 зв].

М. Порша призначили також секретарем і діловодом кредитної підсекції [68, арк. 46-47]. Він також брав участь у розробці проекту „Положення о Бюро Секції”, який пізніше був відкинтий [68, арк. 60 зв.].

Під час роботи секції 1 березня 1913 р. було розглянуто питання про кандидатури представників на Всеросійський кустарний з'їзд. На засіданні секції М. Порш доповів про постанови нарад спеціалістів підсекцій з питань організації статистичних робіт [68, арк. 62]. Організація проведення Всеросійської виставки вимагала певних уточнень – як організаційних, так і фінансових. Тому були запропоновані і прийняті пропозиції М. Порша, згідно з якими видатки на закордонні комісії мали становити – 35 рублів, на споживчу підсекцію – 50 рублів [68, арк. 63]. Великий обсяг організаційних робіт не завжди давав можливість вчасно провести намічені заходи. Виставковий комітет повинен був виробити план, який мав допомогти екскурсантам в огляді виставки. Аби прискорити розробку даного плану, було ухвалено залучити М. Порша до роботи Виставкового Комітету.

Іншими важливими пропозиціями, з якими виступав М. Порш, було затвердження функцій і посади комісара кооперативного відділу виставки, а також діяльність Комітету Виставки у сприянні екскурсантам. У результаті обговорення цих питань було вирішено не затверджувати посади комісара і повідомити кооперативним організаціям через кооперативну пресу правила

експонування [68, арк. 73].

Одним із важливих питань роботи секції, а пізніше і Другого Всеросійського кооперативного з'їзду, була організація в Києві кооперативного музею. Надійшло кілька пропозицій. Так, М. Порш запропонував доручити київському союзу закладів малого кредиту, організувати загально кооперативний музей шляхом передачі йому матеріалів і експонатів кооперативного відділу. Союз закладів малого кредиту повинен залучити для спільного керівництва всі місцеві кооперативні заклади шляхом створення із представників союзу організацій для керівництва кооперативним музеєм [68, арк. 78]. Інші пропозиції – П. Пожарського, В. Родзевича і А. Беретті – були в багатьох пунктах схожі. Під час обговорення була прийнята резолюція, в якій зазначалося, що секція визнає необхідним розпочати організацію загально кооперативного музею шляхом передачі матеріалів секцій і експонатів для союзу закладів малого кредиту і просить її взяти на себе організацію такого музею. До цієї роботи треба залучити представників із інших організацій [68, арк. 78зв. –79]. Отже, фактично була прийнята пропозиція М. Порша.

Зокрема, він підтримав план експонування, який включав участь кредитних і заощаджувальних товариств і союзів. Експонати музею повинні представляти культурно-просвітницьку діяльність певних регіонів, підрозділів кредитних товариств та ін. (всього 29 пунктів). Класифікація експонатів включала 11 пунктів, серед яких література, карти, зразки предметів власного виробництва і т. д. [70, арк. 56].

Під час роботи Всеросійського кооперативного з'їзду, який проходив 1 –7 серпня 1913 р., М. Порш входив до секретаріату з'їзду, а під час роботи секцій – у кредитну [113]. Важливими результатами з'їзду стало ухвалення проекту загальнокооперативного закону та розробка положення про Раду кооператорів. З'їзд також прийняв резолюцію про створення кооперативного інституту і музею. Проте головна увага делегатів була прикута до питання про будівництво спілок, з якого розгорнулася дискусія між центристами і федералістами. Представники московських кооператорів вважали за необхідне зосередження всієї торговельної діяльності, а також усіх капіталів кооперації цілої держави в одну централь. Відповідно до цього місцеві кооперативні спілки повинні були передати всі свої паєві капітали в московський союз для проведення всіх торговельних операцій, тобто фактично повинні були стати філією останньої [127]. Погляди московських кооператорів ґрунтувалися на тому, що кооперація в Російській імперії ще була слабкою, і тільки сильний центр міг виправити становище. Така політика загальмовувала б розвиток української кооперації. Українські представники, серед яких був і М. Порш, відхилили „московський проект” розвитку кооперації в Україні, виступаючи за федеративний принцип кооперативного будівництва, обстоюючи краєві союзи із всеросійськими центральними.

У результаті дискусій була прийнята резолюція „Про союзне будівництво”. У ній зокрема зазначалося: „Необхідно дозволити без перешкод відкриття, як територіальних, так і заснованих на основі спільності інтересів Союзів кооперативних установ, а рівно обласних і групових кооперативних

банків. 2) В районах діяльності Союзів допустимо відкриття філій, агентур Центральних кооперативних Союзів (банків)” [35, арк. 82].

Також багато уваги приділялося культурно-просвітницькій діяльності в кооперації. На розгляд з'їзду були представлені дві пропозиції. Перша (від „федералістів”) вимагала, щоб кооперативи проводили широку культурно-просвітницьку роботу, не обмежуючись лише кооперативною пропагандою. Друга зводилася до того, що культурно-просвітницька робота повинна обмежуватися ближчими потребами кооперативів. Остання пропозиція більшістю голосів була відхилена.

З початком Першої світової війни М. Порш продовжує брати активну участь в українському кооперативному русі. Затяжний характер війни, погіршення становища на фронтах, ускладнення внутрішніх проблем, призвели до посилення жорсткої позиції російської влади, що проявилось у зведенні нанівець легальних можливостей суспільно-політичної діяльності, у численних репресивних акціях. Нові політичні обставини значно ускладнили і діяльність М. Порша в українському кооперативному русі. Це зокрема проявилось у фрагментарних епізодах діяльності М. Порша, починаючи з 1915 –1916 рр. Так, 25 березня 1916 р. М. Порш читав лекції з питань кооперації в районі Печерська у Києві [57, арк. 61].

Отже, запропоновані М. Поршем шляхи виходу із партійної кризи були дискусійними. Виступаючи із марксистських позицій, він не міг знайти підтримки в інших членів партії, які по-своєму розв'язували цю проблему. Намагання М. Порша нейтралізувати дії внутрішньопартійної опозиції зазнали поразки і це призвело до відходу від керівництва партією.

М. Порш залучається до роботи українського наукового товариства в м. Києві, щоб популяризувати українське робітниче питання на науковому рівні.

Аналізуючи участь українських партій в українському національно-визвольному русі, М. Порш критикував дії партій ліберально-демократичного напрямку, звинувачуючи їх у підтримці буржуазії. Його критика пояснювалася тим, що він розглядав ці партії як конкурентів за провід в українському національному русі.

Обстоюючи національне питання, М. Порш обґрунтував концепцію автономії України, виходячи із соціально-економічних чинників. У своїх науково-публіцистичних працях М. Порш критикував антиукраїнські виступи на сторінках української періодики, аналізував урядові постанови і становище робітництва, досліджував окремі аспекти народного господарства.

Пропонуючи шляхи розв'язання найважливіших суспільно-політичних проблем тогочасної Російської імперії, М. Порш тим самим засвідчив активну позицію політичної української еліти. Усвідомлюючи безперспективність класових підходів до вирішення суспільно-політичних проблем, М. Порш активно включається в роботу українського кооперативного руху, надаючи йому виразного національного відтінку.

РОЗДІЛ 4

М. ПОРШ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 рр.

Революційні події 1917 р. в тодішній Російській імперії висували на порядок денний питання про самовизначення України і відродження її державності, докорінну зміну її політичного становища. І не випадково, що М. Порш з його ідеєю національно-територіальної автономії України у складі федеративної російської республіки долучився до розв'язання цих питань.

14 березня 1917 р. у міській управі Києва під керівництвом голови Ф. Бургака відбулося засідання представників різних організацій, яке визнало необхідним створити орган, здатний забезпечити у місті „серед різних верств і класів населення спокій” [199, с. 43]. У цьому був задіяний М. Порш, який представляв спілку кооператорів. Функції даного органу М. Порш охарактеризував так: „Комітет має на меті координацію усіх громад, груп на ґрунті підтримки нового уряду” [248, с. 2]. Він підтримав також проект відозви до населення в якій зазначалося: „Наше завдання згуртуватися в ім'я спокою й порядку, котре необхідне для того, щоби нова влада змогла вивести країну з розрухи” [199, с. 43-44]. На жаль, у джерелах відсутня будь-яка інформація, яка висвітлювала б діяльність М. Порша протягом травня-червня 1917 р.

Перші місяці роботи Центральної Ради показали її нерішучість у розв'язанні складних питань і намагання уникнути кардинальних заходів. Свідченням цього є доповідь Д. Дорошенка на засіданні комітету ЦР 22 липня 1917 р., у якій він на основі фактів показав неправомірні дії російських військ проти українського населення у Галичині і Буковині. А заклики відправки делегації до Корнілова М. Порш вважав безперспективним, оскільки він виступав від кадетської партії [78, с. 189]. Дане питання майже неможливо було розв'язати позитивно для українців, оскільки новостворені українські державні органи були дуже пасивними. Тому не випадково М. Порш ставив на порядок денний питання про організацію уряду; ставлення до кадетської програми; довіру до Генеральних секретарів [12, арк. 12].

Зокрема 13 серпня 1917 р. він взяв участь в обговоренні питання про формування Генерального секретаріату. Фракція українських соціал-демократів запропонувала розглядати це питання в закритому режимі, однак представники УСРП виступили проти і погрожували не брати участі у формуванні уряду. Крім того, „каменем спотикання” стали форми обирання Генерального секретаріату. Від імені фракції УСДРП М. Порш запропонував вибрати голову і доручити йому формування складу уряду [112]. Протилежної думки дотримувалися представники УСРП, які виступали за формування секретаріату президіями фракцій. Щоб не загострювати ситуацію, М. Порш зі своїми однодумцями підтримав пропозицію УСРП.

М. Порш як лідер партії входив до ініціативної групи із скликання 11 – 14 липня 1917 р. Всеукраїнського робітничого з’їзду. Як організатор даного заходу, він був обраний до складу президії, а з другого дня роботи з’їзду головував на ньому, брав найактивнішу участь в обговоренні найважливіших політичних питань: установчі збори, автономія і федерація, з доповідями по яких виступали В. Винниченко, М. Ткаченко, Д. Антонович. Після доповіді В. Винниченка, „Про сучасний момент” М. Порш закликав обговорити це питання, виходячи „не з гарячого серця, а з холодного розуму” [129]. Для підвищення ефективності роботи з’їзду М. Порш запропонував утворити секції, на яких би обговорювалися організаційні питання (робітнича політика, організація сільських робітників, Ради робітничих та солдатських депутатів); аграрне; економічні справи; вибори представників до Центральної Ради, і підготувати по них проекти резолюцій, щоб потім їх винести на загальне обговорення з’їзду [110]. Однак дана пропозиція М. Порша була відкинута. Натомість утворили комісії на паритетних умовах для представників УСДРП і УПСР для вироблення проектів резолюцій. Проти таких дій виступили безпартійні делегати, які покинули з’їзд. М. Порш належав до тих делегатів, які виступали за відсутність безпартійних делегатів у комісіях. Свою позицію він мотивував тим, що президія з’їзду не знає їхньої програми і не має жодних відомостей про їхні організації.

Обговорюючи питання влади, М. Порш вважав, що буржуазія „... не може йти в купі з демократією, не може правдиво керувати народними силами, що міцною владою можуть бути тільки робітники і селяни, тільки демократія. І от з цього боку ми можемо бути спокійні, – стверджував М. Порш, – коли влада буде в руках Центральної Ради, а в Росії – в надійних руках представників революційної демократії” [129]. Даючи оцінку партій в УЦР, він зазначав: „З початку революції, коли всі українські партії ввійшли в Центральну Раду – це був певний блок. Нема нічого дивного, що російська демократія ставилася вороже до цього блоку. Коли в Центральну Раду ввійшла Рада селянських і військових депутатів, ми змінили свою тактику – угода була знищена, блок розірваний. Змінилося помалу до Центральної Ради відношення російської демократії – і от сьогодні вже в Центральній Раді вперше засідають в купі з нами представники інших національностей, суцільних на Україні. Тепер Центральна Рада бореться за спільні інтереси всіх націй” [117]. Завершуючи виступ, М. Порш запевняв делегатів, що майбутнє революції в Україні тісно

пов'язане із долею революції в Росії. Отже, М. Порш підтримував політику УЦР. Саме ці основні тези М. Порша лягли в основу тексту резолюції „Про сучасний момент”. Однак вони викликали негативну реакцію у представників УПСР.

Останні не погоджувалися із резолюцією, оскільки на їх думку, в ній нічого не сказано про трудове селянство. Незважаючи на це, резолюція була прийнята. Це був черговий документ, який став причиною суперечок між УСДРП і УПСР.

Найбільш болючим і дискусійним виявилось аграрне питання. Представники УПСР наполягали на ліквідації приватної власності на землю, діячі УСДРП – лише на виключенні її з товарообігу, на переході всієї землі до українського земельного фонду без викупу і на встановленні основних норм на користування землею трудовими селянством. Цю позицію українських соціал-демократів М. Порш пояснював так: „селянство занадто міцно зрослося із землею, щоб воно могло зректись власності на неї і постанова про скасування земельної власності може відколоти селян від робітників та революції” [123].

Крім того, на з'їзді працювала комісія з виборів до Всеукраїнської ради робітничих депутатів, від якої доповідав М. Порш. Після його виступу розгорнулися гострі і тривалі дискусії щодо принципу представництва у Всеукраїнській раді робітничих депутатів. М. Порш, як і його прихильники із УСДРП, дотримувався територіального принципу (обрання делегатів від губерній або повітів), а представники УПСР обстоювали пропорціональне представництво партій УСДРП і УПСР. У результаті дебатів дійшли висновку: обирати делегатів від територій плюс пропорційне представництво від партій. Зі 100 делегатів до Всеукраїнської ради робітничих депутатів 75 обиралися від територій, а 25 призначалися (серед них був М. Порш).

Перше засідання Всеукраїнської ради робітничих депутатів відбулося 15 липня 1917 р. Члени виконкому, президії, куди входив М. Порш, увійшли до складу Малої Ради [118]. Джерела про роботу М. Порша в Всеукраїнській раді робітничих депутатів подають фрагментарні відомості. Зокрема, 18 серпня 1917 р. він виступав із доповіддю про заходи щодо земельного і робітничого питань [119].

Прийняття Центральною Радою Першого Універсалу змусило Тимчасовий уряд розпочати переговори. Сам факт їх проведення М. Порш пояснював так: „Немає нічого дивного в тім, що тимчасове правительство не зрозуміло ваги та сили руху, бо і самим головним діячам українського руху не видано було з початку, що рух цей прийме такі широкі стихійні розміри. Тепер коли уряд переконаний, що український рух це не „інтрига” і не „фікція”, вони згодилися на цей рух вважати що треба дечим перед нами поступитись” [122].

Стоячи на автономістичних засадах, як і більшість тогочасної української політичної еліти, М. Порш входив до комітету „Статут автономії України”. Однак детальної інформації про роботу лідера УСДРП в даному комітеті виявити не вдалося.

Запропонований Центральною Радою 16 липня 1917 р. „Статут вищого управління України”, який визначав автономістичний устрій України, викликав

невдоволення у Тимчасового уряду, який у свою чергу видав „Тимчасову інструкцію для Генерального секретаріату”, яка суттєво обмежувала права України. І це породило кризу у взаємостосунках між ЦР і петербурзьким урядом.

Обговорюючи інструкцію Тимчасового уряду, М. Порш від імені фракції УСДРП на шостій сесії Центральної Ради зазначав: „... ніякого сумніву, що інструкція є витвір російської буржуазії. Але з іншого боку інструкція є і треба її використати. Ця інструкція дуже вузька, для наших потреб, але життя саме зможе розширити її” [120]. І тому М. Порш запропонував підійти до „Інструкції” не з критикою, а розглянути, „... яку суму прав вона дає нам. Для нас залишається один вихід – прийняти Інструкцію та розпочати свою революційну роботу” [248, с. 198; 78, с. 244]. Отже, М. Порш як і його соратники по фракції, дали чітко зрозуміти своє негативне ставлення до інструкції Тимчасового уряду, але все ж не пішли на загострення. Це яскраво простежується у запропонованій резолюції, в якій зазначалося, що інструкція „продиктована недовір’ям, перейнята імперіалістичними думками російської буржуазії щодо України. Ламає згоду між УЦР і Тимчасовим урядом від 3 липня. Зменшує і ослаблює значення влади Генерального секретаріату, перешкоджає утворенню єдиної революційної краєвої влади” [248, с. 198].

Провокування липневої кризи М. Порш вбачав у діяльності партії кадетів. „Позаяк буржуазія показала себе ворожою до платформи 8 липня, то пора перестати шукати з нею спілки, а треба стати на шлях утворення радикально-соціалістичного міністерства” [111]. Але пропозиція М. Порша не знайшла підтримки серед членів Малої Ради. Обговорюючи питання про участь у московській нараді представників Центральної Ради, М. Порш висловився проти. Свої аргументи він виклав у вигляді резолюції, яка згодом була прийнята. Основні постулати резолюції: по-перше, московська нарада, запропонована тимчасовим урядом, не виражає волі народів цілої країни, оскільки склад її учасників і спосіб їх обрання визначені „згори”; по-друге, нарада неспроможна установити лад у країні і закріпити та поглибити здобутки революції; по-третє, буржуазний її склад може призвести до реваншистських настроїв [13, арк. 80зв.]. А тому сама участь у московській нараді є небажаною і шкідливою.

Однак московська нарада все-таки відбулася, і М. Порш взяв активну участь у її роботі. Зокрема лідер УСДРП поділився своїми враженнями від неї на засіданні Малої Ради 26 вересня 1917 р.: „Мушу сказати, що ця нарада має лише принизити і розколоти демократію. Для демократії авторитетним органом лишилися як і раніше Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів” [130].

М. Порш головною рушійною силою революції вважав пролетаріат, який треба ізолювати від великої буржуазії, залучивши в його ряди представників дрібної буржуазії. Звідси, на думку М. Порша, кардинальні питання в цілій державі повинні вирішувати Всеросійські Установчі збори, які покликані установити справжній демократичний лад у формі демократичної федеративної республіки.

Лідери УСДРП мали різне бачення щодо розв'язання політичних питань, які стояли перед партією і державними органами. Це яскраво проявилось на IV з'їзді УСДРП (30 вересня – 3 жовтня 1917 р.). Актуальними питаннями, які в ході обговорення викликали жваві дискусії, були такі: – „Сучасний момент”, „Відношення до Центральної Ради, Генерального Секретаріату”, „Установчі Збори”, „Війна і мир”, „Федерація Росії”, „Земельна справа”, „Права національних меншин”. М. Порш брав найактивнішу участь в обговоренні цих питань. Зокрема він вважав, що ЦР повинна перетворитися з органу загальнополітичного в „соціально-класовий” на зразок Ради робітничих, селянських і військових депутатів. Саме до ЦР повинна перейти влада, але у тому разі, коли „вся вона” в Україні стане на шлях розв'язання соціально-економічних проблем. Однак позиції Центральної Ради, на думку М. Порша, були нестабільними. Тому лідер УСДРП прогнозував її розпад, а для уникнення цього: „...треба, щоб маси бачили у Ц Р орган забезпечення їх інтересів” [22, арк. 36].

Слід зазначити, що серед діячів УСДРП не було одностайної думки щодо характеру революції. Наприклад, В. Винниченко вважав, її не завершеною, а за своєю суттю – соціалістичною і демократичною. При цьому він суперечив сам собі, вважаючи неможливим існування соціалізму в Росії, оскільки це – країна „темноти, анархії, невміння користуватися свободою” [22, арк. 7].

М. Порш вважав, що у Україні є передумови для соціалістичної революції, оскільки вона „посягає на одну із основ капіталістичного ладу – на земельну власність. Ця революція нищить клас приватних земельних власників і в цьому вона носить соціалістичний характер” [22, арк. 11]. Що стосується форми влади, то, на його переконання, „вона повинна бути революційною, а будь-які коаліції виключені, оскільки буржуазія не здатна „йти поруч з пролетаріатом і селянством”. Тому революційна влада мусить „ізолювати буржуазію і заставити її служити революції” [22, арк. 12]. При цьому М. Порш звинувачував уряд (В. Винниченка) у тому, що він знищив авторитет революційної демократії та її прагнення до миру, дорікав за відсутність державної монополії на хліб і текстиль.

Позиція М. Порша з найважливіших політичних питань викликала серед партійних діячів рішучу критику. Так, В. Садовський називав хибними переконання М. Порша, що революція за своєю суттю є соціалістичною, оскільки, на думку першого, пролетаріат не готовий до керівництва народним господарством і тому не зможе утримати здобуту владу. В. Садовський виступав за коаліцію [22, арк. 15]. У відповідь на критику М. Порш зазначав: „Природа коаліції не в стані задовольнити потреби мас. Наша революція має характер перехідний до соціальної революції, як широкого процесу, в якому буде перемога то пролетаріату, то буржуазії і влада може декілька разів переходити з рук в руки” [22, арк. 16]. Дотримуючись марксистських догм, М. Порш не зумів реально оцінити внутрішньополітичну і зовнішню ситуацію в Україні, певною мірою перебуваючи в полоні ілюзій.

Щодо Установчих Зборів, М. Порш заперечував тезу своїх соратників, що вони є кінцевим етапом революції. Навпаки, твердив він, це своєрідний етап розвитку революції. Тому він підтримував участь українських соціалістів у роботі Російських Установчих Зборів, вважаючи, що це піде на користь українській справі. „Від браку ми нічого не втратимо, а виграємо, – зазначав М. Порш, – бо є великі маси трудящого українського народу, які не поділяються на партії і уявляють собі український демос неподільним” [131].

Обговорюючи питання про федералізацію Російської імперії, більшість доповідачів наголошували на тому, що перехід до ідеї федералізму відображає відсутність економічних зв'язків між Україною і Росією. М. Порш критично поставився до такого підходу. Він підкреслював, що Росія є ринком українського цукру, хліба та інших продуктів і матеріалів. Федерація, на думку М. Порша, повинна розв'язати економічні суперечності, які існували й існують між Україною і Росією. Крім того, федерація відкриває ширші можливості для самостійного політичного і економічного життя [132]. Саме тому М. Порш закликав пропагувати ідею федералізму на всіх тогочасних військових та селянських з'їздах. Під час роботи на III військовому з'їзді він закликав: „Ще з більшою силою 3-й військовий з'їзд повинен піднести гасло федерації, цілковитої перебудови Росії на федеративних основах” [134] і зазначав, що в умовах наступу тимчасового уряду на ЦР та Генеральний секретаріат треба організувати сильну владу, а також висловив упевненість, що це зможе зробити тільки дисциплінована національна армія [258, с. 51-52].

Військова проблема знайшла своє відображення у доповіді С. Петлюри „Війна і мир”, у якій зокрема виступав за національно-територіальний принцип комплектування війська; проведення виборів на фронті; здійснення демобілізації; контроль над українськими військовими частинами та комунікаційними шляхами в Україні. Більшість виступаючих закликали до укладення негайного миру. М. Порш, принципово не виступаючи проти проголошення миру, однак не бачив шляхів для його реалізації. Укладення миру, на його думку, призвело б до хаотичних дій військових на фронтах. Другою важливою проблемою М. Порш вважав демобілізацію. „Негайний мир тягне за собою демобілізацію, а коли вона опиниться в руках буржуазної влади, то це може призвести нас до реставрації монархічного ладу”, – підкреслював він [22, арк. 46 зв.]. Розв'язання цієї проблеми лідер УСДРП убачав в остаточному зміцненні влади, після якого, на його думку, настане час для проголошення миру в міжнародному масштабі.

Своє ставлення до форми державного устрою М. Порш пояснював так: „Ми, с.-д., мусимо прагнути таких форм, які б не розбивали єдність пролетаріату. Ця єдність порушується тоді, коли економічні суперечності одягаються в національні форми. Форма державності є лише засіб. Я зазначив тенденції, які ведуть до федерації. Але шлях до неї може бути і через самостійність” [133]. Отже, М. Порш, на відміну від більшості своїх колег, не відкидав принципу самостійності України, що зумовлювався економічним чинником – взаємостосунками між Росією і Україною.

Тому не випадково частина однопартійців, які впевнено стояли на позиціях федерації, вбачали в поглядах М. Порша натяк на відстоювання постулату самостійності. Так, Б. Мартос вважав її шкідливою для пролетаріату, враховуючи що, „політичні форми не є остаточною метою і тому недоцільно вносити у програму питання самостійності” [133].

Щодо земельного питання, М. Порш проявляв обережність: „С. д. не ставить своєю метою скасувати всяку приватну власність”, оскільки із тактичних моментів „не варто відкидати в ході революції дрібні буржуазні верстви. Всі верстви дрібної сільської буржуазії можуть опинитися в таборі контрреволюції” [22, арк. 51 зв.]. Слід зазначити, що земельне питання було одним із ключових чинників української революції, чи не головною „ареною” розбіжностей між УСДРП і УПСР. 27 грудня 1917 р. фракція УСДРП (Б. Мартос) запропонувала земельний законопроект, який у випадку прийняття мав діяти до скликання Українських Установчих Зборів. Він забороняв продаж і передачу землі в оренду. Земельний фонд переходив до земельного комітету.

У своїх спогадах М. Могилянський, характеризуючи М. Порша, зазначав: він „найбільш теоретично і політично підготовлений, найбільш дальновидний, скритий і по селянськи собі на умі, хоч і не з селянського середовища, який часто залишається у меншості і замикається у свідомості своєї правоти і переваги...” [106, с. 119-120].

Критикували даний законопроект в основному діячі УПСР. М. Порш на такий перебіг подій відреагував в ультимативній формі – відкликання представників УСДРП із Генерального секретаріату [240, с. 123]. При цьому лідер УСДРП закликав прийняти даний законопроект з огляду його нагальної потреби і неможливості проведення повної соціалізації [166, с. 4]. „Землі, – зазначав М. Порш – на всіх не стане, і нема чого морочити голови селянам” [181, с.184]. На його думку, невміння розв’язати земельне питання може призвести до анархії. На з’їзді була прийнята пропозиція М. Порш про чисельність і шляхи обрання складу ЦК, який мав налічувати 19 осіб [23, арк. 77].

На розгляд з’їзду було подано два проекти резолюцій – В. Винниченка і М. Порша. Більшістю голосів була прийнята резолюція М. Порша. У ній зокрема зазначалося, що влада повинна формуватися на однопартійній основі, яка зобов’язана в основу своєї політики покласти припинення війни. Іншими важливими вимогами резолюції були: передача всієї наявної земельної власності в розпорядження земельного комітету; контроль держави і місцевої влади за продукцією фабрично-заводської промисловості; оподаткування великого капіталу і майна, конфіскація військових прибутків; перетворення Російської імперії у федеративну Російську республіку; широка децентралізація і демократизація влади в краю-автономних органах; боротьба з проявами контрреволюції; визнання Генерального секретаріату і Української Центральної Ради найвищою владою на Україні [22, арк. 120-121].

Як активний член УСДРП, М. Порш, крім роботи в партійних з’їздах, брав активну участь у багатьох агітаційних кампаніях київської організації УСДРП, (наприклад мітингах-концертах, читання лекцій). Так, 25 червня 1917

р. на одному із них М. Порш виступав із промовою „Муніципальний соціалізм і Українська Соціал-Демократична Робітничка партія”. Головні тези промови – відмова від участі соціалістів у виборах до Міської Думи та майбутня націоналізація міст [116]. 29 червня 1917 р. М. Порш на одному з чергових виступів розповідав про ставлення УСДРП до революції. „Революція може бути сильнішою тоді, коли вона утворить сильну владу, а такої сильної влади ми поки що не маємо. До цього часу революція російська і українська мають демократичний характер. Але далеко ще не вся влада належить демократії. Коли вся влада опиниться в руках революційної демократії, лише тоді справа контрреволюції не матиме сили”, – зазначав лідер УСДРП [128]. А 25 жовтня 1917 р. М. Порш читав лекції на такі теми: „Земельна справа на Україні і українська соціал-демократія”, „Організаційні завдання української соціал-демократії у війську” [135].

На тверде переконання М. Порша форпостом революції були міста: „Сучасні міста – величезні вогнища, де кується національна культура, де скупчені великі матеріальні й духовні багатства, майже всі міста зденационалізовані. Ці міста, це острови серед широкого моря українського народу і коли це море почне ставати більш свідомим і вони національно зрівняються з цим народом” [128]. Такий акцент на міста не був випадковим, оскільки УСДРП намагалася відстоювати права робітників, які переважно були зосереджені в містах.

У своїй роботі – „Україна і Росія на робітничому ринку” М. Порш підкреслював економічну єдність України, її тісний зв’язок із економікою Росії: „Колишній ідеал ізольованої незалежної держави, весь механізм і господарство котрої були б вільні від будь-якого впливу й залежності інших держав, нині падає під ударами зростаючої соціалізації та інтернаціоналізації. Не історичними паперами, не текстами політичних договорів ... не психологією народною визначаються і повинні визначатися відносини між різними націями, а тими різноманітними реальними зв’язками, що виростають між ними на ґрунті соціально-економічної еволюції нашої доби” [107, с. 2]. Крім того, М. Порш вважав, що Україна забезпечена власною робочою силою для потреб народного господарства, а неукраїнський капітал „... асимілюється з нацією тубільців, з одного боку; опановуючи ж надалі найбільшим народним господарством краю, капіталізм неодмінно витворює з нетрів національного господарства національний капітал та національну працю, з другого боку”. [107, с. 38].

В останні місяці діяльності ЦР на загальних зборах київської організації УСДРП М. Порш доповідав про міжнародне становище України і наміри уряду щодо внутрішньої і зовнішньої політики [142]. У співавторстві із В. Винниченком він підписав відозву до робітників із закликом зберігати спокій після більшовицького повстання у Києві на початку 1918 р. [140].

28 березня 1918 р. відбулися збори КО УСДРП, на яких дискутувалися питання про доцільність роботи членів УСДРП в органах державної влади. М. Порш критикував такий підхід групи на чолі з Л. Чикаленком: „Земельна справа ще не розв’язана і вже через це революція ще не закінчилася. Перед

нами ще шлях боротьби з класом буржуазії. Аграрне питання у нас тісно пов'язане з національним питанням. Наші здобутки революції ще далеко не закріплені. По його думці (Л. Чикаленка) ми маємо йти на культурну роботу, демобілізувати революції. Він хоче віддати владу тій буржуазії, яка до того нездатна" [142]. В українській історіографії є дослідження, які підтримують прихильників відходу від влади [261, с. 134]. Але такий крок у цей важкий для УНР період міг спровокувати чергову партійну кризу. Сам принцип відмови від влади М. Порш вважав цинічним.

УЦР змушена була відреагувати на більшовицький переворот у Петрограді. М. Порш також не залишався осторонь подій у Росії. Його обирають головою крайового комітету з охорони революції в Україні, підзвітного Центральній Раді [114]. До функцій новоствореного органу входили військовий захист та державна безпека України. На жаль, комітет обмежувався лише відозвами, оскільки не наважувався на кардинальні дії. Крім нього, існувала ще ціла низка „революційних комітетів”, які спиралися на певні сили і видавали свої рішення. УЦР запропонувала згуртувати їх діяльність у єдине ціле під керівництвом Крайового Комітету з охорони революції. Проти цього виступила військова влада Київського військового округу (КВО). Під час переговорів представників крайового комітету з штабом КВО було вирішено: УЦР вважати дорадчим органом при начальникові КВО.

За такої ситуації М. Порш запропонував на екстреному засіданні Малої Ради 28 жовтня 1917 р. припинити діяльність даного комітету, оскільки не бажав брати на себе відповідальність за його рішення. Аналізуючи розбіжності зі штабом КВО, М. Порш зазначав: „Штаб округу погодився з постановою комітету про встановлення єдинства в діяльності по охороні порядку в Києві і в окрузі. Питання про те, щоби в комітет входив представник штабу були розбіжності: комітет признав, що представник штабу повинен прийняти участь в загальній роботі, а комітет військових настоював на тому, щоби його представник увійшов тільки з метою інформаційною, тобто щоби постанови комітету були для нього необов'язковими. Коли військовими був відкинутий пункт про організацію комісаріату при штабі округу, про те щоби всі розпорядження українським військовим частинам шли через У. Г. В. К-т і відсторонення комісара Кириєнка. Вияснивши ці розбіжності, більшість членів комітету по охороні революції одногосно вияснила, що спільна робота у комітету із штабом округу не може бути” [248, с. 330]. У цій ситуації М. Порш запропонував передати функції Крайового Комітету Генеральному Секретаріату. Дана пропозиція була підтримана.

Унаслідок загострення відносин між УНР і РНК 12 грудня 1917 р. рішенням Генерального Секретаріату створено комісію з охорони порядку, а 15 грудня 1917 р. М. Порш запропонував створити колегію з охорони України, організувати штаб, надіслати РНК ультиматум з вимогою припинити війну. Функції даного органу зводилися до обліку сил і зброї, використання у військових операціях Вільного козацтва і діяльності від імені Генерального Секретаріату, а також (у разі потреби) видачі розпоряджень щодо розбирання залізничних колій [234, с. 56]. Однак ця пропозиція була відхилена. Натомість

було створено особливий Комітет з оборони України, до складу якого увійшов М. Порш.

Протистояння КВО з УЦР змусили останню винести резолюцію про владу в Україні, у якій йшлося про перехід влади до „рук революційної демократії”. Це викликало негативну реакцію у більшовиків. Зокрема Г. П’ятаков звинувачував УЦР у тому, що вона „вонзила ніж в спину революції Петрограду”. З цим рішуче не погоджувався М. Порш: „Повстання – велика помилка. Українська Рада, в якій немає кадетів і котра виступала проти коаліційного міністерства, не може піти за необдуманими виступами і буде намагатися владнати бунт мирним шляхом” [248, с. 324].

Після більшовицького заколоту 17 листопада 1917 р. М. Порш мав розмову з представником Ради Народних Комісарів Й. Сталіним у якій брав також участь представник обласної організації РСДРП (б) С. Бакинський. Під час розмови розглядалися серед багатьох інших національне питання і характер влади в Україні. М. Порш зокрема зазначав: УСДРП і Центральна Рада вважають, що центральна влада повинна формуватися на демократичних засадах, а уряд має бути соціалістичним. Він наголошував, що вищою крайовою владою є Центральна Рада, а формою правління в Україні – УНР, яка перебуває у федеративних відносинах з іншими новоствореними державними структурами на території колишньої російської імперії. Це була не тільки особиста позиція М. Порша, а певною мірою – і погляди переважно більшої частини тогочасних українських політиків.

Питання політичного устрою і взаємовідносин із центром М. Порш розглядав через призму скликання Українських установчих зборів. Йому також довелося спростовувати закид про недемократичний склад Центральної Ради.

Наміри більшовицького керівництва скликати Всеукраїнський з’їзд рад для обрання нової влади викликали в М. Порша рішучі заперечення. Його аргументація зводилася до того, що Центральна Рада за своїм складом є радою робітничих, селянських і солдатських депутатів, а призначення виборів до Установчих Українських Зборів зробить зайвим цей з’їзд, який стане серйозною перешкодою в роботі Генерального Секретаріату і збурить демократичні українські і неукраїнські організації. Висловлена М. Поршем теза, що „Ц.Р. є радою робітничих, селянських і солдатських депутатів”, у радянській історіографії трактувалася як така, що повторює „версію буржуазних націоналістів” [169, с. 75].

На скликаному на початку грудня 1917 р. більшовиками Всеукраїнському з’їзді Рад у Києві вони намагалися переобрати Центральну Раду. Більшовицьким задумам не судилось збутися, оскільки проти них рішуче виступили керівники і діячі ЦР, серед яких був і М. Порш. Він не мав сумніву, що політика народних комісарів щодо України не відрізняється від царського режиму і дорікав за лукавство фракції більшовиків, оскільки їхня „сповідь” була нещирою і неясною [121]. Очевидець цих подій М. Чоботарів згадував про участь М. Порша у цьому з’їзді: „Заслугу такого звороту в такий тяжкий для Києва час на з’їзді я приписую Миколі Поршу. Треба було чути його доклад-промову і обсервувати слухачів-селян, щоб зрозуміти, як кожне його

слово запало в свідомість кожного селянина” [156, с. 73].

Серед тогочасного українського керівництва виникали думки про врегулювання відносин у переговорному процесі між РНМ, УНР і більшовиками. Очолити українську делегацію було запропоновано М. Поршу, якому надавалися повноваження проведення і підписання мирного договору. Однак це призначення відбулося в останні дні існування УЦР, та й сам М. Порш відмовився [21, арк. 7].

1 листопада 1917 р. М. Порш долучився до роботи в Генеральному секретаріаті, його було призначено Генеральним секретарем праці. Йому довелося розв’язувати широкий спектр питань, значну увагу приділяючи робітничому питанню. Як влучно зазначив Б. Адрусин, М. Порш серед політичної української еліти був добрим знавцем робітничого питання [159, с. 41]. Саме він клопотав питання про утиски робітників на вугільних підприємствах Катеринославської губернії і Донської округи. Зокрема М. Порш мав розмову із представником уряду Дону Г. Поляковим, якому виклав причини свого занепокоєння: „Адміністрація заводів, шахт і рудників відбирає від робітничих організацій раніш уступлені помешкання, звільняє з роботи небажаних осіб, представників робітників без виконання законних приписів, а звільнених робітників представники адміністрації військового уряду виселяють поза межі області донської..... В робітничій масі росте велике невдоволення, що може по найменшій причині викликати страшну катастрофу” [136]. М. Порш закликав донський уряд вжити заходів для уникнення хаосу. У відповідь на це Г. Поляков запевнив М. Порша, що його уряд зробить усе можливе, щоб контролювати ситуацію. Крім того, він заявив, що українська сторона отримала неправдиву інформацію щодо утисків робітників, насправді ж у ній ішлося про боротьбу з кримінальними елементами [136].

Кінець 1917 – початок 1918 р. був трагічною сторінкою в історії України: українсько-більшовицька війна призвела до руйнації народного господарства, демобілізації промисловості і т.д. 16 листопада 1917 р. міністерство праці видало наказ про негайне звільнення полонених, які працювали на фабриках, заводах та у приватних організаціях. Тому М. Порш намагався здійснювати відповідну практичну роботу, спрямовану на захист працівників і тим самим зняття соціальної напруги. Зокрема 18 березня 1918 р. він видав наказ, відповідно до якого приватні фабрики, заводи та майстерні, підприємства, які належать міському та земським земствам, а також військово-промисловим комітетам, у зв’язку з демобілізацією промисловості закривають і розпродають своє майно і матеріали. „В інтересах народного господарства Української Народної Республіки Міністерство Праці пропонує власникам підприємств без його відома не робити таких ліквідацій і ставить в обов’язок всім органам місцевого самоврядування, як земським так і міським, а також і органам уряду на місцях, неуклінно слідити за виконанням цього наказу”, – зазначалося в ньому [23, арк. 8]. За невиконання цього розпорядження передбачалося притягнення до відповідальності (але не вказано якої саме).

На нашу думку, даний указ свідчить про ручне регулювання соціально-економічних відносин, без застосування ринкових заходів. Цим заходом

М. Порш не обмежився. Зокрема він був ініціатором створення тимчасового статуту громадських робіт, який обговорювався на засіданні Малої Ради 2 березня 1918 р. У статуті зазначалося, що при міністерстві праці створювалася на чолі з міністром або його заступником Рада громадських робіт. Для здійснення зазначених робіт уряд повинен був створити спеціальний державний фонд, котрим мала розпоряджатися рада [14, арк. 54]. До останньої входили представники від міністерства праці, торгівлі і промисловості, продовольчих відомств, земельних, військово-морських, шляхів, фінансів, центральної спілки кооперативів, центрального союзу професійних робітничих спілок, комітету Ради робітничих депутатів, комітету селянської спілки. На Раду покладалися функції складання планів громадських робіт і обчислення видатків на них. Керувати діяльністю Ради повинен був міністр праці. Отже, на перший погляд, створення даного органу при міністерстві праці мало благородні наміри. Однак з огляду на зміну політичної кон'юнктури його так і не вдалося реалізувати.

З перших днів роботи в Генеральному секретаріаті М. Порша хвилювали військові питання. Враховуючи більшовицькі заворушення на Печерську, про які він інформував членів Генерального секретаріату 3 листопада 1917 р., М. Порш ініціював у своїй доповіді ряд заходів військового характеру для дотримання дисципліни, а також систему заходів з охорони спокою та порядку в Києві та в окрузі [1, арк. 11-11зв.].

Непорозуміння між В. Винниченком і військовим секретарем С. Петлюрою призвели до відставки останнього. За вакантну посаду розгорнулася запекла боротьба між М. Поршем та М. Шаповалом. М. Порша підтримували соціал-демократи, вплив яких в уряді і Центральній Раді був відчутним. У М. Порша та його однодумців М. Шаповал викликав недовіру, оскільки він “робив знов спробу загрожувати переворотом” [148, с. 48-50]. І все ж за наполяганням соціал-демократів М. Порша 18 грудня 1917р. на засіданні Генерального секретаріату було призначено секретарем військових справ (водночас він обіймав посаду секретаря праці) [7, арк. 22].

Першочерговими кроками діяльності нового міністра були кадрові перестановки. Так, начальником санітарного управління Київської округи було призначено лікаря Орловського, підпоручника Пирогова – вартовим офіцером при Військовому Секретарстві, сотника Косаківського – обер-офіцером для доручень при Генеральному секретареві з військових справ. Полковника Базалівського було прикомандировано до гарматного відділу Військового Генерального Секретарства, а прапорщика інженерних військ Лангера у розпорядження Генерального секретаріату судових справ [7, арк. 22-22зв.].

Кадрова політика М. Порша викликала невдоволення у вищого офіцерського складу. Призначення 20 грудня 1917 р. Ю. Капкана [7, арк. 25] командувачем усіх українських військ для оборони України від більшовиків і діяльність нового міністра М. Порша глибоко обурили П. Скоропадського, за словами якого, М. Порш “нічого у військовій ділі не розумів”, до того ж “круги Центральної Ради не довіряють людям з вищого командного складу і думають спертися виключно на роботу в армії молодшого старшинства і отаманів –

аматорів” [154, с. 110]. Це змусило генерала подати у відставку.

18 грудня 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату М. Порш виступив з доповіддю “Сучасний момент на фронті і на Україні”. Він охарактеризував становище військ на фронті, при цьому зазначаючи, що “армія кидає позиції і йде додому”. Були проаналізовані основні напрямки небезпечних ударів більшовицьких військ, їх чисельність. М. Порш піддав рішучій критиці дії військ під командуванням генералів О. Грекова і П. Скоропадського, а найкращий стан військ, на його думку, забезпечило командування Капкана [9, арк. 42]. Тому не випадково Ю. Капкан був призначений командувачем українських військ для оборони від більшовиків. Слід зазначити, що М. Порш суб’єктивно оцінював стан військ, очолюваних О. Грековим та П. Скоропадським, оскільки саме вони були найбільш боєздатними. Та й сам М. Порш не був професійним військовим, а робив акцент на політичній приналежності даних осіб. У доповіді М. Порша проявилися виразні пацифістські настрої: “Але треба бути готовим до того, що на Новий рік ні у більшовиків, ні в нас армії не останеться. У нас може бути тільки те військо, яке можна буде оздоровити” [9, арк. 42].

Також М. Порш у доповіді зазначав, що у військовому будівництві основний акцент треба зробити на формуванні Вільного козацтва, для відповідної організації якого на військовий стандарт потрібно було, за підрахунками М. Порша, 6 мільйонів крб. Він також запропонував використати чехословацькі війська для внутрішньої охорони України, щоб „можна було вільно розпоряджатися українськими військами” [9, арк. 42]. Підсумовуючи свою доповідь, М. Порш зазначив, що “для кращого ведення справи організації українських військ і більш успішної боротьби з більшовиками потрібні гроші, на що треба звернути найпильнішу увагу” [9, арк. 42 зв.]. Ця пропозиція М. Порша була підтримана урядом, який виділив у розпорядження Генерального військового секретаріату 5 мільйонів крб. для оборони України [9, арк.42 зв.]. Основні тези доповіді М. Порша на засіданні Генерального секретаріату були прийняті.

На жаль, М. Порш не володів достовірною інформацією і недостатньою мірою контролював ситуацію на фронті. Про це яскраво свідчать його повідомлення про військовий стан в Україні на засіданні Генерального секретаріату від 22 грудня 1917 р. Зокрема він інформував, що із Західного фронту на допомогу уряду УНР іде українське військо чисельністю 100 тис. [9, арк. 120]. На його думку, більшовики швидко зазнають поразки, а головну загрозу становило реакційне офіцerstvo [9, арк. 121].

На черговому засіданні Генерального секретаріату 26 грудня 1917 р. була заслухана доповідь М. Порша про військовий стан на фронті і в тилу. Зокрема він констатував, що “армія з кожним днем розвалюється. Військові частини зменшуються, як більшовицькі, так і українські ... треба приступити до організації нової армії” [9, арк. 131]. Така армія, на думку М. Порша, мала б бути сформована з добровольців на платній основі. Він також пропонував платити гроші тим військовим частинам, які підтримують Генеральний секретаріат. З цього питання розгорнулася жвава дискусія. Так, М. Шаповал

виступив проти того, щоб давати гроші тим, хто буде боротися з більшовиками, бо це “дасть в їх руки великий догматичний засіб для агітації” [9, арк. 131]. “Раз армії нема, – продовжував М. Шаповал, – а треба боронити Україну – єдиний вихід проголошення незалежності України... Крім того, треба організувати летучі отряди” [9, арк. 131 зв.]. М. Шульгін пропонував помиритися з більшовиками і негативно сприйняв ідею проголошення незалежності. На засіданні постановили доручити військовому міністру М. Поршу приступити до організації добровільної армії на платній основі. Прийняття даного закону можна пояснити тим, що соціалістичні партії Центральної Ради негативно ставилися до регулярної армії, вбачаючи в ній елемент “імперіалістичної війни”. Не винятком був і М. Порш [134]. Однак, як покажуть подальші події, це була помилка, яка дорого коштувала УНР.

Новопризначений командувач усіх українських військ Ю. Капкан почав втілювати в життя військову політику М. Порша. Саме останньому він 20 грудня 1917 р. доручив сформувати полк Вільного козацтва в Києві [7, арк. 25]. Зосередивши головний акцент у військовому будівництві на Вільне козацтво, на засіданні Генерального Секретаріату 29 грудня 1917 р. М. Порш виголосив доповідь “Про військовий стан на Україні”, більша частина якої була присвячена Київському округу. Він зазначав: “Настрій в гарнізоні в Києві різний: одні частини займають нейтральну позицію, інші ворожу. Деякі частини, на які можна було б опертися, як “курінь смерті” Полуботківський, полк Богданівський, дуже стомились і до активної роботи зараз мало придатні. Найбільш певним являється робітничий полк вільного козацтва” [9, арк. 135]. Тим самим М. Порш підтверджував неконтрольованість ситуації у гарнізонах з боку військового міністерства. Також він звертав увагу присутніх на більшовицькі загони на південних та катеринославських дорогах. Ним була озвучена обнадійлива теза про те, що до 15 січня вдасться звільнити Україну від більшовиків [9, арк. 135]. Але ідеї М. Порша розбилися об реалії життя.

30 грудня 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату М. Порш вніс проект про формування української армії на міліцейській основі і організацію гайдамацьких корпусів як кадрів інструкторів для збройних сил [19, арк. 88]. Даний проект уряд прийняв і доручив військовому міністру внести його на розгляд Центральної Ради. Так, 3 січня 1918 р. на засіданні Центральної Ради був прийнятий закон “Про утворення українського народного війська” [8, арк. 2]. Згідно з ним українське військо створювалося для захисту від зовнішнього нападу. Затверджувався територіальний принцип комплектування військ. У законі був визначений порядок набору військових інструкторів та їх правовий статус. До функцій інструкторів входила підготовка населення повіту, губернії до служби в народному війську, яка для громадян була необов’язковою. Також зазначалося, що частина інструкторів мали формуватися на засадах договору про вільний найм на певний термін. Отже, це свідчило, що принцип комплектації територіальних частин народної міліції будувався на добровільних засадах за певну грошову плату, а не за принципом загальної військової повинності.

На той час це був демократичний і прогресивний закон, який, однак, не відповідав тодішнім реаліям. Проти цього закону виступили Є. Неронович, М. Рафес. Так, М. Рафес виступав проти армії як державного інституту, а на думку Нероновича, даний закон перетворював солдатів у наймитів [137]. Захищаючи даний закон, М. Порш звинуватив своїх опонентів у підтримці більшовиків. Як справедливо зазначає В. Голубко, це був тимчасовий закон [176, с. 157], викликаний необхідністю оборони країни від більшовицької агресії. Сучасник цих подій М. Галаган підтримував цей закон, але не бачив шляхів його реалізації [148, с. 132-133].

Слід зазначити, що закон „Про утворення народного війська” викликав невдоволення у військових: на їхню думку, він перетворював їх із “оборонців батьківщини” в оплачуваних “наймитів” [148, с. 134]. Деякі сучасні дослідники (В. Кравцевич і В. Улянич) вважали, запропонований М. Поршем, закон “наївним” [115]. Інші дослідники, наприклад, М. Кравчук, стверджував: „... оцінюючи процес будівництва армії УНР, необхідно підкреслити, що він відходить з під впливу романтично-революційного уявлення про роль війська і здійснюється на ґрунтовній правовій базі. Це підтверджується прийняттям закону “Про українське військо” [201, с. 110].

Однією із позитивних сторін військової діяльності М. Порша було перейменування загальноросійських частин на українські. Так, 74 у піхотну дивізію перейменовано у “дивізію Української Республіки”, 8-ий Гусарський Лубенський полк – у 2-ий кінний козацький Лубенський гетьмана Сагайдачного полк, 12-ий Уланський Білгородський полк – у 7 кінний козацький гетьмана Богдана Хмельницького [7, арк. 29-29 зв.], перелік можна продовжувати. Звичайно, це не змінювало кардинально становища у боротьбі з більшовиками.

Крім того, М. Порш проводив українізацію у військах, особливо в артилерійських частинах. У наказі від 21 грудня 1917 р. йшлося: “...Довести до повної українізації нижче означені гарматні частини: 13, 101, 105 гарматні бригади, 22, 30 і 56 окремі важкі польові гарматні дивізіони, 12 і 13 мортирні гарматні дивізіони, 2 гірський гарматний дивізіон, 1-ий важкий тракторний гарматний дивізіон” [7, арк. 29 зв.]. Українізація в артилерійських частинах супроводжувалася кадровими змінами [7, арк. 29 зв.].

Виступаючи проти регулярного війська, М. Порш зініціював початок демобілізації регулярних частин, у той момент, коли велася збройна боротьба з більшовиками. Поштовхом для прийняття такого рішення, на думку військового керівництва, була необхідність підтримки миру в Україні шляхом упорядкування стихійної демобілізації і недопущення просування збільшовичених військ на фронті.

Політика демобілізації у період війни з більшовиками викликала здивування і невдоволення у військових [256, с. 9; 153, с. 101]. Більшість сучасних дослідників піддали критиці розпорядження М. Порша про демобілізацію [176, с. 159; 202, с. 69; 231, с. 129; 208, с. 19]. Демобілізація поставила командувачів військ у важке становище. Як згадує генерал-лейтенант П. Єрошевич, “... я з дивізією опинився в обставинах важких. Зв’язку

з Центральною Радою не було; тиллові порти – харчовий і грошовий припинили свої функції” [184, с. 11].

На думку В. Солдатенка, процес демобілізації – спроба з допомогою політичного маневрування завоювати прихильність серед українських вояків, залучити їх на добровільній основі до військової боротьби [236, с. 51]. Думаємо, навряд чи можна погодитися з даною тезою: щоб заручитися підтримкою військових, потрібні були обдумані і реальні кроки для виходу із скрутного становища, а не політичні маневрування, які призвели до окупації України більшовиками. Отже, проведення демобілізації зумовлювалося не військовою доцільністю, а винятково партійними інтересами. Це призводило до деморалізації та розпаду українських частин.

До негативних чинників можна також віднести відсутність зв'язку між Генеральним секретарством військових справ та командувачами військових округів і новим командувачем військ України. Тому не випадково командувач військ Київського військового округу отаман Шинкар звернувся до М. Порша з планом “Організація оборони і охорони на Україні”. Зокрема він запропонував розмежувати функції та обов'язки різних військових оборонних структур. Як саме? По-перше: обороною держави керує військовий секретар. Причому оборона поділялася на внутрішню і зовнішню. Внутрішньою опікувалися командувачі військових округів, при яких утворювалися особливі польові штаби, зовнішньою – Головнокомандувач Українського фронту. По-друге, генеральний штаб при військовому міністерстві повинен складати загальні плани операцій і доповідати їх військовому секретарю, після чого ці плани пропонувалися Головнокомандувачеві фронту і командувачам округів. У разі відсутності планів у Генеральному штабі в певний період, ці функції приймають на себе Головнокомандувач українського фронту і командувачі військових округів [10, арк. 46]. По-третє, командувачі військових округів підпорядковуються військовому міністру, а для того, щоб вони могли боротися із анархією, слід залучати у розпорядження командуючих військових округів додаткові сили різного роду військ. Також пропонувалося скасувати різні комісії з охорони краю, а їх функції передати у юрисдикцію польових штабів військових округів [10, арк. 46]. Отже, дана пропозиція, на нашу думку дала б можливість більш ефективно координувати дії військ. Однак М. Порш, який чітко дотримувався концепції „народного війська”, не взяв до уваги цей проект

Більшовицька агітація, яка в цей час набирала великих розмахів в українських військах, загрожувала їм розкладом. Щоб зменшити вплив більшовицької агітації у частинах, М. Порш пропонував “вести систематичну політично-культурну працю серед війська, щоб захистити його від більшовицької зарази” [9, арк. 131]. Але вона виявилася неефективною. Це яскраво проілюструвала зустріч делегатів з'їздів від 5-ї армії, 1-го гвардійського корпусу, 6-го українського корпусу з М. Поршем. Вони поінформували його про підтримку народних комісарів, мотивуючи це тим, що “Центральна Рада виявила себе реакційною” [10, арк. 47 зв. - 48], і вимагали, щоб українська влада не чинила перешкод для переходу їх у тил. М. Порш

погодився на перехід корпусів через територію України, а для цього створювалася спеціальна комісія.

Деякі тогочасні українські політики вважали: щоб врятувати становище на українсько-більшовицькому фронті, потрібно вступити у мирні переговори з більшовиками. М. Порш виступив проти цього, “бо з боку Совіта Народних Комісарів, це одно лицемір’я” [9, арк. 120]. А якщо вести переговори, вважав М. Порш, то за умов визнання УНР, Центральної Ради і Генерального секретаріату.

Однією із важливих сторін військової діяльності М. Порша було формування військ національних меншин – поляків, росіян, білорусів, чехословаків, які повинні були б допомагати УНР [9, арк. 47, 54; 4, арк. 120 зв.]. Однак найбільш дієвими із наведених національних військових організацій в Україні були чехословацькі війська. Їх було залучено для охорони цукрових заводів згідно з постановою Генерального секретаріату від 27 грудня 1917 р. [9, арк. 54] Українське населення, особливо селяни, негативно ставилося до чехословацьких військ. М. Порш змушений був у відозві пояснювати, що чехословацькі солдати не є ворогами України, бо вони визнають Центральну Раду, і звертався до всіх українців з проханням допомогти їм помешканням, хлібом тощо [7, арк. 24]. Деякі українські військові частини не приймали вихідців із національних меншин. І це викликало обурення М. Порша. У своїй телеграмі від 29 грудня 1917 р. він наголошував, що “... всі люди на нашій землі мають однакові права і обов’язки. Ніхто, хто щиро бажає служити українській народній республіці, коли він не контрреволюціонер або монархіст не може бути позбавлений права служити в українській народній армії” [6, арк. 199]. І наказував, щоб у військові частини приймали вихідців національних меншин за умови їх політичної надійності.

Отже, утворення національних військових формувань, на думку М. Порша, мало свідчити про демократизм влади в Україні. Однак, на нашу думку, такі заходи були недоречними, оскільки перед українською військовою владою стояли важливіші завдання – будівництво власних Збройних сил і оборона УНР від більшовиків.

Українські і більшовицькі війська були одягнені у стару форму російської армії, а тому виникла проблема їх якось розрізнити між собою. Так, у наказі М. Порша від 28 грудня 1917 р. наголошувалося:

“а) всі козаки Українського народного війська, без різниці становища, носять блакитні суконні наплечникові (погони), обшиті жовтим кантом; розміром наплечників $\frac{3}{4}$ вершка по верхньому краю і $1\frac{1}{4}$ вершка по нетяному краю, спосіб пришивки, який раніше;

б) на помірках замість петлиць наугольники згідно наказу № 74 розміром в 1 вершок. На наугольниках відзнака роду і № частини;

в) відзнака старшини по посаді – на правому рукові згідно наказу № 74.

4. Головному Управлінню постачання негайно зробити належне розпорядження приступити до заготовки вище зазначених наплечників і петлиць і в самому короткому часі видати їх в усі українські частини” [138].

Але в окремих військових частинах внаслідок відсутності зв’язку із військовим

міністерством і швидкими подіями на фронті виконання даного наказу було неможливим. Враховуючи складні умови, за яких довелося розробляти уніформу для армії УНР, це був своєчасний і правильний підхід щодо використання старої імперської уніформи.

Деякі сучасні дослідники характеризуючи діяльність військового міністерства, справедливо відзначали упущення у військовій сфері, а саме: відсутність забезпечення постійного зв'язку між Генеральним штабом та українізованими частинами, підміну військових знань та організаторських здібностей підмінялись політичними амбіціями [264, с. 150; 221, с. 88], що в сукупності призвело до розпаду регулярних частин.

Щоб призупинити руйнівні процеси в армії, М. Порш видав наказ “Про обов’язки старшин”. У ньому зокрема зазначалося: “Ті старшини, що дозволяють собі недбале ставлення до служби, будуть покарані зі всією строгістю аж до переведення на становище звичайних козаків і виключення з Української армії, як люди для неї зайві і шкідливі” [138]. Для виявлення цих фактів створювалися особливі інспекторські ревізії, як зазначалося у документі. Отже, цей наказ скоріше є реакцією на скрутне становище у війську, ніж реальною програмою виходу із нього.

Зростаючий хаос утруднював становище УНР. Згідно з інформаційними повідомленнями, становище українських частин на фронті і в тилу було катастрофічним: голод у частинах, нестача фуражу, грошей [7, арк. 47, 51]. На засіданні Малої Ради 6 січня 1918 р. представник фронтового крайового з’їзду в Одесі пропонував для успішної боротьби з більшовиками проголосити незалежність України, бо тоді „кожен знатиме, що він б’ється за самостійну незалежну неньку Україну” [140]. Однак М. Порш був переконаний, що час проголошення незалежності ще не настав. Однією із негативних сторін діяльності М. Порша на посаді військового міністра було поєднання державної роботи із політичною діяльністю. Про це свідчить наказ не зараховувати в армію старшин без посвідчення революційно-демократичних організацій про політичну благонадійність, а також наказ зменшити офіцерські резерви при штабах військових округів, скасувати офіцерські звання (замість них устанавлювалися відзнаки до військових посад). Сучасні дослідники піддали критиці дані розпорядження М. Порша [176, с. 159; 202, с. 69]. Безпідставно відкидався план реорганізації військових училищ, розроблений М. Омеляновичем-Павленком [233, с. 32]. Неспроможність розв’язати кардинальні державні питання змусили М. Порша і увесь Кабінет, очолюваний В. Винниченком, 30 січня 1918 р. подати у відставку. Після відставки М. Порш, не перестав цікавитися політичним життям, оскільки йому була небайдужа доля УНР. Тому він активно включався в обговорення і розв’язання найважливіших проблем, актуальних для УНР на початку 1918 р.

Суперечки між двома найвпливовішими партіями – УСДРП і УПСР – яскраво проілюстрував хід виборів до Українських Установчих зборів, оскільки самі вибори відбувалися під час військових дій і, звичайно, не відображали справжнє волевиявлення українського народу.

Таким станом речей були незадоволені представники УСДРП, оскільки попередньо отримали менше голосів, ніж УПСР і вимагали проведення нових виборів. М. Порш запропонував скликати Установчі Збори на 12 травня, а заклики до реформування ЦР категорично відкидав: „ЦР зробила своє діло, вона мусить уступити місце новому органу” [29, арк. 42, 54]. Однак ця пропозиція не була підтримана.

Внаслідок скрутного військового становища УНР 30 – 31 січня 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів обговорювалося питання про німецьку військову допомогу, М. Порш пропонував проінформувати німецьку делегацію у Бресті, що в Україні панує анархія, і закликав домагатися військової підтримки. Пропозиція М. Порша була підтримана [5, арк. 7].

М. Порш обстоював розпорядження уряду про припинення державного фінансування фронтової ради, оскільки армія перебувала у демобілізованому стані. З ініціативи М. Порша розглядалося питання про умови перебування німецьких військ на українській території, які б не викликали обурення у місцевого населення. Розв’язання цієї справи доручили Жуковському [5, арк. 33].

Щоб підготувати населення до приходу німецьких військ, на засіданні РНМ 9 лютого 1918 р. була запропонована відозва Г. Сидоренка. Основна теза її зводилася до того, що німецька військова допомога – не виконання певних зобов’язань, а їх власна ініціатива. На думку М. Порша, дана відозва не показувала справжніх намірів української влади і могла викликати підозру у населення. Адже український уряд справлявся із більшовиками до того часу, поки вони не отримали допомоги від Москви. Саме це спричинило прихід німецьких військ. Більшовики грабують Україну і вивозять усе майно і хліб [5, арк. 34]. М. Поршу і Г. Сидоренку було доручено скласти відозву з цього питання, яка була опублікована в „Робітничій газеті” 2 березня 1918 р.

Постійні військові дії на території УНР приносили значні соціально-економічні збитки для народного господарства країни. Це яскраво відображалася у хлібній галузі. Тому не випадково М. Порш на засіданні РНМ вимагав заборонити вивіз хліба до Німеччини і Росії без дозволу уряду. У проекті закону запропонованого М. Поршем порушників чекало тюремне ув’язнення терміном до трьох місяців, конфіскація майна, 3 тис. крб. грошового штрафу. Вищезазначене покарання плюс виселення родини за межі України стосувалося тих, хто без дозволу уряду вивозив би хліб до Росії [2, арк. 8-10]. Дана пропозиція М. Порша була прийнята. Це свідчить про те, що українські урядовці, в тому числі і М. Порш, намагалися будь-якими методами боротися із більшовицькою агресією. Продовжуючи дану тему, М. Порш у співавторстві С. Коліхуановим доповідали на засіданні РНМ 7 березня 1918 р. про стан продовольчого ринку України. У результаті обговорення міністерству харчових справ було асигновано 1 мільйон крб. [2, арк. 11-11 зв].

Для вирішення нагальних державних потреб потрібні були значні кошти. Члени РНМ єдиний шлях отримання їх вбачали у продажі майна. Для цього М. Порш запропонував план, при обговоренні якого було доручено створити комісію „... По виробку плану ліквідації майна”, до якої мали увійти, крім

М. Порша, М. Ткаченко та П. Христю [5, арк. 33 зв]. Однак інформації про діяльність даної комісії не вдалося знайти.

Більшість запропонованих М. Поршем проектів законів та пропозицій були прийняті: зокрема введення в обіг українських грошей і тимчасову конфіскацію капіталу для задоволення потреб робітників і військових; контроль над продажем вина, законопроект про охорону громадян України у Росії, видання земельного закону і його розповсюдження в армії і серед населення [19, арк. 56, 64; 5, арк. 8]. Крім того, М. Порш клопотав питання про поліпшення урядового видання – „Вісник Генерального Секретаріату” [19, арк. 88 зв.].

Перебування французьких і англійських офіцерів у Києві в період прибуття німецьких військ викликала протест українського населення. Їх підтримав М. Порш: „Французи під час перебування більшовиків у Києві відверто заявили, що вони не визнають Україну. Вони знову через нейтральні партії пробують піднести завірюху на Україні. Пропоную виїхати французам, англійцям і бельгійцям, як звичайним громадянам. Доручити міністерству закордонних справ зібрати всі відомості про роль французів, чехословаків в українсько-більшовицькій війні” [5, арк. 27 зв.]. Дана пропозиція була підтримана РНМ УНР.

З нагоди річниці Української Центральної Ради М. Порш виступив 20 березня 1918 р. із доповіддю. Визнавши внесок УЦР у розвиток української революції, яка, на його думку, ще не закінчилася, захищаючи інтереси селян та робітників, М. Порш скептично оцінював роль політичних партій у діяльність УЦР: „Рух мас народних не перейняв ще світогляду і свідомості цих партій і тому завше ці політичні партії відставали від масового руху. Переглядаючи з цього погляду історію пережитого року і разом з тим історію Центральної Ради, мусимо сказати, що провідною її думкою була боротьба за ідею суверенітету українського народу в якій б формі вона не велась”, – зазначав М. Порш [11, арк. 109]. УЦР він вважав витвором „українського народу, української демократії” [11, арк. 108 зв.].

Підсумовуючи, М. Порш закликав усі партії визнати свої помилки і об’єднатися заради спільної роботи „... шляхом тої реальної політики, зв’язавши свій лозунг в одну спільну соціальну систему ... Української Народної Республіки” [11, арк. 110]. Також він піддавав критиці ставлення до земельного питання. „Нашою провідною думкою було, аби поставити задоволення інтересів пролетаріату і працюючого селянства в такі умови, аби ніякі класи громадянства не були зашкоджені в своїх інтересах, – зазначав М. Порш. – Ми впевнені в тому, що принцип соціалізації... і скасування всієї приватної власності навіть дрібнішого селянства заснований на знищенню великих хазяйств, а не землеволодіння, приведе до того, що широкі верстви селянської демократії можуть розколотися, що ця соціалізація буде сприйнята, як чорний переділ. Це буде загибеллю нашого народного господарства, країни, яка заснована головним чином на с/г промисловості” [11, арк. 109 зв.].

Не обминув М. Порш своєю увагою і такого делікатного питання, як мовне. Воно розглядалося на засіданні комітету ЦР 26 березня 1918 р.

Мотивом до цього послужив циркуляр про заміну вивісок з російської на українську мову, виданий міністерствами внутрішніх справ, пошти і телеграфу. І це породило протести представників від Полай-ціон, РСРП (російські соціал-революціонери). М. Порш дуже дипломатично відповідав на критику вищезазначених партій: „Ми бачимо в тому запиті (згаданих міністерств) дійсно тривогу, яка повинна бути в рядах кожної соціалістичної партії за те, щоби Україна не стала, як і усі буржуазні держави, ареною гострої національної боротьби, яка йде на шкоду, розуміється, трудящим класам, в першу чергу пролетаріату. Разом з тим вітаємо в тому запиті, що пануванню російської мови безперечно мусить бути поставлений кінець і ми знаємо, що та партія, яка внесла інтерпеляцію, завше послідовно стояла на тому ґрунті” [11, арк. 155]. При цьому він нагадав про дії О. Керенського, який зневажав українську мову і дорікав ініціаторам підняття мовного питання в непослідовності.

Після підписання ратифікації Брест-Литовського договору на засіданні Малої Ради 17 березня 1918 р. Бунд недвозначно сприйняла його. Зокрема, М. Рафес підкреслював, що його партія виступає не проти миру, а проти його форм. У такій позиції М. Рафеса М. Порш вбачав закид українському народові у зрадництві та інших гріхах. „Ми певні, що цей договір, – зазначав він, – має велике значення не тільки для України, але й для інших воюючих країн. Вже маємо, що з стану воюючих держав випали Україна і Росія. Незабаром випаде Румунія; можна надіятися, що незабаром настане той момент, коли всі народи протягнуть один одному братню руку і утворення III Інтернаціоналу.” [79, с. 213].

Згідно з умовами Брестського мирного договору УНР повинна була у ході переговорів укласти економічний договір, підписання якого було доручено М. Поршу. Тому була утворена державна комісія з товарообміну, яка мала підписати даний договір. Очолювана М. Поршем комісія, провела протягом березня – квітня 1918 р. 32 пленарні засідання, із яких 4 – спільно із представниками центральних держав.

Відкриваючи перше пленарне засідання комісії, М. Порш підкреслив, що підписання Брестського договору змінило політичне становище УНР. При цьому він звертав увагу представників австро-німецької делегації на втрачений час, а їхню вимогу про негайне вивезення хліба вважав нереальною через масовий вивіз його більшовиками, пошкодження залізниць і розгін продовольчих комітетів [15, арк. 3].

Однією із умов переговорів у Брест-Литовську було постачання українського хліба до Австро-Угорщини та Німеччини. Для заготівлі збіжжя українська сторона запропонувала створити центральне хлібне бюро. З цим не погоджувалися представники центральних держав, які радили створити господарську централь, що матиме свої філії на місцях і працюватиме спільно із українськими організаціями. Крім того, у випадку несвоєчасної роботи українських організацій представники централі будуть закуповувати продукти самі. При цьому граф Й. Форгач заявив: „ Ми вже допомогли Україні військовою силою. Хоча кров і життя наших воїнів ні в якому випадку не може

бути товаром для обміну” [15, арк. 13]. Ця теза була своєрідним „аргументом” тиску на українську делегацію. Звичайно, М. Порш це розумів і тому дипломатично відповів: „ Ми цінімо вашу кров, пролиту за Україну, і хотіли сказати, що поставка хліба пішла б скоріш, якби народ побачив вашу допомогу машинами і сільськогосподарськими засобами” [15, арк. 13].

На засіданні спільної комісії 4 квітня 1918 р. М. Порш погодився створити Централь із відповідними органами на місцях, а також запропонував залучити приватну ініціативу до збирання продуктів, оскільки цей пункт на його думку, „ ... стояв в суперечці до всієї нашої праці попередніх днів, але життя зробило свій вплив і на нас ... і тепер у нас є спільний ґрунт для переговорів” [17, арк. 6]. Він вказував на розмежування компетенцій, які мали виконувати спільну роботу, наполягаючи на тому, що керівництво постачанням товарів належить державній установі, а звідси централь не може бути самостійною організацією, а тільки дорадчим органом Міністерства Харчових Справ: „ Я думаю, що коли познайомитись з планом нашої організації Хлібного Бюро, виробленим Радою Народних Міністрів то ми прийдемо до повного порозуміння” [17, арк. 6].

На це фон Браун відповів, що вони ставлять за мету створення Централі, і побоюючись, що українська влада неспроможна зібрати хліб на тій території, де її влада слабка, і чітко визначив її функції [17, арк. 6]. Він привітав рішення утворити бюро, зазначивши: „Треба думати, що мине певний час, поки ця організація почне роботу головне в тих провінціях, котрі ще стоять неприхильно до української держави” [17, арк. 6].

5 квітня 1918 р. на спільному засіданні делегацій розглядалися чи не найважливіші для України питання, які, по суті, становили основу брестських переговорів та договору від 9 лютого 1918 р. Ішлося про кількість збіжжя, ціни на нього, кінцевий термін його поставки, заборону вивезення хліба в інші країни до виконання поставок у Центральні держави. М. Порш як голова української державної комісії заявив, що договір ще не підписаний, а „... з боку Центральних держав називалась цифра 1 млн. тонн. Треба зазначити, що формального договору про постачання Центральним державам до 31 липня 1 млн. тонн збіжжя нема. Українська делегація у Бресті відмовилась підписати пропонування було їм такий договір, було вказано лише в протоколі, що на Україні може бути лишку 1 млн. т. збіжжя, котре можна передати Центральним державам. Кількість лишків має встановити комісія України і Центральних держав” [17, арк. 110].

М. Порш наполягав на розмірі поставок у 39 млн. пудів збіжжя, представники центральних держав не погоджувалися, наголошуючи, що Україна має його необхідну кількість. На це М. Порш заявив, коли б Україна змогла отримати від Центральних держав усі потрібні їй товари, тоді можна було б говорити про наявні в неї залишки. Крім того, М. Порш зазначав, що українське населення, головним чином зайняте в різних галузях сільського господарства, потребує промислових товарів. Оскільки хліб у державі монополізований, саме вона повинна задовольнити потреби селянства в ньому. До того ж М. Порш підкреслював, що Україна не братиме на себе більше

зобов'язань, ніж може виконати, і закликав австро-німецьку делегацію не перекручувати змісту Брестського договору, вимагаючи максимальних поставок.

Однак після бурхливих дискусій М. Порш погодився на постачання 60 млн. пудів хліба. Дискусійним залишалось питання про терміни. М. Порш запропонував такий графік поставок: у квітні 6 млн., у травні 15 млн., у червні 20 млн., у липні 19 млн. [17, арк. 13]. Не обминув він і питання про ціни: „Що досі закупки збіжжя робились у нас по т.з. твердих цінах і тому, при установленні цін, по яким будемо продавати Центральним Державам, треба виходить з цих самих твердих цін, котрі можуть бути в деяких випадках і змінами” [17, арк. 11]. При цьому М. Порш дав зрозуміти, що український уряд не має наміру збільшувати ціни на хліб, але через неможливість отримати його військовою силою змушений робити це. Оскільки, на його думку, підняття цін відіб'ється не тільки на постачанні до Центральних Держав, а також і на українському населенню, М. Поршу вдалось добитися від представників Центральних держав 10% доплати до умовної вартості хліба.

Делегація Центральних держав гальмувала процес імпорту товарів із Австро-Угорщини та Німеччини, при цьому прискорюючи підписання договору про експорт продукції з України. Це дуже добре розумів М. Порш: у затуванні цього процесу він вбачав „змусити визнати свободу торгівлі” [16, арк. 9]. На засіданні 19 квітня 1918 р. представники Центральних держав, в основному розв'язавши питання експорту продуктів з України, вимагали від М. Порша закінчити роботу державної комісії. Однак М. Порш не піддався тиску.

Переговорний процес не був ідеальним, про що свідчить виступ М. Порша на засіданні РНМ 13 квітня 1918 р. У ньому він зазначав: робота комісії з товарообміну ускладнилася через відсутність військової конвенції, яка може анулювати всю роботу комісії. При цьому представники Центральних держав ставлять на розгляд і земельне питання, яке є втручанням у внутрішні справи.

М. Порш застерігав представників австро-німецької делегації від самочинних дій під час виконання договору, а в разі їх виникнення закликав повідомляти про це німецькі партії і пресу, щоб вплинути на німецький уряд, бо тоді „можна буде чекати іншого тону в справі нашої внутрішньої політики” [3, арк. 9].

На завершальній фазі переговорів щодо підписання економічного договору між УНР і Четвертним союзом у деяких членів уряду (Фещенко-Чопківський) з'явилися сумніви щодо загального балансу, особливо це стосувалося вивозу сировини, (наприклад, залізної руди). М. Новаковський висловлювався за створення особливого комітету, який би завідував і управляв всіма сировинними багатствами України. М. Порш піддав критиці пропозицію Новаковського, оскільки той, на його думку, не враховував нових умов, що виникли внаслідок підписання Брестського договору. „Грошей у нас нема, платити по обов'язкам треба і правильно, що для цієї мети використані будуть багатства, які зараз лежать мертвими.”, – зазначив М. Порш [143]. 3

вищесказаного можна зробити висновок, що М. Порш розглядав підписання мирних і економічних договорів як тимчасове явище.

Підсумовуючи проведення переговорів, М. Порш на засіданні РНМ 22 квітня 1918 р. зазначив, що з усіх найважливіших питань досягнуто згоди. Проте він акцентував увагу присутніх на тому, що „... німці намагаються розбити нашу монополію на закордонні товари, в результаті якої може бути великий підрив української промисловості. Але одночасно з тим треба прийняти до уваги інтереси споживача” [20, арк. 85 зв.]. А вже наступного дня був підписаний договір.

З приходом німецьких військ їх керівництво втручалось у внутрішні справи УНР. Про це свідчать накази фельдмаршала Айхгорна, особливо щодо засівів ланів і запровадження військових судів, які викликали палкі суперечки і стали предметом обговорення на засіданні Малої Ради 13 квітня 1918 р. М. Порш відреагував на ці накази негативно: „Наказ ударив не тільки по селянству, а якраз по інтересах Центральних держав, бо він несе великий заколот в селянство, і ми тоді навряд чи в силі будемо виконати умови договору про поставку Центральним державам хліба” [144] і дорікав міністру земельних справ М. Ковалевському, що той не відреагував на дії фельдмаршала і не визнав їх незаконними, замість того подаючи у відставку. У кінці своєї промови М. Порш виголосив резолюцію, в якій відхилив відставку міністра земельних справ, закликаючи оповістити населення про невиконання вищезазначеного наказу Айхгорна. У свою чергу, міністр закордонних справ повинен скласти протест, а голова РНМ – зробити відповідну заяву-ноту берлінському і віденському урядам щодо цього наказу [144]. Але ініціатива М. Порша так і залишилася на папері.

Причини появи наказу про військові суди М. Порш пояснював тим, що: „будучи авангардом демократії, ми не повинні захоувати тих причин, які викликали цей приказ. Одною з таких причин, у першу чергу, є той розвал і безсилля державної власті, які у нас запанували останніми часами. З другого боку, до такого поступування німецького командування спричинились ті імперіалістичні тенденції, які направляють усю політику Німеччини. І слабкість нашої організації, української власті, уряду українського ще збільшила цей потяг німецького командування на Україні. Слабкість організованості нашого правительства найкраще видно хоча би з того, що у Кабінеті досі не було реальної програми, яка в цей момент найбільш потрібна. Куди б ми не глянули, то в кожному відомстві, в кожному міністерстві ми відчуваємо дужий вплив браку програми” [79, с. 273]. А вихід М. Порш вбачав у домаганні, „щоби Берлін і Відень звернули увагу на те, як псуються тут відносини, що може привести до невиконання договорів і тим пошкодити державам у війні. Ми повинні домагатись усунення з України теперішніх полководців. Але, разом із тим, повинні ми дивитися в корінь і скріпляти наше правительство, щоби не траплялось одночасно, так як тепер, в одному відомстві людей, що тримаються зовсім різних поглядів. Тепер настав час рішучої боротьби” [79, с. 273]. Іншим прикладом неправомірних дій австро-німецької військової влади, порушення прав робітників (займали помешкання

професійних робітничих союзів комендатурою німецької військ), стали предметом обговорення, ініційованого М. Поршем. Було призначене спеціальне засідання на 15 березня 1918 р. для розв'язання вищезазначених питань [5, арк. 21, 22]. Однак вони також не дали позитивних результатів. Отже, апелювання М. Порша було пустим звуком, оскільки тогочасна українська влада, яку він представляв, була досить слабкою і не контролювала ситуацію.

З приходом до влади П. Скоропадського М. Порша було арештовано [181, с. 186], але за особистим розпорядженням першого 9 листопада 1918 р. звільнено із Лук'янівської в'язниці [161, с. 178]. Перемога антигетьманського повстання поставила на порядок денний УСДРП нові вимоги, розв'язати які намічалось на черговому VI з'їзді (10 – 12 січня 1919 р.). На відміну від останнього партійного форуму, тепер серед членів партії чіткіше простежувалися прихильники більшовицького шляху розвитку для України. Безумовно, існування серед однопартійців таких пробільшовицьких поглядів дуже хвилювало М. Порша. В історіографії його навіть помилково називали прихильником більшовицького курсу, при цьому виділяючи групу М. Порша серед УСДРП [218, с. 19].

Ключовим питанням з'їзду, що спричинило жваві дискусії, стало ставлення до Директорії і радянської влади. Прихильники співпраці із більшовиками (М. Ткаченко, М. Авдієнко, В. Мазуренко, А. Пісоцький) вважали, що в Європі розпочалася соціалістична революція і виходячи з цього закликали до миру з більшовицькою Росією, а також до спільної боротьби проти Антанти й Дону.

М. Порш, який ще наприкінці 1917 р. різко виступав проти більшовиків, не змінив своєї позиції і на даному партійному з'їзді, і пізніше. Виступаючи з промовою, він обґрунтував утопічність поглядів більшовицької групи членів партії, зокрема зазначивши, що економічно Україна не може перейти до соціалістичних форм господарства, які до того ж були відсутні в більшовиків. Відкидав він таку форму, як диктатура міста над селом, оскільки „...для диктатури у нас немає пролетарської кляси: диктатура міста над селом – це повторення російських більшовицьких нездатних спроб, а диктатура села – це диктатура дрібної буржуазії, що найменше можлива” [238, с. 132]. Крім того, для диктатури пролетаріату не було основи – розвиненого робітничого класу. А відповідно, звідси М. Порш аргументував передчасність соціалістичної революції, оскільки справа останньої „стане ясною в Англії та в Америці поруч з Германією” [238, с. 132].

Єдиний вихід М. Порш убачав не в диктатурі, а в демократії на основі загального виборчого права [212, с. 78]. Більшістю голосів була прийнята резолюція, яка відхиляла пропозиції більшовицької групи. Неабияка заслуга у прийнятті даної резолюції належала М. Поршу, в якій ішлося про скликання всенародного парламенту, а також органів місцевого самоврядування на основі загального виборчого права, про боротьбу із „ворожими імперіалістами і більшовицькою Росією”.

Однак В. Винниченко відповідно до власного бачення ситуації планував оголосити владу рад ще на початку 1918 р. Згідно з ініційованим

В. Винниченком планом, „ліва” частина генеральних секретарів (таких, як наче М. Порш) мала заарештувати голову Секретаріату (тобто В. Винниченка) і ще деяких членів уряду, оголосити радянську владу, перевибори Центральної Ради і негайно вступити в мирні переговори з РНК [203, с. 135]. Дана версія не підтверджується документально. А участь М. Порша в даному плані досить сумнівна.

Між М. Поршем та В. Винниченком ще з 1905 р. існували особисті непорозуміння, яскраво відображені у щоденнику В. Винниченка [147, с. 390]. Зокрема він звинувачував М. Порша у співробітництві із царською охранкою. І це повторив у своїх спогадах Є. Чикаленко [158, с. 85], при цьому описуючи між партійні непорозуміння між В. Винниченком і М. Поршем. „Йшла захована боротьба за вплив між В. Винниченком та М. Поршем. Винниченко не зносив Порша і голосно називав його провокатором, але ніхто йому не вірив, хоч і не перечили, бо Винниченка всі вважали за людину пристрасну, гарячу, непоміркувану, а Порша всі мали за розумного, обережного чоловіка, хоч і непереборчивого” [157, с. 22]. М. Порш навіть викликав В. Винниченка на партійний суд честі, який, проте, не відбувся. Але в мемуарній літературі натрапляємо на спростування: „Проти нього (Порша – авт.) не раз вів компанію і Винниченко, і Петлюра, але кожного разу на з’їздах партії (він) лише виступить – і членство з робітництва завжди його вибирало до ЦК, а всі інтриги розліталися в правах. Дійшло ж до того, що в перші дні революції 1917 року В. Винниченко пустив плітку, що М. Порш був таємним агентом російського „Охранного Отделения”, – зазначав М. Чебаторів [156, с. 77].

З утворенням Директорії, М. Порша було залучено до відстоювання її інтересів на міжнародній арені. 2 січня 1919 р. його було призначено послом УНР у Німеччині [31, арк. 4].

У цей час Німеччина займала центральне місце в українських міжнародних відносинах, тому не випадково уряд Директорії УНР велику увагу приділяв політиці Берліна, а оскільки Україна з Німеччиною мала активні економічні і дипломатичні контакти, уряд Директорії хотів не лише зберегти їх, але й надати їм нового імпульсу.

М. Порш, як і більшість українських дипломатів за кордоном, не був професійним дипломатом. Новий посол приступив до виконання своїх обов’язків аж 11 лютого 1919 р., що пояснюється незадовільною роботою транспорту та дорученням С.Петлюри в Галичині [32, арк. 1]. У січні 1919 р. М. Порш зустрівся у Відні із українськими дипломатами. Під час наради “... всі послы вирішили спільно обговорити майбутні шляхи та завдання нашої дипломатичної діяльності за кордоном.” [32, арк. 1]. Затримка М. Порша викликала занепокоєння у МЗС УНР [24, арк. 1].

За основу політичної діяльності посольства М. Порш поставив завдання: “...здобути якнайбільший вплив на всі німецькі круги і сили та використати їх у кожному данім моменті у найкорисніший спосіб для української політики” [24, арк. 43]. Акцент у дипломатичній роботі посольства М. Порш зробив на: українсько-німецьких відносинах; українській політиці за кордоном; внутрішній українській політиці [24, арк. 43].

М. Порш прийняв нове посольство у не найкращому стані. “Посольство було цілком неорганізоване, не мало у своїм складі нічого українського і було осередньою точкою не української політики чи громадян, а виключно прибічницею російської аристократії ... Це все товариство всюди одверто трактувало “Україну” як перехід до реставрації Росії, і не мало ніяких зв’язків із громадськими колами Німеччини”, – зазначалося у звіті М. Порша [24, арк. 43].

Для повноцінної діяльності посольства МЗС УНР асигнувало в розпорядження М. Порша один мільйон крб. Про витрати з цього фонду він повинен був давати звіт МЗС через кожні три місяці [24, арк. 13]. Графік роботи М. Порша на посаді посла був досить напруженим (див. додаток Є). Однак не завжди М. Порш працював „за графіком”.

Відсутність стабільного зовнішньополітичного курсу УНР вимагала від керівників дипломатичних служб швидкого реагування і, як зазначав дипломат, “... власної політичної ініціативи та комбінаційного політичного хисту” [25, арк.45] у пошуках партнерів у ході важливих змін у Європі. У цих умовах українське посольство в Берліні виконувало роль координаційного центру української дипломатії. Саме через нього МЗС надсилало свої накази та повідомлення іншим українським представництвам. Наприклад, МЗС УНР “... має за честь просити Вас (Порша) повідомити п. Голову Надзвичайної Місії до Вашингтону Голицінського, що він згідно наказу Високої Директорії, має здати діла старшому радникові Місії, а сам повернутися на Україну” [25, арк. 3]. Крім того, МЗС прохало передати копію ноти урядові Німеччини [25, арк. 40], адресованої президентові мирної конференції.

За дорученням МЗС, М. Порш збирав і передавав інформацію про російських політичних діячів та колишніх урядовців, які перебували в Німеччині і вороже ставилися до українського уряду (з метою недопущення їх в’їзду в Україну). У розпорядженнях МЗС зазначалося: “...буде обов’язком дипломатичних представництв не допускати повороту таких людей на Україну аж до того часу, коли відносини на Україні сконсолідуються. З огляду на це візи на поворот видавати мають Посли і Голови Місій ..., про відмову візи таким людям повідомить дане посольство негайно всі інші посольства та місії, щоби запобігти виманюванню віз” [26, арк. 3].

Крім того, МЗС зверталось до посла у справі чужоземних висланців з тим, щоб “... уповноваження людей, що зголошуються у вашому посольстві для виїзду на Україну, були докладно перевірювані, щоби ціль подорожувань в їхніх документах була ясно зазначена. МЗС прохає також щоразово повідомляти його про виїзд на Україну чужоземних висланців” [26, арк. 8], а також українських урядовців “... щоби не виходили за межі зроблених їм доручень” [26, арк. 1].

На території Німеччини діяли табори для українських військовополонених. Ними опікувався Український Червоний Хрест та військово-санітарна місія у справах полонених. Але через погане фінансування 12 травня 1920 р. Український Червоний Хрест припинив свою діяльність [27, арк. 12], а 11 серпня 1920 р. вийшла постанова Ради Міністрів про

ліквідацію військово-санітарної місії в Центральній та Південній Європі і передачу справ до МЗС [27, арк. 80] (остання у свою чергу, передала справи місії в українські посольства). Не чекаючи вказівок уряду Українська Військово-Санітарна Місія звернулася за допомогою до М. Порша [27, арк. 6]. Дипломат відгукнувся на пропозицію і 1 серпня 1920 р. посольство перебрало на себе обов'язки місії, розпочавши її поступову ліквідацію, часткове фінансове забезпечення звільнених службовців [27, арк. 138].

Діяльність численних українських комісій і місій за кордоном викликала невдоволення у дипломата, особливо робота фінансової місії, очолюваної Г. Супруном. Зокрема, М. Порш зазначав: “Мені, як Голові Українського Посольства нічого невідомо про діяльність фінансової комісії, невідомо навіть її повновладдя. Між тим, з різних джерел (державних німецьких установ, фінансових і промислових сфер, російських кіл і т.д.), до мене доходять дуже компрометуючі чутки про діяльність цієї комісії, таке становище тим більш ненормальне, що моральна і політична відповідальність перед Німеччиною за діяльність наших агентів падає на наше дипломатичне представництво” [24, арк. 4-5].

М. Порш запропонував МЗС власний проект виходу з цієї ситуації, який зводився до наступних пунктів:

“ 1. Фахові урядові комісії, місії та агенти, що надсилаються різними міністерствами Української Народної Республіки до Чужоземних Держав, підлягають, як особи і установи підрядні доглядові Послів та Голів Дипломатичних місій в тих країнах, де Комісії проводять свою роботу.

2. Вся відповідальність, постановки і акти (крім вузько технічних справ, що належать до компетенції зазначених в пар. 1 установ та агентів), які торкаються державних інтересів, мусять чинитися з відома Посла, або Голови Дипломатичної місії.

3. Послові надається право вимагати інформацію від цих установ і агентів, пояснення з приводу тих чи інших фактів їх діяльності і навіть звіту, а установи і агенти повинні всі ці домагання Дипломатичного представника негайно задовольнити.

Якщо така моя пропозиція буде урядом прийнята, маю за честь Вас просити, Пане Міністре, щоб негайно навіть по телеграфу передано сей закон відповідним Установам і агентам, не тільки тим, які мають їхати за кордон, але ж і тим, які вже працюють за кордоном” [24, арк. 5-6].

Отже, своєю пропозицією М. Порш запропонував контроль з боку посольства за діяльністю установ та місій, що проводили політику, яка дискредитувала український уряд. Також він ставив за мету узгодити закордонну політику місій з посольством задля єдиної мети – відстоювання інтересів української держави. Дана пропозиція посла була прийнята 31 травня 1919 р. Кабінетом Народних Міністрів УНР у вигляді закону [24, арк. 14].

Це болюче питання посол розглядав ще на нараді послів УНР 15 січня 1919 р., на якій одногосно була прийнята постанова, щоб місії працювали під наглядом посольств або дипломатичних місій. Але МЗС проігнорувало цю постанову. Коли ситуація навколо фінансових місій почала загострюватися, М.

Порш звернувся в черговий раз до МЗС УНР. Щоб змусити МЗС прийняти відповідне рішення, він запропонував переконливі докази непрофесійної діяльності фінансового агента та місії, а саме: несвоєчасне отримання грошей на витрати посольства, нецільове використання коштів.

М. Порш розробляв план захисту та використання українського конто. Його план зводився до "... негайного оповіщення всього населення про претензії до німців і надіслання цих претензій до Берліну і Варшави. Видання повновладдя послові в Берліні на ведення акцій в справі українського конто. Акція ця мусить вестись головним чином в Берліні в порозумінні з польським послом, а не в Варшаві" [33, арк. 22]. Причетність до арешту рахунків посольства М. Порш вбачав у спланованій акції прихильників російських і гетьманських кругів, претензії німецького уряду і приватних осіб на загальну суму 1 млрд. марок [18, арк. 24]. М. Порш пропонував урядові створити комісію з фахівців та представників відомств, яка повинна розглянути всі претензії українського уряду до Німеччини, зібравши документи і матеріали, які вказують на факти пограбування України німецькими військами і приватними організаціями, а також особами під час перебування їх в Україні (період гетьманщини) [18, арк. 25-27]. На жаль, М. Порш не зміг розв'язати цього складного питання. Серед причин цього слід зазначити: хаотичність дій, відсутність реальної оцінки становища та співпраці з німецьким урядом.

Крім дипломатичної роботи, М. Порш брав активну участь у створенні та підтримці українських громадських організацій, серед яких слід виділити „Українську Громаду.” Він також надавав фінансові позички всеукраїнській кооперативній видавничій спілці „Книгоспілка”, а також закуповував фахову літературу для організацій та міністерств УНР.

Однією з важливих сторін діяльності М. Порша була співпраця з єврейськими колами Німеччини. Під час візиту до доктора Гондке (президента єврейської громади) посол заручився підтримкою українського єврейства проти Польщі. Через євреїв українське посольство пересилало до Америки літературу на французькій, англійській мові [260, с. 134]. Однак у німецькій пресі систематично з'являлися статті про єврейські погроми в Україні. Джерелами цієї інформації, за словами дипломата, були "польські вісти з Варшави через лондонську пресу. Інформації спеціальної єврейської комісії, що переїздила недавно через Берлін до Англії з багатим матеріалом про погроми" [24, арк. 59]. Тема погромів постійно висвітлювалася у "Ідіше Рундшау", "Фосише Цайтунг". Щоб ця акція в німецькій пресі (і особливо в країнах Антанти) не набирала великого розголосу, М. Порш запропонував усім посольствам виступити з акцією протесту, в якій містилися вимоги до посольств: "1) не заперечувати факту погромів і не брати в оборону поодиноких скомпрометованих осіб, як наприклад Григорієва; 2) пояснити причини погромів: реакція темної маси проти більшовизму, направлена реакційними елементами спеціально проти жидів, участь яких в більшовицькім русі у великих розмірах є безспірною (єврейські совітські полки, комісари), отже, погроми є антикомуністичні; 3) боронити становище правительства, яке весь час стоїть на становищі єврейської рівності, і всіма засобами боротися

проти погромів (закон про автономію євреїв, утворення окремої комісії для справ погромів, грошова допомога потерпілим); 4) вказати на вину Антанти, яка сама відмовляючи технічної помочи Україні і не даючи нам самостійно добути сю допомогу, тим самим перешкоджає вдержати порядок у державі” [24, арк. 59].

Повідомлення про погроми в німецькій пресі, що появилися в кінці липня 1919 р., змусили М. Порша дати спростування через телеграфне бюро Вольфа, яке було розміщене у найважливіших часописах Берліна і у провінціях Німеччини [24, арк. 45].

М. Поршу вдалося налагодити стосунки з представниками антантських кіл. Зокрема він двічі зустрічався з французьким генералом Дюпоном у справі військ Галера, вручивши йому відповідну ноту. З представниками Америки та Англії ситуація була складнішою. “Англіїці, цілком під впливом московських генералів, воюють з Українськими Місіями, тому посольство зайняло вичікувальне становище”, – зазначав він [24, арк. 46]. Найкращі стосунки М. Порш підтримував із дипломатичними представниками Білорусії, Латвії, Грузії, Фінляндії, Чехії. При цьому дипломат зазначав, що “... кожна нова держава сходу є егоїстична і в ту сторону гне, де Париж дме.” [24, арк. 46].

Очолюване М. Поршем посольство, було своєрідним центром зв'язку дипломатичних представництв МЗС УНР за кордоном. Найтісніші були зв'язки із українськими дипломатичними представництвами із Румунії, Австрії, Скандинавії, Голландії та Бельгії. Ці стосунки набували різних форм, а саме: обміну інформацією, допомоги посольствам. Так, дипломатична місія у Голландії та Бельгії просила М. Порша, щоб німецьке МЗС видавало без перешкод візи українським громадянам, які повертаються в Україну з Голландії [26, арк. 43]. Дипломатична місія УНР у королівстві Румунія просила посла надіслати 500 закордонних паспортів [26, арк. 70]. Інформації дипломатичних представництв стосувалися міжнародних і внутрішніх питань. Так, консул у Румунії зазначав: “На днях надіслано з торговельних кругів листа, котрий доволі цікаво освітлює становище на півдні України” [26, арк. 29].

Для ознайомлення німецької громадськості із діяльністю посольства за сприянням посла при посольстві було створено інформаційний відділ, до компетенцій якого входило: інформувати німецьку пресу про українські справи та керувати взагалі українською пропагандою; опрацьовувати німецьку пресу (економічні і політичні питання) для інформації самого посольства, а також для українського уряду і українських закордонних місій.

Уряд УНР внаслідок частих переїздів не мав змоги розробляти інструкції для посольств. Тому ініціативу в цій справі бере на себе М. Порш. Зокрема він запровадив реєстрацію культурних організацій, державних урядовців колишньої російської імперії, які перебували у Німеччині, а також військових офіцерів. Крім того, для видачі візи з метою виїзду в Україну діячам російської еміграції та колишнім урядовцям Гетьманщини, а також тим особам, “котрі за кордоном працюють проти уряду УНР” [33, арк. 26-26 зв.], потрібний був спеціальний дозвіл посла. Такі заходи у своєму зверненні від 5 травня 1920 р.

М. Порш запропонував увести всім дипломатичним представництвам УНР. У ньому дипломат зокрема зазначав, що події в Україні ставлять перед посольствами нові завдання, при цьому акцентуючи, що “... головне питання заключається в тім, в який спосіб можуть українські посольства підтримувати організаційну працю уряду УНР на території Української Народної Республіки. Уряд УНР тепер стоїть перед великими задачами внутрішньої політики, що навряд чи найде змогу випрацювати інструкції для своїх закордонних представництв в тім напрямі. Тому полишається для ініціативи поодинокого посольства УНР досить широке поле” [33, арк. 26].

Цим самим М. Порш хотів згуртувати численні еміграційні сили, переконатися в їх надійності і залучити їх до організаційної діяльності уряду УНР. А щодо спеціальних дозволів, надійшло письмове звернення С. Петлюри, щоб “... не утруднювати наше внутрішнє положення” [33, арк. 26 зв.].

Кадрова політика уряду щодо призначення та звільнення посадовців місій та дипломатичних представництв викликала у М. Порша щире здивування. Він висловив своє незадоволення з приводу спроб заміни у Відні посла В. Липинського, зазначаючи, що “... замінити його ні в якому разі не потрібно з погляду міжнародного, зміна Липинського була би навіть шкідлива. Липинський має добрі дипломатичні відносини з представниками різних держав.” [33, арк. 6 зв.] Так, наказом С. Петлюри від 20 січня 1920 р. було звільнено з посади голову Військово-Санітарної Місії доктора Воевідка і призначено Грезвінського. “Такі радикальні рішення звичайно не приймаються раптом, – зазначав М. Порш, – а викликані якими не будь підозріннями, обвинуваченнями проти Голови Військово-Санітарної Місії. Треба було, як вже того вимагає, пред’явити ті обвинувачення, вислухати їх, взнати мій погляд, як Посла. Не можна ніяк признати гідними новопризначених пп. Грезвінського і Луговенка... Призначення його навряд чи подобається сучасному німецькому урядові, взираючи на ті зв’язки з “незалежними” соціалістами, які пан Грезвінський має через свою дружину. До цього треба додати, що обидва вони люди молоді, без досвіду, чужих мов не знають і до відповідальної репрезентивної посади абсолютно не гідні” [26, арк.13-14].

У зверненні до С. Петлюри від 7 травня 1920 р. дипломат акцентував увагу на таких питаннях:

“ II. Поінформувати пана Головного Отамана про німецько-російську акцію, звернену проти України.

V. Подбати, щоб польські послы видавали без перешкод дипломатичні візи і кур’єрські листи.

VI. Справа української конституанти (в Берліні виробляються законопроекти про конституанту і виборчі закони) – прохати прислати проект поділу України на виборчі округи.

XII. Повновласть Берлінському послові на Швецію.

XIII. Повідомити про негайну потребу приїзду Міністра Левицького до Берліну з слідуєчих причин 1) національно-державний союз і німці, 2) паралізувати німецько-російські акції (посол Славінський в Празі лишився всякого впливу на ці справи.

IX. Просити налагодження телеграфного і кур'єрського зв'язку, точне і скоро звідомлене положення на фронті” [33, арк. 22-22 зв.].

Спостерігаючи за діяльністю окремих осіб у Берліні, особливо за П. Скоропадським, М. Порш інформував про це уряд, якого неабияк цікавило це питання. Із інформованих джерел послові доповідали, що “із московськими кругами не зноситься. Із німцями має багацько зв'язків а саме до офіцерів колишньої оберкоманди та високої аристократії. Гетьман каже, що німці до Директорії ніякого довір'я не мають. Він радить доконечно порозумітись із Колчаком, та не цілком орієнтуватись на Антанту, бо німці знову на верх впливуть. Тепер пише мемуари, які хоче видати в Англії. Він незадовго їде до Фінляндії щоби з Петрограда вивезти батька, жінку, потім виїхав на постійний побут до Швейцарії” [29, арк.13-14].

Багато політичних питань, які не були в його компетенції довелося розв'язувати українському посольству. Одним із них була ініціатива із створення Балтійсько-Чорноморської федерації з метою об'єднання держав у боротьбі з російською реакцією та більшовицькою Росією. З ініціативи М. Порша у Берліні була скликана нарада послів Литви, Білорусії, УНР (18 лютого 1919 р.), на якій були обговорені такі проблеми: небезпека з боку Польщі, більшовиків, російської еміграції; боротьба за міжнародне визнання; спільність торговельних і дипломатичних інтересів та ін. [29, арк. 9; 265, с. 51].

Також М. Порш і посол Литви в Берліні Шауліс обговорили можливість спільних дій у дипломатичному і військовому напрямках, а також співробітництва на мирній конференції у Парижі [29. арк. 10 зв.].

На черговій нараді, яка відбулася 8 листопада 1919 р. у посольстві УНР, крім М. Порша, були присутні послы Фінляндії – Снис, Латвії – Шратнер, Білорусії – Чарнецький, Литви – Пурницькас, Естонії – Марта. Темою для обговорення стала пропозиція латвійського посла “... зорганізувати для координації політики пограничних держав у Німеччині постійну конференцію послів цих держав.” Однак український посол не погоджувався, аргументуючи це тим, що „... треба спеціальної згоди і уповноваження від урядів поодиноких держав” [29, арк. 21]. І пропонував тільки координацію дій держав.

Для поліпшення координації діяльності дипломатичних установ із центром була скликана конференція послів і голів дипломатичних місій УНР, яка відбулася 8 – 14 серпня 1919 р. у Карлсбаді. Необхідність такого заходу була зумовлена тим, як зазначав М. Порш, що “ ... кожне представництво виробляє сам собі інструкції, кожний йшов в діяльності своїми дорогами, робив що хотів” [30, арк. 20]. На конференції був присутній міністр закордонних справ В. Темницький, який у своєму виступі зазначав відсутність належного зв'язку між міністерством та дипломатичними представництвами: “Матеріал зібраний не дозволяє, щоб виробити правдивий образ про діяльність посольств та місій та про вплив тої діяльності на міжнародне становище Української Народної Республіки... щоб усунути розбіжності в їх діяльності, щоб установити діловий характер між ними” [30, арк. 1].

За пропозицією М. Порша, на конференції був прийнятий порядок денний, який включав такі питання: міжнародна ситуація, інформація послів і

голів до в'яснення міжнародної ситуації, внутрішня ситуація, дискусія над політичною ситуацією, експозитура МЗС, організація посольств, літературно-інформаційна та пресова діяльність за кордоном, фінансове забезпечення і становище діяльності посольств і місій [30, арк. 3].

На першому засіданні міністр В. Темницький охарактеризував скрутне міжнародне становище УНР, зокрема ставлення провідних держав до неї. Про війну проти більшовизму міністр зазначав: “Боремось не проти ідеї, не проти соціальних реформ, які пропонує більшовизм, а проти посягання на нашу державну самостійність” [30, арк. 2 зв.]. На конференції посол М. Порш виступав із рефератом з таких питань порядку денного: інформація про міжнародну ситуацію, економічна політика, експозитура МЗС, складання місій. Під час обговорення питання про міжнародне становище УНР М. Порш зазначав „...відсутність консолідації внутрішніх сил, брак армії і території, це німці добре знають і роблять з сього висновки. Але активної політики супроти України не можуть німці тепер проводити, не хотять викликати підозрін і репресій зі сторони Антанти” [30, арк. 8 зв.]. Проте Німеччина офіційно визнавала УНР.

У ситуації, що склалася, питання експозитури було досить актуальним. У своєму рефераті М. Порш зазначав неузгодженість дій дипломатичних представництв та відсутність належного зв'язку із центром. Щоб виправити це становище, на його думку, потрібний центр, який би координував дії закордонних представництв, незалежно від посольства тої держави, в якій він знаходиться, і мав безпосередні відносини з місіями і посольствами. Сама експозитура повинна б мати таку організаційну структуру: відділ відносин з посольствами, відділ архіву, організація пресо-інформаційної служби за кордоном, кур'єрсько-поштова служба, інструкційний відділ, фінансування місій, економічна політика за кордоном. Місцем розташування експозитури має бути Прага [29, арк. 20]. М. Порша в цьому питанні підтримав П. Лоський (голова місії у Стокгольмі). Чому саме Прага має бути центром закордонної політики? “Чехи будують свою політику найтіснішого порозуміння в будучій Німеччині” [29, арк. 21 зв.]. При цьому дипломат наполягав, щоб питання експозитури було реалізовано відразу ж, не чекаючи затвердження з центру. Саме М. Поршеві було доручено виробити резолюцію з цього питання.

Більшість членів конференції погоджувалися із структурою експозитури, а розміщення її викликало дискусії. Так, Я. Олесницький (радник місії в Лондоні) та А. Жук виступали за Відень, оскільки “... з політичних і практичних поглядів у Відня є більше можливостей, Відень є політично виразніший” [29, арк. 21 зв.]. Міністр В. Темницький зайняв нейтральну позицію у цьому питанні, зазначаючи, що на утворення експозитури потрібні кошти, міністерство їх не має. Під час обговорення питання організації посольств деякі виступаючі відзначали, що “... місії дуже дорого коштують, а у нас грошей нема”. З цим не погоджувався М. Порш. Він стверджував, що правильна внутрішня організація роботи в посольствах і місіях зумовить значні заощадження. Крім того, М. Порш наголосив на збільшенні персоналу, а також пропонував розмежувати політичну діяльність від інших форм діяльності [

29, арк. 24-25 зв.]. Створити координуючий центр так і не вдалося через об'єктивні причини.

Реферуючи питання про економічну політику посольств і місій, дипломат звертав увагу присутніх на кооперативні організації, товариства, які повинні налагоджувати відносини з іноземними партнерами. На його думку, національні фонди за кордоном слід перевести в нейтральні держави. При цьому він підкреслював, що торговельна і фінансова політика уряду за кордоном має допомагати у боротьбі за самостійність України [29, арк. 49].

Болючим виявилось питання про склад місій. М. Порш звертав увагу на непорозуміння між головами і членами місій, між “наддніпрянцями” і “наддністрянцями”, виступав за персональні зміни, хоча протестував проти призначення на відповідальні посади галичан (бо це призведе, на його думку, до “галицької інтриги”) [29, арк. 50].

На конференції була ухвалена запропонована М. Поршем резолюція, в якій оцінювалися стан і здобутки української зовнішньої політики. “Безсилля внутрішнє є безпосередньою причиною того, що всі заходи перед Антантою в справі визнання самостійності України розбилися. Наші невдачі на полі міжнародному є плід безсилля внутрішнього” [29, арк. 59-59 зв.]. Щоб поліпшити ситуацію, в резолюції пропонувалося уряду будувати свою політику на принципах демократії, парламентаризму, відродження органів місцевого самоврядування, проведення виборів тимчасового президента республіки, зміни фінансово-економічної політики у державі, визнання приватної власності загальною основою народного господарства, залучення іноземного капіталу для відбудови народного господарства за умови антикомуністичної політики нашого уряду, запровадження обов'язкової військової повинності і залучення іноземних інструкторів, орієнтації у зовнішній політиці на власні сили. Для проведення цих заходів слід, по-перше, об'єднати сили Директорії, по-друге, утворити демократичний коаліційний уряд, по-третє, досягти порозуміння з іншими націями в Україні, по-четверте, об'єднати політичні партії для консолідації держави. Отже, в резолюції були наведені основні принципи політики УНР, висловлені членами конференції, однак, залишили .

Концентрація і зосередження влади в одних руках С. Петлюри викликали невдоволення М. Порша: „Силою фактичного розвитку у Ваших руках спочиває сьогодні вся верховна державна влада, не тільки військова, але й політична. У Ваших руках задіяні всі функції президента. Цей стан мусить бути серед теперішніх обставин затриманий до часу скликання передпарламенту” [18, арк. 41-42]. А для того М. Порш пропонував С. Петлюрі відокремити його діяльність від „...поодиноких галузей державного життя”. Для налагодження ефективної державної влади М. Порш радив створити новий апарат на зразок „канцелярії президентів держав, в склад якої входили б фахові радники для всіх областей державного управління, при помочі яких Ви мали б змогу слідкувати за цілістю державних справ та полагоджувати їх рівномірно без шкоди одних для других” [18, арк. 42 зв.]. Крім того, він підтримав ініціативу С. Петлюри щодо скликання парламенту.

М. Порш, негативно віднісся до підписання Варшавського договору 1920 р., але визнав деякі його переваги для поліпшення становища УНР: „Мушу зазначити, що я не належу до прихильників польсько-української згоди. Але я не можу не визнати, що ця згода мала велике значіння для нашої державності. Це був крок вперед з погляду міжнародного взагалі і українського зокрема... Договір цей дав нам змогу зберегти зародки і традиції організованої державності, з котрих при сприятливих обставинах міг вирости і урядовий апарат, і військо, і сама держава. Цей договір був продиктований для нас, як для державних мужів, історичною необхідністю і разом з тим став нам потрібною паузою для відпочинку” [210, с. 195]. Тому М. Порш запропонував С. Петлюрі, який фактично одноосібно керував УНР, дієві кроки у внутрішній політиці. Коротко аналізуючи їх, слід зазначити, що для уникнення суперечностей із польськими властями він запропонував стабілізувати державну владу, яка повинна опиратися на власну армію, народні маси, і звести політико-економічний вплив польського уряду в Україні до мінімуму. Для цього пропонував скликати передпарламент як тимчасовий орган, який би володів законодавчими і контролюючими функціями [18, арк. 44], а також запровадити місцеве самоврядування, яке слід будувати на демократичних засадах з урахуванням інтересів національних меншин. У військовому будівництві М. Порш робив акцент на залученні іноземних (французьких і англійських) офіцерів та інструкторів для творення самостійних Збройних сил.

Вважаючи торгівлю одним із основних економічних чинників поживлення економіки, М. Порш запропонував укласти договір з Польщею, хоча взагалі дуже обережно ставився до залучення іноземного капіталу (особливо російського і польського) у вітчизняну економіку [18, арк.44-45].

Для уряду і армії УНР дипломат з різних джерел отримував інформацію військового характеру, а саме: про військові плани Антанти щодо більшовиків і місце українців у цій акції [28, арк. 9-11]. У нарисі діяльності дипломатичного відділу за перше півріччя 1920 р. містилася інформація про військовий стан Польщі, дислокацію військ у Німеччині, про дислокацію військ на польсько-більшовицькому фронті (із картою), доповідь Військового аташе у Берліні, копії ноти у справі передачі німцям здобутого військового майна для Денікіна [28, арк. 17-18]. Надходила важлива інформація, до якої слід було ставитися дуже обережно, а саме представник більшовицького генерального штабу передав М. Поршу дані про напрямок ударів по українських військах, а також про чисельність більшовицьких військ [28, арк. 18].

Не погоджуючись із підписанням Варшавського договору, М. Порш подав 26 серпня 1920 р. у відставку [34, арк. 8]. С. Петлюра відреагував на заяву про звільнення так: “ М. Порша слід би було і далі притягти до праці в залежності од переговорів з ним. Багато моментів у листі – є результат непорозуміння і невірної оцінки історичних етапів нашої боротьби” [34, арк. 9]. Союз із Польщею, на думку М. Порша, фактично перекреслював усю попередню співпрацю з Німеччиною і не допускав її можливого альянсу з Радянською Росією [26, арк. 30]. У листі до посла М. Порша міністр закордонних справ УНР А. Ніковський наголошував, що „...наслідки

українсько-польської угоди в найбільшій мірі накреслить не договір, а внутрішнє становище нашої держави і її опірна сила агресивним тенденціям зовні. Можу також додати, – зазначав А. Ніковський, – що наші успіхи в боротьбі з більшовиками відкрили б для нас можливість ревізії українсько-польського договору, якою були б значно успішні всі шкідливі для нас пункти цього договору” [34, арк. 14-15]. Однак така позиція не була переконливим аргументом для М. Порша, який дотримувався німецького вектору у боротьбі із більшовиками.

МЗС УНР 16 березня 1921 р. задовольнило прохання М. Порша [34, арк. 19]. Подякувавши за роботу, МЗС зазначало, що завдяки особистим якостям М. Порша “...посольство Української Народної Республіки в Берліні стало організованим продуктивним і працездатним серед дипломатичних представництв Української Народної Республіки за кордоном” [34, арк. 20].

Отже, дипломатична робота М. Порша здійснювалася відповідно до таких принципів: підтримка українських урядових і неурядових організацій, боротьба із російською еміграцією, намагання впливати на МЗС Німеччини, налагодження контактів із громадськими організаціями і діячами Німеччини, ініціативні кроки для поліпшення діяльності дипломатичних представництв УНР за кордоном і держав, які боролися за свою незалежність.

Таким чином, М. Порш активно включився до процесу державотворення. Це яскраво ілюструють його урядові посади. Звичайно йому не вдалось уникнути помилок, як і тогочасній українській політичній еліті, яка перебувала в орбіті соціалістичних ідей. Це ілюструє військова діяльність М. Порша, яка характеризувалася такими рисами: відсутністю дієвої концепції державного будівництва української армії; намаганням організувати оборону України від більшовиків на засадах найманого війська, відкидаючи принцип регулярної армії; законодавчою діяльністю у військовій галузі; відсутністю військової тактики у боротьбі з більшовиками; кадровими перестановками; продовженням політики українізації, особливо у грудні 1917 р. На жаль, М. Поршу бракувало досвіду і часу. Однак намагання розв’язувати складні тогочасні державні проблеми заслуговують на увагу.

Фактично після 1919 р. М. Порш все більше відхиляв автономістичну концепцію, прихильником якої він був довгий час. Про це яскраво ілюструють звернення М. Порша до С. Петлюри. Очолюване М. Поршем посольство УНР в Берліні, стало своєрідним центром допомоги українській справі за кордоном. Інколи енергійність та працьовитість політика стикалися із партійними постулатами, які за логікою речей суперечили одні одним. Амбітність М. Порша проявилася не тільки в роботі державних структур, а й у партійній праці. Зокрема він висував власне бачення розв’язання партійних проблем, яке не завжди схвально сприймали його однодумці. М. Порш по-своєму розумів тодішню ситуацію в Україні, пропонуючи перспективи її подальшого розвитку.

ВИСНОВКИ

Історія українського державотворення надзвичайно багата подіями й дійовими особами. Помітне місце серед тих хто долучився до процесу розбудови національної держави посідає Микола Порш.

Здійснений історіографічний аналіз засвідчує, що питання громадсько-політичної діяльності М. Порша не були предметом спеціального наукового дослідження. З'ясовано, що історіографія дослідження започаткована ще за життя М. Порша. Процес нагромадження знань про громадсько-політичну діяльність М. Порша дозволяє виділити чотири періодів в історіографії: дореволюційний; 1917-кінець 1920-х рр.; кінець 1920-х – 1991 р.; сучасний, що розпочався після проголошення незалежності України.

Для перших двох історіографічних періодів характерна згадка про приналежність М. Порша до РУП, УСДРП. В радянській історіографії немає спеціальних досліджень, присвячених постаті М. Порша, оскільки його вважали „буржуазним націоналістом”. Виняток становить праця А. Дучинського. Історіографічний прорив зробили дослідники діаспори. Зокрема, з'явилася перша стаття, присвячена діяльності М. Порша, а також праці, присвячені українському національному рухові першої половини ХХ ст., національно-визвольним змаганням 1917 – 1921 рр., в яких М. Порш характеризувався неоднозначно.

В сучасній українській історіографії активізувалася увага до дослідження внеску М. Порша у національно-визвольний рух перших десятиріч ХХ ст. Це яскраво ілюструють праці, присвячені РУП, УСДРП, українській національно-демократичній революції 1917 – 1921 рр. Вони висвітлюють лише окремі епізоди життя і діяльності М. Порша. Введені до наукового обігу джерела дали можливість створити цілісну картину громадсько-політичної діяльності М. Порша.

Свою політичну діяльність М. Порш розпочинав із утворення нелегального студентського гуртка в Лубнах, який пізніше став партійним осередком. Завдяки М. Поршу місцева організація займалася виключно пропагандистською роботою.

Діяльність М. Порша до третьочервневої реакції характеризувалася: участю в роботі міських осередків партії – лубенському, київському; розробкою партійних програм, основний акцент в яких робився на національне питання; боротьбою за лідерство в партії; введення переговорного процесу із РСДРП, „Спілкою”. Його заслуга полягає насамперед у тому, що в умовах надмірної популярності інтернаціональних соціалістичних ідей М. Порш усе-таки зумів зберегти національну форму УСДРП.

Формування світоглядних підвалин, які суттєво вплинули на громадсько-політичну діяльність М. Порша, окреслилися в передреволюційні роки. Саме в цей час він зробив вагомий внесок у становлення і розвиток українського

соціал-демократичного руху, який пройшов шлях від гуртківства до утворення партії.

В умовах самодержавства завдяки діяльності М. Порша українська соціал-демократія зміцнилася, набрала активних форм і – найголовніше – набула виразних національних ознак. Звичайно, до таких рішучих кроків М. Порша частина однопартійців (Д. Антонович, О. Скоропис-Йолтуховський), які дистанціювали себе до загальноросійського соціал-демократичного руху, який де-факто не визнавав національних ознак, поставилися із підозрою, що переросло у відверте протистояння.

Вагомим внеском М. Порша у процес становлення та зміцнення РУП, УСДРП стало спрямування партійної роботи, в тому числі агітаційної, на міському робітництві. Оскільки національні цінності, які послідовно викорінювалися російським царизмом із пам'яті українців упродовж багатьох десятиріч, а на початку ХХ ст. ще й винятково ідеями пролетарського інтернаціоналізму та класової боротьби, затуманювала його національну свідомість, яку необхідно було повернути.

Намагання М. Порша добитися визнання української соціал-демократичної партії серед діячів РСДРП зазнало поразки. Про це яскраво свідчить переговорний процес між УСДРП і РСДРП. Резюме М. Порша було категоричним: РСДРП не дотримувалася європейських соціал-демократичних програм у національному питанні; стояла на імперських позиціях щодо України.

Трет'ю червнева реакція була каталізатором кризи УСДРП, яка доповнювалася розбіжностями щодо партійної політики М. Порша з однієї сторони і „львів'янами” з другої сторони. Намагання М. Порша вирішити партійну кризу не дали позитивного результату. Запропоновані ним шляхи були дискусійними, це була по суті була модернізація старої форми діяльності партії і призвело до відходу від керівництва партією. Саме в цей період з'явилися ґрунтовні статті М. Порша, в яких він висвітлює робітниче питання, акцентуючи на українському аспекті. Крім того, М. Порш засуджував антиукраїнські виступи російських діячів на сторінках періодики. Залучення М. Порша до українського кооперативного руху засвідчувало, що він надавав йому виразного національного характеру.

Визначним здобутком теоретичних пошуків М. Порша стало обґрунтування ним ідеї державності України у формі національної автономії у складі майбутньої, побудованої на федеративно-демократичних засадах Росії. Головними чинниками впровадження автономії були соціально-економічні чинники, при цьому він невраховував історичний розвиток Російської імперії. Проте намагання М. Порша пристосувати марксизм до місцевих обставин, захищаючи, програму української автономії із соціалістичних позицій, зазнало поразки. Однак сама спроба обґрунтувати автономістичну концепцію заслуговує на увагу. Тим самим М. Порш намагався показати, що національне питання було справді болючим для українського народу. Отже, він ввійшов до кагорти громадсько-політичних діячів, таким чином поповнивши теоретичний доробок з національного питання.

Аналізуючи участь М. Порша у національно-визвольній боротьбі 1917–1921 рр., можна констатувати, що він був одним з найактивніших діячів української революції. Про це свідчать урядові посади, що їх обіймав, а саме: Генеральний секретар військових справ, праці, голова української делегації, яка проводила переговори для підписання економічного договору з країнами четвертого союзу, посол УНР у Німеччині. Крім того, він був активним партійним діячем при цьому маючи власну позицію, яка незавжди співпадала щодо багатьох партійних і державних питань з соратниками по партії.

Повалення самодержавства сприяло реалізації ідейних переконань М. Порша у державотворчій діяльності. Проте М. Порш переглянув власні погляди (1919 р.), щодо майбутнього статусу України, все більш відхиляючи автономістичну концепцію. До цього його спонукали кардинальні зміни, які відбулися в міжнародному становищі України і колишньої Російської імперії.

На початковому етапі національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. М. Порш підтримував політику Української Центральної Ради та Генерального секретаріату. Але реалії життя продемонстрували неідеальність вирішення ними найважливіших державних питань. Тому М. Порш вважав, що УЦР повинна передати естафету новому представницькому органу. Про це яскраво ілюструють партійні зїзди.

М. Поршу не завжди вдавалося розв'язувати найважливіші державні питання. Адже він не був професійним військовим чи дипломатом. Наприклад, розв'язуючи тогочасні військові питання, М. Порш керувався партійною ідеологією, відкидаючи принцип будівництва регулярної армії як витвір „буржуазії” і віддаючи пріоритет формуванню Вільного козацтва та міліційних загонів. Звичайно, така політика викликала справедливую критику із боку військових і діячів, які стояли на самостійницьких позиціях.

М. Порш також намагався відстоювати інтереси УНР на міжнародній арені. Йому вдалося налагодити стосунки с представниками антантських кіл. Завдяки його дипломатичній діяльності, посольство УНР в Берліні стало своєрідним координуючим центром української дипломатії у Західній Європі.

Саме йому належить ініціатива створення центру за кордоном, який би координував діяльність українських посольств і місій. М. Поршу як дипломату довелося розв'язувати багато політичних питань які не були в його компетенції – збір військової інформації, а також про діячів російської еміграції, які вороже ставилися до УНР.

Найголовнішим завданням у своїй дипломатичній діяльності М. Порш вважав “здобути як найбільший вплив на всі німецькі круги і сили та використати їх у найкорисніший спосіб для української політики”. Причиною міжнародних невдач УНР вбачав відсутність консолідації внутрішніх сил.

Слідкуючи за внутрішньою ситуацією в УНР, М. Порш пропонував шляхи розв'язання внутрішніх і зовнішніх проблем. Зокрема, на його переконання, Директорія повинна зайняти чітку антибільшовицьку позицію. Українські діячі повинні позбутись ілюзій, що Україна є “фортецею соціалізму”.

Для вирішення нагальних державних проблем, М. Порш запропонував скликати парламент, прийняти найважливіші закони, а в економічній сфері – відстоювати ринкові засади.

Західний вектор зовнішньої політики УНР розчарував М. Порша. На початках своєї дипломатичної діяльності він орієнтувався на Німеччину. Однак зміна міжнародної ситуації вимагала від М. Порша покладатися на власні сили у боротьбі за незалежність УНР. Непогоджуючись із зовнішнім курсом Директорії, М. Порш змушений був відійти від активної державотворчої діяльності.

Отже, наше дослідження громадської та політичної діяльності М. Порша засвідчує, що він належав до визначних лідерів УСДРП та національно-визвольного руху початку ХХ ст. Його теоретичний доробок доповнювався активною практичною діяльністю, які виразно виокремлювали постать М. Порша серед когорти інших українських громадських та державних діячів того періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні джерела

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України, м. Київ**

Ф. 1063. Генеральний секретаріат

1. 1 *Протоколи* засідання Генерального секретаріату 8 червня – 27 грудня 1917 р. – Оп.1 – Од. зб. 1. – Арк. 1 – 48.
1. 2 *Копії* протоколів засідання Ради народних міністрів 31 січня – 7 березня 1918 р. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 1 – 11.
1. 3 *Протоколи* засідань Ради народних міністрів Центральної Ради. – Оп. 2. – Од. зб. 3. – Арк. 1 – 11.
1. 4 *Протоколи* і журнали засідань Генерального секретаріату Центральної Ради 3. 9 – 29.12 1917 р. – Оп. 3. – Од. зб. 1. – Арк. 1 – 150.

Ф. 1064. Рада міністрів УД м. Київ

1. 5 *Журнали* засідань (копії) Ради міністрів УД надісланих до Народного міністра внутрішніх справх Великоросійських 11 лютого – 23 вересня 1918. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – Арк. 1 – 103.

Ф. 1075. Військове міністерство УНР 1917-1921

1. 6 *Загальний* план навчання військово службовців 1918 р. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – Арк. 1.

Ф. 1076. Військове секретарство УНР

1. 7 *Накази* по генеральному секретарству Центральної Ради (1917р.) – Оп. 1. – Од. зб. 1а. – Арк. 1 – 23.
1. 8 *Закон* про утворення українського народного війська та законопроект військової Ради про політично – правове становище військових 3 січня – квітень 1918 р. – Оп. 1. – Од. зб. 6. – Арк. 1 – 74.
1. 9 *Протоколи* засідань бригадного комітету української громади 10-ї туркестанської стрілкової бригади Української Військової Ради 5-ї Гренадерської дивізії виконавчого комітету Всеукраїнської ради військових депутатів і журнали засідань генерального секретаріату 26. 6. 1917 – 3. 1. 1918. – Оп. 3. – Од. зб. 1. – Арк. 1 – 56.
1. 10 *Переписка* про членів Ради, імені списки їх, заяви, рапорти, доповідні записки і сводки 25 июля – 30 декабря 1917. – Оп. 3. – Од. зб. 11. – Арк. 1 – 58.

Ф. 1115. Українська Центральна Рада

1. 11 *Протоколи* засідань Комітету Центральної Ради 9-26 березня 1917 р. – Оп. 1. – Од. зб. 11. – Арк. 1 – 187.
1. 12 *Протоколи* засідань Комітету Центральної Ради 22 серпня – 10 вересня 1917 р. – Оп. 1. – Од. зб. 20. – Арк. 1 – 20.

1. 13 *Книга* протоколів засідань Центральної Ради 27 липня – 8 вересня 1917р. – Оп. 1 – Од. зб. 21. – Арк. 1 – 82.

1. 14 *Виписки* з протоколів засідань, законопроекти та закони прийняті Центральною Радою про підвищення акцизу на тютюн і виробу з нього, порядок державних видатків в 1918 р.; проект статуту про київську єврейську вчительську семінарію; списки кандидатів на обрання до Генерального суду УНР і ін. – Оп.1 – Од. зб. 29. – Арк. 1 – 170.

1. 15 *Накази* генерального секретаря в справах військових України Петлюри по військовому секретарству Української республіки 8 –20 лютого 1918 р. – Оп. 1 – Од. зб. 38. – Арк. 1 – 6.

Ф. 1118. Міністерство торгівлі і промисловості Української Держави

1. 16 *Документи* засідань центральних держав про ввіз та вивіз сировини з України 1918. – Оп. 1. – Од. зб. 36. – Арк. 1 – 22.

1. 17 *Протоколи* засідань експортної комісії по збіжжю та товарообміну з споживчими товарами 30 березня – 17 квітня 1918 р. – Оп.1 – Од. зб. 51. – Арк. 1 – 41.

Ф. 1429. Канцелярія Директорії УНР 1919

1. 18 *Звіти* посольства УНР в Німеччині про міжнародну ситуацію, військово-санітарну місію в Берліні. Звіти персонального складу посольства та його конструкція 1 січня – 2 вересня 1920 р. – Оп. 2 – Од. зб. 20. – Арк. 1 – 41.

Ф. 2592. Генеральне секретарство справ міжнародних 1917-1918

1. 19 *Журнали* засідань генерального секретаріату за період з 8 червня 1917 – до 8 січня 1918 рр. (Копії). – Оп. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 1 – 100.

1. 20 *Журнали* засідань ради народних міністрів з № -8 від 21 січня до № 60 від 27 квітня 1918 (Копії). – Оп.1 – Од. зб. 65. – Арк. 1 – 94.

1. 21 *Листування* між Радою міністрів Української Центральної Республіки і Радою Народних комісарів Російської Радянської Республіки про місце для проведення мирних переговорів. Посвідчення членів Центральної Ради, уповноважених вести мирні переговори і підписувати договір. – Оп. 2 – Од. зб. 10. – Арк. 1 – 29.

Ф. 3286. Центральний комітет Української соціал-демократичної робітничої партії, м. Київ 1917-1918 рр.

1. 22 *Протоколи* 4 з'їзду Української соціал-демократичної робітничої партії в Києві 30 вересня – 3 жовтня 1917. – Оп. 1 – Од. зб. 1. – Арк. 1 – 32.

1. 23 *Протоколи* 4 з'їзду УСДРП. – Оп. 1 – Од. зб. 2. – Арк. 1 – 59.

Ф. 3619. Посольство Української Народної Республіки в Німеччині м. Берлін

1. 24 *Листування* з міністерством закордонних справ УНР. Його розпорядження і обіжники, доповіді і інформації посла, копії поданих нот по виконанню доручень міністерства січень 5-20 1919. – Оп. 1 – Од. зб. 1. – Арк. 1 – 94.
1. 25 *Розпорядження* по посольству, командировочні посвідчення дипломатичних кур'єрів. – Оп. 1 – Од. зб. 11. – Арк. 1 – 13.
1. 26 *Обіжники* і листи міністерства закордонних справ УНР, звіти посольства міністру за 1920 і окремі частини його (5-25 січня 1921 р.) . – Оп. 1 – Од. зб. 12 . – Арк. 1 – 39.
1. 27 *Про* ліквідацію військово-санітарної місії в Берліні і передачу її справ посольству (21 січня – 20 червня 1921). – Оп.1 – Од. зб. 17. – Арк. 1 –190.
1. 28 *Листування* з українськими емігрантськими організаціями в Берліні по допомозі їм в роботі (5 січня – 23 липня 1920) . – Оп. 2. – Од. зб. 18. – Арк. 1 –33.

Ф. 3696. Міністерство Закордонних Справ УНР 1918-1922

1. 29 *Доповіді* посла УНР в Берліні про роботу посольства та політичних питань. Протоколи нарад послів держав, що утворилися з колишньої Росії, записка про діяльність Скоропадського в Берліні і інші (3 січня – листопад 1919). – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 1 – 39.
1. 30 *Протоколи* конференції голів дипломатичних місій УНР в різних державах і міністерства в серпні 1919 р. в м. Карлсбаді (рукописні оригінали) 6 -14 серпня 1919. – Оп. 1 – Од. зб. 68. – Арк. 1 – 57.
1. 31 *Штати* міністерства та розпорядження про зміну штатів (14 квітня 1921р . – 5 травня 1922) . – Оп. 2. – Од. зб. 131. – Арк. 1 – 22.
1. 32 *Листування* з посольством УНР в Німеччині про надсилку звітів, про фінансове становище та про дипломатичну діяльність місії за кордоном (10 травня – 1 серпня 1919) . – Оп. 2 – Од. зб. 307. – Арк. 1 – 48.
1. 33 *Листування* з послом УНР в Німеччині про відношення держав Європи до уряду УНР, до східного питання, про діяльність групи Скоропадського за кордоном та з інших питань (10 травня – 24 грудня 1920) . – Оп. 2 – Од. зб. 349. – Арк. 1 – 117.
1. 34 *Документи* про діяльність бувшого надзвичайного посла УНР Миколи Порша в Німеччині (11 грудня 1920 р. – 16 березня 1921 р.) . – Оп. 2 – Од. зб. 391. – Арк. 1 – 21.

Ф. 3795. Українська господарська академія в чехословацької республіці м. Подебради 1922-1927

1. 35 *Кість А.:* „Ідейний напрямок української кооперативного руху” 1927. – Оп. 2 – Од. зб. 163. – Арк. 1 – 119.

Ф. 3807. Особистий фонд А. Жука, члена РУП – УСДРП

1. 36 *Матеріали* з історії РУП-УСДРП: Розвиток і діяльність РУП-УСДРП за період з 1901 – 1907 рік; організація на Полтавщині, Чернігівщині та інших губерніях. – Оп.1. – Од. зб. 4. – Арк. 1 – 280.
1. 37 *Матеріали* з історії РУП – УСДРП: розвиток і діяльність РУП – УСДРП за період з 1901 по 1907 рік, організації: Київська, Катеринославська, Петербурзька, Херсонська, Харківська та інші. – Оп. 1 – Од. зб. 8. – Арк. 1 – 245
1. 38 *Матеріали* з історії РУП – УСДРП: конференції та з'їзди РУП – УСДРП (1901 – 1920 рр.). – Оп. 1 – Од. зб. 10. – Арк. 1 – 244.
1. 39 *Матеріали* з історії РУП – УСДРП: листування членів РУП – УСДРП 1905 – 1907 рр. – Оп. 1 – Од. зб. 12. – Арк. 1 – 185.
1. 40 *Листи* Лозинка до Скорописа Русової у видавничих справах та Амстердамського Конгресу 1904 р. – Оп. 2. – Од. зб. 16. – Арк. 1 – 18.
1. 41 *Протоколи* засідання другого з'їзду Революційної української партії (РУП) та інші матеріали та документи в справі з'їзду. Оригінали (1904 р.) – Оп. 2 – Од. зб. 17. – Арк. 1 – 60.
1. 42 *Листи* членів Революційної української партії до Д. Антоновича, В. Винниченка, Гайдамаки, Н. Грінченка, М. Сахорова, А. Кучерявенка, М. Порша, К. Чайковської, Чумака, Фідоровського, Л. Юркевича, Гордого в партійних справах (1905 р.). – Оп. 2 – Од. зб. 18. – Арк. 1 – 145.
1. 43 *Статут* Київського комітету РУП, звіти: ЦК РУП, Київської Вільної Громади за 1904 р., конференція Полтавського, Лубенського та Харківського комітетів, Ніжинського комітету і Глухівської організації та інші документи з внутрішнього життя РУП (1904 – 1905 рр.). – Оп. 2 – Од. зб. 21. – Арк. 1 – 42.
1. 44 *Историческая* справка А. Жука о Лубенском земстве . – Оп. 2 – Од. зб. 29. – Арк. 1 – 8.
1. 45 *Воспоминания* Андрея Жука о его жизни и деятельности в период 1903-1905 гг. – Оп. 2 – Од. зб. 32. – Арк. 1 – 27.
1. 46 *Воспамянания* А. Жка о перебывания его в тюрьме и войске в 1904 – 1905 гг. – Оп. 2 – Од. зб. 33. – Арк. 1 – 24.
1. 47 *Приветственные* письма в связи с 30-летним юбилеем литературной и кооперативной деятельности Андрея Жука (редактора ревизионного союза украинских кооперативов) с приложениям газет „Дило” „Америка” и др. (1907 – 1939 гг.). – Оп. 2 – Од. зб. 47. – Арк. 1 – 156.
1. 48 *Протоколы* собрания заграничной группы УСДРП, письма Жуку и вырезки из газет (1903 – 1939 гг.). – Оп. 2 – Од. зб. 48. – Арк. 1 – 210.
1. 49 *Доклад* Центрального Комитету РУП Международному социалистическому конгрессу в Амстердаме, письма, вырезки из газет о деятельности парти УСДП, „Бунду” и других с приложением еженедельника „Прапор” и газеты „Дило” 1904 – 1916 гг. – Оп. 2 – Од. зб. 51. – Арк. 1 – 159.
1. 50 *Статьи* и письма в редакции газет „Слово”, „ Гасло”, „Праця”, „Роботник” и переписка с корреспондентами (1907 – 1912 гг.). – Оп. 2 – Од. зб. 53. – Арк. 1 – 259.

Ф. 4660. Київський комітет Української соціал-демократичної партії, м. Київ

1. 51 *Протоколи* партії по національному и аграрному вопросу, устав рабочева клуба „Праця” и другие документы украинской социал-демократической рабочей партии 1917 г. – Оп. 1. – Од. зб. 1 – 6 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 266. Центральний Комітет Української соціал-демократичної робітничої партії

1. 52 *Протоколи*, резолюції з'їздів та конференцій УСДРП її місцевих органів. Статути, листівки, звернення, листування УСДРП. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 1 – 146.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 274. Киевское губернское жандармское управление

1. 53 *Дело* о деятельности украинской буржуазной националистической партии „Спілка” (21 января 1907 – 5 июля 1912 гг.) . – Оп. 1. – Од. зб. 2033. – Арк. 1 – 64.

1. 54 *Дело* о передаче крестьянином Бабичем А. листовки Киевского комитета УСДРП кр-ну Савенку на ст. Киев I (17 февраля 1910 – 3 мая 1910 гг.) . – Оп. 1 – Од. зб. 2683. – Арк. 1 – 46.

1. 55 *Переписка* с киевским уездным исправником и Киевским охранным отделением о переезде на другое место жительства членов УСДРП Порша Н. В . и Солохненко С. С., находящихся под негласным надзором полиции (23 мая – 15 сентября 1910 г.) . – Оп. 1 – Од. зб. 2768. – Арк. 1 – 6.

1. 56 *Сведения* о лицах, подлежащих обыску и аресту (1911-1914 гг.). – Оп. 4. – Од. зб. 303. – Арк. 1 – 624.

1. 57 *Дело* о деятельности кооперативных об-в в городе Киеве (13 февраля 1915 – 23 августа 1916) . – Оп. 4 – Од. зб. 501. – Арк. 1 – 139.

Ф. 275. Киевское охранное отделение

1. 58 *Дело* о разработке писем полученных агентурным путем (январь – 21 мая 1910 г.). – Оп. 1. – Од. зб. 2227. – Арк. 1 – 696.

1. 59 *Переписка* с Черниговским, Харьковским ГЖУ и другими учреждениями о политической проверке разных лиц (26 сентября 1911 – 5 февраля 1912). – Оп. 1 – Од. зб. 2521. – Арк. 1 – 357.

1. 60 *Переписка* с киевским полицмейстером о пересылки в охранный отделений устава и списка учредителей товарищества „Наша кооперация” (19 марта – 29 марта 1913 г.). – Оп. 1 – Од. зб. 2824. – Арк. 1 – 8.

Ф. 304. Харьковское охранное отделение

1. 61 *Донесение* в Департамент полиции и переписка с Харьковским губернским жандармским управлением о лицах, принадлежащих к украинской националистической партиям „РУП”, „НУП” и др. Об открытии памятника поэту Котляревському в Полтаве (8 февраля 1903 – 8 декабря 1904) . – Оп. 2 – Од. зб. 11. – Арк. 1 – 310.

Ф. 320. Полтавское губернское жандармское управление

1. 62 *Переписка* с Департаментом полиции о дознании о лицах, обвинявшихся в принадлежности к Полтавской группе „РУП” (19. 5. - 2. 10. 1904) – Оп. 1 – Од зб. 206. – Арк. 1 – 263.

1. 63 *Переписка* с департаментом полиции и жандармскими управлениями со сведениями о лицах принадлежавших к РСДРП и к другим партиям; о политической проверки разных лиц 11.1. 1906 – 26.8. 1906. – Оп. 1 – Од. зб. 774 . – Арк. 1 – 186.

Ф. 705. Юго-Восточное районное охранное отделение

1. 64 *Переписка* с Департаментом полиции, жандармскими управлениями и охранными отделениями о перлюстрации писем со сведениями о лицах, принадлежащих к украинской буржуазной националистической партии „УСДРП”; список членов Харьковской „Студентської української громады” (10 января – 30 декабря 1910). – Оп. 2 – Од. зб. 78. – Арк. 1 – 103.

Ф. 1235 – Грушевські – історик та філолог

1. 65 *Порша М.* (3 листопада 1910 – 9 березня 1912). – Оп. 1. – Од. зб. 703. – Арк. 1 – 10.

Ф. 1335. Волынское губернское жандармское управление

1. 66 *Дело* о распространении листовок ЦК РСДРП „Ко всем рабочим и работницам” Житомирской организации РСДРП „Ко всем запасным рядовым”, Волынского комитета партии эсеров. „Запасные. К Вам наше слово” и другой нелегальной литературы в городах Житомире, Ровно и других (8 ноября 1904 – 23 апреля 1905) . – Оп. 1 – Од. зб. 144. – Арк. 1 – 822.

Державний архів м. Києва

Ф. 16. Київський університет

1. 67 *Порш М.* – Оп. 464 – Од. зб. 8494. – Арк. 1 – 10.

Ф. 161. Киевский союз учреждений мелкого кредита 1910 – 1918

1. 68 *Протоколы* заседаний кооперативной секции Всероссийской выставки в г . Киеве в 1913 г; положение бюро секции, об экспертизе, доклады бюро секции 1912 г. – Оп. 1 – Од. зб. 10. – Арк. 1 – 108.

1. 69 *Проект* программы и наказ Всероссийского съезда; положение о съезде и протокол заседания оргкомитета съезда об утверждении положения 1913 г. – Оп. 1 – Од. зб. 12. – Арк. 1 – 89.

1. 70 *Переписка* кооперативной секции Киевской Всероссийской выставки в 1913 г. С кооперативными организациями о представлении экспонатов, опись экспонатов на выставке 1913 г. – Оп. 1 – Од. зб. 14. – Арк. 1 – 110.

Державний архів Полтавської області

Ф. 138. Прокурор Полтавского окружного суда, м. Полтава Полтавської губернії

1. 71 *Наблюдательское* дело по дознанию о националистической Полтавской группе революционной украинской партии. – Оп. 1. – Од. зб. 78. – Арк. 1 – 86.

**Національний канадський національний архів, м. Торонто
(National archive of Canada)**

A. Zhuk Collection MG30C167

1. 72 *Notebook*. – Vol.1. – Fil. 10.
1. 73 *Mykola Porsh* (USDRP) . – Vol. 3. – Fil. 46.
1. 74 *Porsh* (1908 – 1912) . – Vol. 4. – Fil. 7.
1. 75 *Porsh M.* (Berlin) 1926, 1928. – Vol. 24. – Fil. 7.

Інститут рукописів, Національна бібліотека України імені

В. І. Вернадського

Ф. 1. Літературні матеріали

1. 76 „*Буйні фантазії на хисткому ґрунті*”. Рецензія на працю М. Порша „Із статистики України” . – Од. зб. 33552. – Арк. 1 – 17 арк.

Ф. 159. „Русов Олександр Олександрович”

1. 77 *Лист* Олександрю Русову про підготовку видання української газети 1 листопада 1905 р. з Києва. – № 144. – Арк. 1 – 4 арк.

2. Опубліковані документи

2. 78 *Українська* Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 558 с.
2. 79 *Українська* Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 421 с.
2. 80 *Четвертый* Объединительный съезд РСДРП: Протоколы. – М.: Госпоиздат, 1959. – 529 с.

3. Науково-публіцистична спадщина М. Порша

3. 81 *Гордієнко М.* Депутати з України в Третій Думі і українська національна справа // Слово. – 1907. – 25 ноября
3. 82 *Гордієнко М.* До сучасного становища народного господарства в Росії // Слово. – 1909. – 22 марта
3. 83 *Гордієнко М.* Металургійний трест і робітничий клас // Слово. – 1908. – 27 апріля
3. 84 *Гордієнко М.* Нова Дума // Слово. – 1907. – 20 октября
3. 85 *Гордієнко М.* Нові вибори до Думи Державної і українські партії. // Слово. – 1907. – 4 августа
3. 86 *Гордієнко М.* Капитализм и русская культура на Украине // Украинская жизнь. – 1912. – № 9. – С.16 – 31.
3. 87 *Гордієнко М.* Україна в державному бюджеті Росії // Літературно-науковий вісник. – 1912. – Т.59. – Кн. 7/8. – С.138 – 153.
3. 88 *М. Г.* Пів року роботи Третьої Думи Державної // Слово. – 1908. – 20 апріля
3. 89 *М. Г.* Українська кооперація в 1913 році // Наша кооперація. – К. 1914, – №2. – С.12.
3. 90 *М. Ч.* Національні організації пролетаріату // Вільна України. – 1906. – Ч. 3. – С. 59 – 80.

3. 91 *М. Ч.* Національно-культурна праця і робітничий клас // Слово. – 1909. – 5 апреля.
3. 92 *Порш М.* Автономія України в світлі соціал-демократичної критики // Вільна Україна . – 1906. – Ч. 3. – С.22 – 28.
3. 93 *Порш М.* Автономія України і соціал-демократія. – К.: „Відродження”. – 1917. – 71с.
3. 94 *Порш М.* Державний бюджет Росії. // ЛНВ. – К., 1911 – Т.58. – Кн. 8. – С. 137 – 178.
3. 95 *Порш М.* Державний бюджет Росії. // ЛНВ. – К., 1912 – Т. 59. – Кн. 9. – С. 401 – 428.
3. 96 *Порш М.* З приводу неіснуючого питання // Праця. – 1905. – Ч.13 –14. – С. 5
3. 97 *Порш М.* Із статистики України. – К., [Друк. Н. Т. Корчак-Новіцького] 1907. – 27 с.
3. 98 *Порш М.* Кооперативний націоналізм // Слово. – 1909. – 26 апреля
3. 99 *Порш М.* П. Струве в українській справі // ЛНВ. – К., 1912. – Т. 58. – Кн. 4 . – С. 321 – 343.
3. 100 *Порш М.* Про автономію України. – К.: „Знання то сила”. – 1913. – 45 с.
3. 101 *Порш М.* Національне питання та виборча агітація на Україні // Літературно –Науковий Вісник. – 1907. – Кн.1. – С. 38 – 42.
3. 102 *Порш М.* Робітництво України. Нариси по статистиці праці // Записки українського наукового товариства у Києві. – К., 1913. – Кн. 11. – С. 109 –131.
3. 103 *Порш М.* Робітництво України. Нариси по статистиці праці // Записки українського наукового товариства у Києві. – К. 1913, – Кн. 12. – С. 131 –157.
3. 104 *Порш М.* Руїна народного господарства. // Слово. – 1908. – 13 іюля.
3. 105 *Порш М.* Статистика землеволодіння в 1905 і мобілізація земельної власності на Україні від 1877 по 1905 р. Одбитки з журналу „Україна”. – К., 1907. – 68 с.
3. 106 *Порш М.* Страшне лихо робітниче // Слово. – 1908. – 6 іюля
3. 107 *Порш М.* Україна і Росія на робітничому ринку. – К., 1918. – 145 с.
3. 108 *Чацький М.* Наші організаційні завдання // На теми дня. – 1910. – С. 23 – 46.
3. 109 *Чацький М.* Сучасний момент в життю української нації і завдання української соціал-демократії // На теми дня. – 1910. – С. 1 –17.

4. Періодичні видання

4. 110 *Вісті з Української Центральної Ради.* – №15 –16. – вересень 1917
4. 111 *Вісті з Української Центральної Ради.* – №18 – листопад 1917
4. 112 *Вісті з Української Центральної Ради.* – №22 –23 – листопад 1917
4. 113 *Киевская мысль.* – 1913. – 2 августа
4. 114 *Киевская мысль.* – 1917. – 26 октября
4. 115 *Народна Армія.* – 1993. – 24 червня
4. 116 *Народна Воля.* – 1917. – 10 липня

- 4. 117 *Народна воля*. – 1917. – 14 липня.
- 4. 118 *Народна Воля*. – 1917. – 16 липня
- 4. 119 *Народна Воля*. – 1917. – 18 серпня
- 4. 120 *Народна Воля*. – 1917. – 23 серпня
- 4. 121 *Народна Воля*. – 1917. – 20 грудня
- 4. 122 *Нова Рада*. – 1917. – 1 липня
- 4. 123 *Нова Рада*. – 1917. – 15 липня.
- 4. 124 *Рада*. – 1906. – 22 грудня
- 4. 125 *Рада*. – 1907. – 25 січня
- 4. 126 *Рада*. – 1907. – 27 квітня
- 4. 127 *Рада*. – 1913. – 9 августа
- 4. 128 *Робітничка газета*. – 1917. – 29 червня
- 4. 129 *Робітничка газета*. – 1917. – 14 липня
- 4. 130 *Робітничка газета*. – 1917. – 28 вересня
- 4. 131 *Робітничка газета*. – 1917. – 4 жовтня
- 4. 132 *Робітничка газета*. – 1917. – 5 жовтня
- 4. 133 *Робітничка газета*. – 1917. – 7 жовтня
- 4. 134 *Робітничка газета*. – 1917. – 20 жовтня
- 4. 135 *Робітничка газета*. – 1917. – 25 жовтня
- 4. 136 *Робітничка газета*. – 1917. – 17 листопада
- 4. 137 *Робітничка газета*. – 1917. – 30 грудня
- 4. 138 *Робітничка газета*. – 1917. – 31 грудня
- 4. 139 *Робітничка газета*. – 1918. – 5 січня
- 4. 140 *Робітничка газета*. – 1918. – 9 січня
- 4. 141 *Робітничка газета*. – 1918. – 10 березня
- 4. 142 *Робітничка газета*. – 1918. – 31 березня
- 4. 143 *Робітничка газета*. – 1918. – 16 квітня
- 4. 144 *Робітничка газета*. – 1918. – 17 квітня
- 4. 145 *Слово*. – 1909. – 18 января
- 4. 146 *Слово*. – 1909. – 9 мая

5. Спогади, щоденники

- 5. 147 *Винниченко В.* Щоденник. Том.І 1911-1920. Видання канадського інституту український студій і комісій УВАН у США для вивчення і публікації спадщини В. Винниченка. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1980. – 390 с.
- 5. 148 *Галаган М.* З моїх споминів (80-ті роки до світової війни). – Львів: Червона калина, 1930. – 228с.
- 5. 149 *Гольденвейзер А.* Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. – М. –Л., 1930. – С.1 – 63.
- 5. 150 *Коллард Ю.* Спогади юнацьких днів 1897-1906: Українська студентська громада в Харкові і революційна українська партія (РУП). – Торонто: Срібна сурма, 1972. – 234 с.

5. 151 *Могилянский Н.* Трагедия Украины // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.-Л., 1930. – С.115 –135.
5. 152 *Петрів В.* Спомини з часів української революції (1917 – 1921). – Л., 1927. – Частина 1: До Берестейського миру. – 83 с.
5. 153 *Порш М.* На спільному шляху // Симон Петлюра в молодості. Збірка споминів (під редакцією А. Жука). – Л., 1936. – С. 31 –54.
5. 154 *Скоропадський П.* Спогади. – Київ-Філадельфія, 1995. – 198 с.
5. 155 *Сумський С.* Одиннадцять переворотів // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.-Л., 1930. – С. 99 –114.
5. 156 *Чеботарів М.* Визвольні змагання очима контрозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – К.: Темпора, 2003. – 288 с.
5. 157 *Чикаленко Є.* Уривок з моїх споминів за 1917 р. – Прага, 1932. – 48 с.
5. 158 *Чикаленко Є.* Щоденник. Том II. – К. : Темпора, 2004. – 416 с.

Література

6. Монографії, брошури, статті, енциклопедичні видання

6. 158 *А-ко А.* Соціалістичні організації на Україні: Українська соціаль-демократична робітничка партія // Праця. – 1909. – Ч.1. – С. 23 – 34.
6. 159 *Андрусин Б.* У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. /Федерація профспілок України / – К., 1995. – 192 с.
6. 160 *Бенздя П.* До історії революційного руху на Україні // Життя і революція. – 1926. – №11. – С. 82 – 89.
6. 161 *Бойко О.* Український Національний Союз і організація протигетьманського повстання // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 рр. – К., 2002. – С. 177–179.
6. 162 *Верстюк В., Горобець В., Толочко О.* Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси: В 3 т. – Т.1: Українські проекти в Російській імперії. – К.: Наукова думка, 2004. – 501с.
6. 163 *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Центральної Ради. Біографічний довідник . – К.: Стилос, 1999. – 254с.
6. 164 *Верстюк В., Солдатенко В.* Політична історія України ХХ ст.: У 6 т.– Т. 2. – Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920). – К.: Генеза, 2003. – 480 с.
6. 165 *Верстюк В., Осташко Т.* Політик, посол, вчений (М. Порш) // Історичний календар. – К.: Українська хата, 1999. – Випуск п'ятий. – С. 308 –309.
6. 166 *Винатович І.* Аграрна політика українських урядів 1917-1920 // Український історик. – Мюнхен, 1967. – №3/4. – С. 2 – 6.
6. 167 *Висоцький О.* Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні). Монографія. – Дніпропетровськ: ДДФЕІ, 2001. – 160 с.

6. 168 *Гайдалемівський П.* Українські політичні партії. Їх розвиток і програми. – Зальцведель: Накладом укр. військ. місії, 1919. – 44с.
6. 169 *Гамрецький Ю.* До питання про тактику більшовиків щодо Центральної Ради в листопаді 1917 р. // Український історичний журнал. – 1965. – №. 3 – С. 65 –77.
6. 170 *Гамрецький Ю.* О расколе УСДРП и выделении из ее состава левых групп // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. Матер. конф. / Под общ. Ред. акад. И. И. Минца / – М.; Калинин: Изд-во КГУ, 1980. – С. 21 – 29.
6. 171 *Гермайзе О.* 25-ліття Революційної Української партії // Життя й революція. – 1925. – №. 3. – С. 20 –24.
6. 172 *Гермайзе О.* Нариси з історії революційного руху на Україні. Революційна Українська Партія (РУП). – Х., 1926. – 322 с.
6. 173 *Гирич І* Канадський архів Андрія Жука // Молода нація. – 2002. – № 3 (24). – С. 168 – 176.
6. 174 *Головченко В.* Від „Самостійної України” до Союзу визволення України: нариси з історії української соціал-демократії на початку ХХ ст. – Х.: Майдан, 1996. – 190 с.
6. 175 *Головченко В.* Політичний портрет Мар’яна Меленевського // Київська старовина . – 2000. – №4. – С. 94 –98.
6. 176 *Голубко В.* Армія Української Народної Республіки 1917 – 1918. Утворення та боротьба за державу. – Л.: Кальварія, 1997. – 288 с.
6. 177 *Гусев В.* До століття заснування Революційної української партії // Політологічний вісник. – 2001. – №.8. – С.78 – 86.
6. 178 Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр., і доповн. – К.: Генеза, 2002. – 1178 с.
6. 179 *Дорошенко В.* Революційна Українська Партія (1900 – 1905 рр.): Нарис з історії української соціал-демократичної партії. – Л.-К.: Видання ЦК УСДРП, 1921. – 38 с.
6. 180 *Дорошенко В.* Українство в Росії. Новіші часи. – Відень: накладом Союзу Визволення України, 1916. – 116 с.
6. 181 *Дорошенко Д.* Історія України. 1917 – 1923: У 2-т. – Ужгород: Друкарня „Свобода”, 1932. – Т.1. Доба Центральної Ради. – 437 с.
6. 182 *Дучинський А.* Революційна Українська Партія (РУП) на Полтавщині за архівними матеріалами 1900 – 1905 років // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ ст. – К.: Державне видавництво України, 1928. – Кн. 2. – С. 283 – 320.
6. 183 *Енциклопедія українознавства.* – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1996. – Т.6. – С.2273.
6. 184 *Єрошевич П.* З боротьби українського народу за свою незалежність // За державність. – Каліш, 1938. – Зб. 8. – С.10 –13.
6. 185 *Жук А.* Автобіографія Дмитра Антоновича // Сучасність. – 1962. – №1. – С. 102 – 111.
6. 186 *Жук А.* Пам’яті Миколи Порша (1877-1944) (3 нагоди 85-ліття з дня народження) // Сучасність . – 1962. – №1. – С. 52 – 66.

6. 187 *Заводовський А.* Ідея майбутньої української державності в соціал-демократичній пресі Наддніпрянщини початку ХХ ст. // Політологічний вісник . – 2001. – №.8. – С. 110 – 118.
6. 188 *Залевський К.* Национальные партии в России. Украинские партии // Общественное движение в России в начале ХХ века. / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова / – Спб., 1914. – Т. 3, Кн.5. – С. 227 – 344.
6. 189 *История Украинской ССР* в десяти томах. – Т. 5: Украина в период империализма (начало ХХ в.). – К.: Наукова думка, 1983. – 558 с.
6. 190 *Ллюхіна Л., Кормич А.* Тактика більшовиків щодо УСДРП і „Спілки” // Наукові праці з питань політичної історії. – Вип. 169. Більшовики і непролетарські партії Росії на етапі буржуазно-демократичної революції. – К.: Либідь, 1991. – С. 124 –129.
6. 191 *Капелюшний В.* Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історії українських національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. – К.: Нора-Прінт, 2001. – 103 с.
6. 192 *Капелюшний В.* Здобута і втрачена незалежність. Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.). – К.: Олан, 2003. – 607с.
6. 193 *Касьянов Г.* Український соціалізм: люди, партії, ідеї (початок ХХ сторіччя) // Політологічні читання. – К., 1992. – №2. – С.104 –107.
6. 194 *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі ХІХ-ХХ століть. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
6. 195 *Коваль В.* „Областнікі” // Наш Голос. 1911. – Ч.6 – 8. – С. 347 – 351.
6. 196 *Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко.* Шляхом національного відродження: національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини 1900-1907. – К.: Стилос. – 1998. – 226 с.
6. 197 *Кононенко К.* Україна і Росія: соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917-1960. – Мюнхен, Б.в 1965. – 529с.
6. 198 *Кооперативна нарада в Земстві* // Наша кооперація. – 1913. – № 22. – С. 17.
6. 199 *Копиленко О.* „Сто днів” Центральної Ради. – К.: Либідь, 1992. – 138 с.
6. 200 *Короткий* нарис партійної історії // Наш голос. – 1911. –Ч.6-8. – С. 277 – 294.
6. 201 *Кравчук М.* Збройні сили Української Народної Республіки // Право України . –1998. – № 7. – С. 102 – 110.
6. 202 *Кривоший Г.* Армія і Центральна Рада // Україна ХХ століття: історія та право. – 1998., Випуск. 1. – С. 66 – 69.
6. 203 *Кульчицький С., Солдатенков В.* Володимир Винниченко. – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 2005. – 376 с.
6. 204 *Курас І.* Повчальний урок історії (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). – К.: Політвидав, 1986. – 185 с.
6. 205 *Курас І.* Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К.: Наукова думка , 1978. – 314 с.

6. 206 *Левенець Ю. А., Кармазіна М. С., Назорна Л. П.* Політична історія України ХХ ст.: У 6т. / Редколегія І. Ф. Курас (голов) та ін. /– Т. 1. На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917). – К. : Генеза, 2002. – 420 с.
6. 207 *Лисяк-Рудницький І.* Історичне есе. В 2-х т. – К.: Основи, Т.1. – 520 с.
6. 208 *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.
6. 209 *Лозинський М.* Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання // Літературно-Науковий Вісник. – 1906. – Т. 36 . – С. 216 –217.
6. 210 *Лукашевич П.* Украинские национальные партии // Вестник жизни. – 1906. – №1. – С. 39 –40.
6. 211 *Любовець О. М.* Українські партії й політичні альтернативи 1917-1920 років: монографія. – К.: Основа, 2005. – 445с.
6. 212 *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції 1917 – 1921. – Т.1 Центральна Рада – Гетьманат – Директорія. – Прага, 1942. – 212 с.
6. 213 *Мала енциклопедія етносторонності / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького/.* – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
6. 214 *Меша В.* Українське національне відродження 1905-1914 років (історіографія проблеми). – К.: Наукова думка, 2004. – 157с.
6. 215 *Михальський І.* Твори партійних лідерів та провідних діячів українського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. як джерело з історії українських політичних партій // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірник наукових праць. – У двох частинах. – К., 2003. – Частина 2. – С. 82 – 97.
6. 216 *Мірчук П.* Від Другого до Четвертого універсалу. – Торонто, Б. в., 1955. – 70с.
6. 217 *Мірчук П.* Українсько-московська війна 1917 – 1919. – Торонто, Б. в., 1957. – 80 с.
6. 218 *Назарук О.* До історії революційного часу на Україні: українські політичні партії, їх союзи і теорії. – Вінніпег, Б. в., 1924. – 181с.
6. 219 *Павко А.* Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії, організації у громадському житті України модерної доби. – К.: Видавництво „Плеяди”, 2002. – 552 с.
6. 220 *Павко А.* Політичні партії, організації в Україні: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець ХІХ століття – лютий 1917 р. – К.: Видавництво „Плеяди” , 1999. – 248 с.
6. 221 *Павленко Ю., Храмов Ю.* Українська державність у 1917-1919 рр. – К.: „Манускрипт”. – 1995. – 261 с.
6. 222 *Палієнко М., Срібняк І.* Матеріали колекції Андрія Жука Національного архіву Канади як джерело вивчення історії України // Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану Марка Яковича Варшавчика. – К., 1999. – С. 168-175.
6. 223 *Панюк А., Рожик М.* Історія становлення української державності. – Л. Видавництво „Центр Європи”. – 1995. – 163 с.

6. 224 *Петлюра С.* „М. П-Ш. Автономія України в світлі „соціал-демократичної критики”. Відповідь П. Лукашевичу. Відбиток з 4-го числа „Вільної України” Спб. 1906 // Літературно-Науковий Вісник. – 1907. – Т. 37. – Кн.1. – С. 182-185.
6. 225 *Революционная украинская партия // Украинская советская энциклопедия.* – К.: Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1984. – Т. 11. – Кн. 1. – С. 134.
6. 226 *Рибалка Л.* Про одну заяву // Наш Голос. – 1911. – Ч.6-8. – С.360 – 375.
6. 227 *Річицький А.* Центральна Рада від лютого до жовтня. Нарис з історії української революції. – Х.: Державне видавництво України, 1928. – 62 с.
6. 228 *Риш А.* Очерки по истории украинской социал-демократической „Спілки”. – Х.: Политиздав, 1926. – 133 с.
6. 229 *С. В.* Неіснуюче питання // Праця. – 1905. – Ч. 11. – С. 2 – 6.
6. 230 *С. В.* Ще про неіснуюче питання // Праця. – 1905. – Ч. 12. – С. 4 – 5.
6. 231 *Савченко В.* Время и судьбы. Симон Петлюра. – Х., Фолио 2004. – 201с.
6. 232 *Сарбей В.* Критика В. І. Леніним буржуазно-націоналістичної концепції лідерів УСДРП та її історіографічне значення // Український історичний журнал. – 1966. – № 3. – С. 53 – 59.
6. 233 *Семенко В.* Історія Східної України. Поневолення кайданів (1917-1922 роках). – Х.: Основи, 1995. – 189 с.
6. 234 *Сідак В.* Національні спецслужби в період Української революції 1917-1921рр. (невідомі сторінки історії). – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 1998 . – 244 с.
6. 235 *Смуток П.* Краєва автономія України // Вільна Україна. – 1906. – Ч. 3. – С. 28 – 40.
6. 236 *Солдатенко В.* Збройні сили в Україні (грудень 1917р. – квітень 1918р.) // Український історичний журнал. – 1992. – №12. – С. 48 – 54.
6. 237 *Солдатенко В.* Українська революція. Концепція та історіографія. – К.: Просвіта, 1997. – 426 с.
6. 238 *Солдатенко В.* Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). – К.: Пошуково-видавниче агентство „Книга пам’яті України”, Видавничий центр „Просвіта”, 1999. – 508 с.
6. 239 *Солдатенко В.* Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 973 с.
6. 240 *Солдатенко В., Бевз Т.* Микола Порш – лідер українських соціал-демократів // Історія України. – 1997. – № 44. – С. 4 – 5.
6. 241 *Солдатенко В., Бевз Т.* Микола Порш – лідер українських соціал-демократів // Історія України. – 1998. – № 4. – С. 3.
6. 242 *Солдатенко В., Кривошея В.* Революційна Українська Партія // Віче. – 1998. – №1. – С. 128 – 140.
6. 243 *Стасюк М.* Автономія і розвиток продукційних сил на Вкраїні – Спб., 1907. – 45 с.
6. 244 *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР в 7 томах. – Скрантон, Б. в., 1962. – Том.1. Власними силами – 272 с.

6. 245 *Степанюк В., Довбищенко Я.* З історії українського соціально-демократичного руху (1900-1918 рр.) – Харків, 1918. – 42 с.
6. 246 *Стрельський Г.* Українська дипломатія національно-державного відродження (1917 – 1920 рр.): Біографічний довідник. – К.: Видавничий дім ДЕМІО, 2000. – 48 с.
6. 247 *Телешун С.* Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. – К., Б. в., 1996. – 130 с.
6. 248 *1917 год на Киевщине. Хроника событий.* – К.: Политиздав, 1928. – 370 с.
6. 249 *Українська загальна енциклопедія. Книга знань в 3-х томах.* – Львів – Станіслав – Коломия., Б. р. – Видавництва кооператива „Рідна школа”. – Том другий. – С. 1123 – 1124.
6. 250 *Украинская социал-демократическая рабочая партия // Украинская советская энциклопедия.* – К., 1984. – Т.11. – Кн.1. – С. 371.
6. 251 *Українське питання в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).* Колективна наукова монографія в трьох частинах. – К.: Альтарнативи, 1999. – Частина третя. – 380 с.
6. 252 *Феденко П.* Ісак Мазепа борець за волю Україні. – Лондон: Наше слово, 1954. – 228с.
6. 253 *Феденко П.* Український рух у 20 столітті. – Лондон: Наше слово, 1959. – 267с.
6. 254 *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. В 4-х. т. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторийських, 1969. – Т. 3. – 169 с.
6. 255 *Хроніка „Українського наукового товариства в Києві” // Записки Українського наукового товариства в Києві.* – К., 1912. – Кн. 10. – С. 159.
6. 256 *Шанковський Л.* Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен., 1957. – 139 с.
6. 257 *Шморгун П.* Украинские мелкобуржуазные партии РУП (УСДРП) и «Спилка» в революции 1905-1907 гг. // Научная сессия по истории первой русской революции 1905-1907 гг.: Тезисы сообщений. – М.: Изд-во МГУ, 1965. – С. 20 – 40.
6. 258 *Щусь О.* Всеукраїнські військові з'їзди // Історичні зошити. – К. 1992. – № 7. – С. 51 – 52.
6. 259 *Юрченко О.* Ліві з УСДРП // Вітчизна. – 1970. – № 10. – С. 160 – 171.

7. Дисертації, автореферати

7. 260 *Барвінська І.* Українсько-німецькі відносини 1917-1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Одеса, 2001. – 211 с.
7. 261 *Бобина О.* Діяльність української соціал-демократичної партії в умовах української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1993. – 200 с.

7. 262 Буравченко С. В. Борьба большевиков Украины против идеологии и политики УСДРП (март 1917- январь 1920 гг.) : Авториф. дис. ... канд. ист. наук: / Киевск. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1981. – 24 с.
7. 263 Головченко В. Ідейне становлення української соціал-демократії та еволюція її поглядів та шляхи і перспективи визвольної боротьби (кінець XIX – початок XX ст.): Дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01. – К., 1998. – 367с.
7. 264 Зінкевич Л. Розпад російської армії та український військовий рух в умовах національної революції на Україні (березень 1917 – лютий 1918): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 1995. – 180 с.
7. 265 Соловійова В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918-1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 1999. – 180 с.
7. 266 Тимошенко О. Національне питання в програмах та діяльності українських партій на початку XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 226с.

ДОДАТКИ

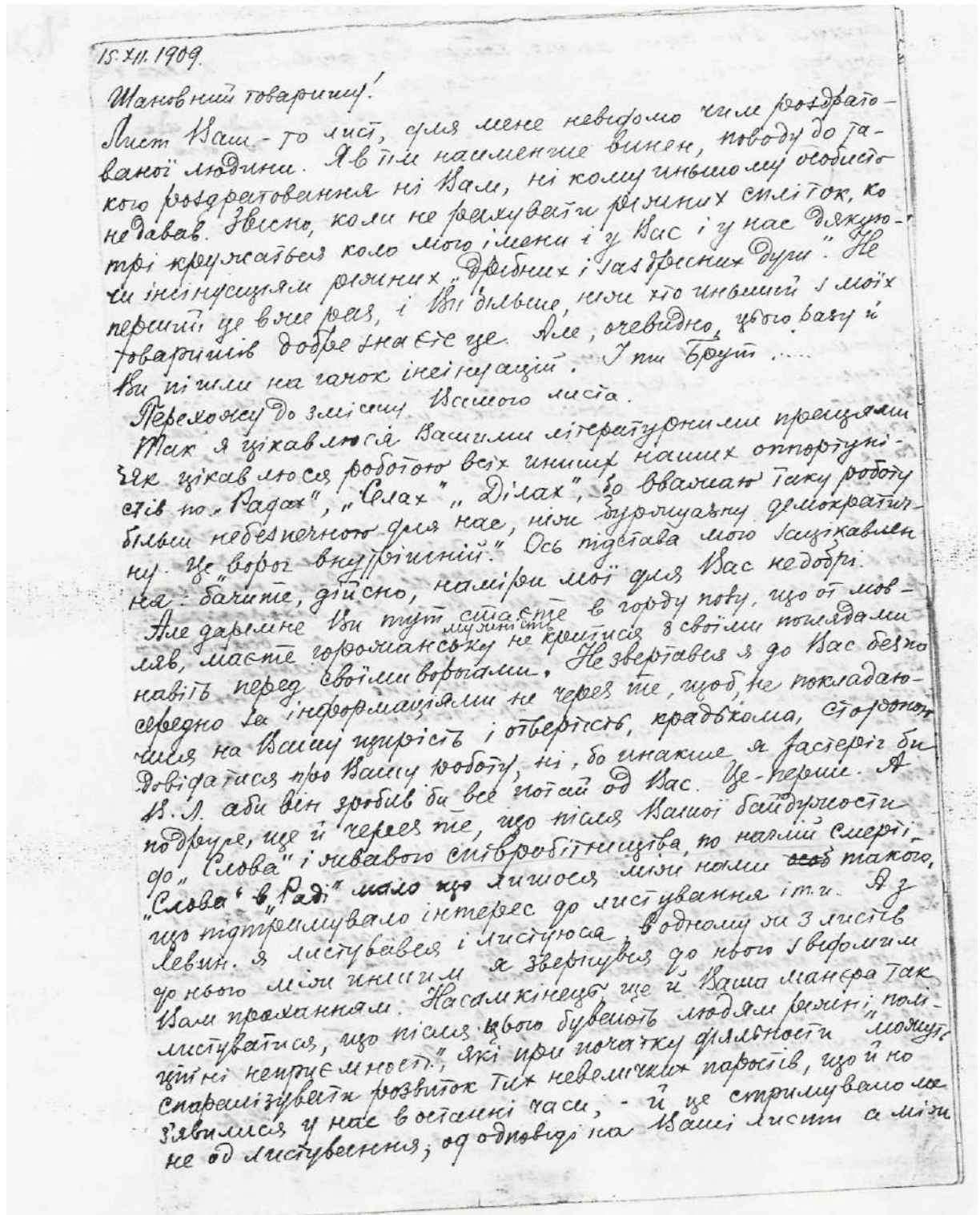
ДОДАТОК А

Студентський квиток М. Порша

ДОДАТОК В

Уривок із листа М. Порша до А. Жука від 15 грудня 1909 р.

ДОДАТОК Г

Псевдоніми та криптоніми М. Порша

Владек, М. Гордієнко, Чацький, Микола, Микола П., Виборець, Полуботок, Микола І, М. В. П., М. Г., М. П., М. Ч., Г-ко М., Мик. П., П-ш М.

Капелюшний В. Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. – К.: Нора-Прінт, 2001. – С. 85; Головченко В. Від „Самостійної України” до союзу визволення України: нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – Х.: Майдан, 1996. – С. 174

ДОДАТОК Д

ПРОТОКОЛЬ

73

25-го ЗАСѢДАНІЯ КООПЕРАТИВНОЙ СЕКЦІИ ВСЕРОССИЙСКОЙ ВЫСТАВКИ 1913г.
въ г. КІЕВѢ

Состоявшася 3-го Мая въ помѣщеніи Кооперативной Секціи подь предсѣдательствомъ Х.А. Барановскаго при секретарѣ Собранія Г.М. Сурень.

Присутствовали: Бухневичъ, Гамалѣя, Галевичъ, Генпенеръ, Гурвичъ, Гулько, Беретти, Доманицкій, Евтушенко, Коліухъ, Кубачинъ, Лещинскій, Мальниковъ, Нарбутъ, Новоселецкій, Полищукъ, Поршъ, Сербиненко, Терниченко, и Черненко.

1. Заслушанъ и утвержденъ протоколъ 24-го засѣданія Кооперативной Секціи.

2. Заслушанъ денежный отчетъ Бюро за апрѣль мѣсяць, отчетъ принятъ къ свѣдѣнію, причемъ высказано пожеланіе, чтобы этотъ отчетъ былъ провѣренъ Ревизионной Комиссіей не позже 10 Мая, просить Бюро сообщить объ этомъ пожеланіи Ревизионной Комиссіи.

3. Заслушавъ докладъ Н.В. Порша по вопросу о помѣщеніи для экспонатовъ Кооперативнаго Отдѣла собраніе постановило просить Бюро приложить всѣ усилія къ тому, чтобы прежнее мѣсто было удержано за Кооперативной Секціей.

4. Заслушавъ докладъ Н.В. Порша о комиссарѣ кооперативнаго Отдѣла Выставки и о его функціяхъ собраніе постановило: не учреждая должности особаго комиссара Кооперативнаго Отдѣла Выставки пригласить опредѣленное лицо для приспособленія помѣщенія подь экспонаты Кооперативнаго Отдѣла, для чего разрѣшить Бюро кредитъ до 200 рублей.

5. Заслушавъ докладъ Поршъ по вопросу о дѣятельности Комитета Выставки въ сферѣ содѣйствія экскурсантамъ, собраніе рѣшило сообщить кооперативнымъ организаціямъ черезъ кооперативную прессу правило объ экскурсіяхъ, а также просить Правленія кооперативовъ заранѣе уѣдомлять Секцію о предполагаемыхъ экскурсіяхъ, а экскурсантовъ-кооператоровъ по прибытіи въ Кіевъ являться предварительно въ Секцію.

6. По вопросу объ ассигнованіи 2 руб. суточныхъ для вознагражденія земскихъ инструкторовъ, приглашенныхъ Потребительской Подсекціей, въ качествѣ объяснителей собраніе ассигновку утвердило. Утверждена также ассигновка въ 15 рублей для пріобрѣтенія дужекъ, на которыхъ будутъ размѣщены карточки потребительныхъ обществъ, присланныя С.-Петербургскимъ Отдѣленіемъ.

Собраніе закрыто въ 9½ ч. вечера.

Товарищъ Предсѣдателя Секціи

Секретарь Собранія

Грещукъ

ДАК. – Ф. 161. – Оп. 1. – Спр. 10 – Арк. 73-73 зв.

ДОДАТОК Є

Робочий графік посла УНР у Берліні Миколи Порша

I Щодня о год. 10.15 ранку доклад радника

II від 11-13 год прийняття партій

III о 13 годині реферат начальника господарчого відділу

IV о годині 13.30 дня доклад радника

V що суботи доклад начальника господарчого відділу

VI Всякі рішення при прийняттю осіб виде посол письмово

Дотична особа передає потім записку відповідному відділові для виконання. Та записка творить основу урядового акту

ЦДАВОВУ. – Ф. 3619. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 8

ДОДАТОК Ж

Уривок із звернення посла УНР в Берліні М. Порша до С. Петлюри від 25 травня 1920 р.

Успіхи українсько-польської офензиви проти більшовизму і звільнення значної частини України висуває на перше місце питання реорганізації української державної влади. Нова ситуація вимагає координування всіх позитивних сил нашого народу до праці над налагоджуванням нашого державного апарату від Заходу до Сходу. Вашу заповідь негайного скликання конституанти треба привітати з найбільшим призначенням і це мусить статися при першій можливості з мотивів внутрішньої і зовнішньої політики. Прагнення ширших народних мас до активної співучасті в державнім будівництві навіть у формі тимчасового передпарламенту; скріпити незвичайне становище української державної влади у власнім краю, зацікавить нею населення і забезпечить їй активну підтримку. Так само піднесе цей факт нашої влади в очах чужих державах. В той же час в деяких державах (Латвія, Литва, Фінляндія) існує вже конституанта і це викликає недовіру до нашого державного руху.

ЦДАВОВУ. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 20. – Арк. 40 – 41зв.

ДОДАТОК 3

Записка М. Порша до С. Петлюри в якій подавав власне бачення зовнішньої та внутрішньої політики УНР

До Головного Отамана Війська Української Народної Республіки
Докладна записка

Перебування у Відні дало змогу мені, на підставі різних інформацій зробити деякі висновки міжнародного характеру і запропонувати деякі внески нашому урядові. Внески ці було обговорено на нараді послів і дипломатичних представників нашої Держави з участю посла Василька, Шелухіна, Липинського, Дідушка, Левицького, Матюшенка і інших. Ці внески на тій нараді було прийнято. Ці внески міжнародного характеру і повинні вилитися в урядові акти

1. Директорія повинна видати акт про державні межі цілої України. Проект і докладна записка прийнята на нараді посилаються з Відня кур'єром для полегшення Директорії. Сей акт – юридична основа нашої дипломатичної праці, особливо серед держав Згоди.

2. Директорія повинна видати окремий акт про визнання закордонних боргів бувшої Російської імперії в тих розмірах як се буде визначено на міжнародному конгресі. Проект і докладна записка посилаються

3. Директорія повинна видати акт про скликання конституанти України на увазі: 1) сполучення західної і східної України, 2) Тимчасового х-ру трудового конгресу і потреби складання основних законів. Коли проти трудового конгресу можуть бути зроблені закиди з погляду сучасної міжнародної дипломатії і демократії, то проти установчих зборів такі закиди не можливі.

4. Директорія повинна видати акт проти, що Укр. Нар. Республіка обстоює ідею Союзу народів і вважаємо стати членом того Союзу.

5. Директорія і Уряд в окремому акті повинна зайняти виразну антибільшовицьку позицію. Опріч цього основою, вважаю потрібно звернути увагу на слідуюче:

1) Ми і досі живимо в усіх галузях державного життя під чужими російськими і німецько-польськими законами. Час стати до вироблення законів Республіки, адміністративних, фінансових, судових і т.д. Сила галичан – як от Кость Левицький і інші сидять без діла. Притягнути їх, а також західноєвропейських фахівців до підготовчої роботи. Зібрати матеріал і асигнувати добрі кошти на цю негайну невідкладну роботу – це діло Директорії. Всі справи усний доклад має подати доктор Кравчук.

2 Український посол до Відня Липинський дуже на місці добрий дипломат певна людина і змінити його ні в якому разі не потрібно. З погляду міжнародного зміна пана Липинського була би навіть шкідлива. Липинський має добрі дипломатичні відносини з представниками різних держав, навіть Антантою, як от Америки, Італії, Чехії і т. д.

Відень, 4 лютого 1919 р.

Посол до Німеччини М. Порш

З оригіналом згідно:

Секретар Посольства

ЦДАВОВУ. – Ф. 3619. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 2-3.